

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САВЧУК ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ

УДК 159.923.2

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО ПІД ВПЛИВОМ
ІСТОРИЧНИХ МІФІВ**

053 психологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

В. А. Савчук

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Пасічник Ігор Демидович, доктор психологічних наук, професор

Острого – 2023

АНОТАЦІЯ

Савчук В. А. Особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО під впливом історичних міфів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія». – Національний університет «Острозька академія». Острог, 2023.

У дисертації вивчено суть явища національної самосвідомості та психологічні аспекти історичного міфу, а також проаналізовано специфіку впливу історичних міфів на національну самосвідомість студентів ЗВО і розроблено методологічні рекомендації щодо впровадження результатів дослідження в навчальний процес.

Національні цінності та національна самосвідомість, особливо в часи плекання національної ідентичності, надзвичайно важливі для сучасної молоді, коли в той самий час імперія намагається поглинути та знищити нашу національну ідентичність і все, що з нею пов'язане. Це привертає увагу до досліджень та формування національної самосвідомості студентської молоді, яка далі підтримуватиме вишпекані і формуватиме актуальні національні цінності. Важливість студентську віку в цьому контексті обумовлена по-перше, завершенням формування національної самосвідомості та ціннісної системи особистості на цьому етапі, а по-друге, його сенситивністю для розвитку рефлексії, громадянської самосвідомості та критичного мислення.

У дисертації розглянуто природу національної самосвідомості у контексті поняття самосвідомості в цілому, проаналізовано підходи до її структури та взаємозв'язки з національною ідентичністю, вивчено стан дослідження проблеми розвитку національної самосвідомості особистості у вітчизняній та світовій психології. Виявлено зв'язки між позитивною національною ідентичністю та високим рівнем толерантності, що мінімізує ризики розвитку етнічної ворожнечі та її експлікації в етнічних цькуваннях.

Національна самосвідомість передбачає усвідомлення та оцінку людиною чи цілою нацією себе як носія національних цінностей, які сформувалися в системі конкретної спільноти в ході історії. Ключовими компонентами національної самосвідомості є самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування та «образ Я». До допоміжної структури національної самосвідомості також можна віднести національну ідентифікацію, знання і усвідомлення індивідом типових ознак своєї нації, усвідомлене ставлення до історії, сьогодення та майбутнього свого народу, знання про національну територію, усвідомлене і дієве ставлення до національних цінностей.

Особливе значення для національної самосвідомості має вивчення національної літератури, яка є чинником формування національної мови, етики, ідеалів, традиційних норм поведінки, особливостей національного характеру та світосприйняття, а також сприяє глибшому розумінню своєї відповідальності за себе і оточення. Такий фактор є насправді об'єднавчим для літературних та легендарно-міфологічних героїв країн, які розвиваються, виходячи з (пост)колоніального статусу. Це обумовлено переважанням зовнішнього локусу контролю в суспільній свідомості населення імперій на противагу країнам-борцям за незалежність, де однією з універсальних чеснот є особиста відповідальність окремо взятого індивіда або ж народу.

Тенденцію до підвищення рівня національної самосвідомості, яку ми простежили на рівні взаємодії з літературою свого народу, можна поширити і на твори, написані представниками інших націй. Позитивний вплив іноземних історичних міфів на національну самосвідомість обумовлений впізнаваністю спільної для різних культур загальної структури закодованого твору, який містить цілісні сенси та посилює.

Дослідження проблематики історичного міфу в психологічній науці дозволило виокремити підходи до визначення та структури цього явища. Історичний міф – це система позитивних оцінок історичних діячів та подій, яка є фундаментом сучасної національної політики та національно-визвольного руху, а структуру цього феномена становлять національний месіанізм, власний

історичний шлях, колективний духу народу, протиставлення свого національного інтересу національним інтересам панівних націй та заклик до будівництва автономного ладу.

Визначено психологічні функції міфу: інтегруючу (об'єднувальну), дезінтегруючу (розрізнявальну), ідентифікуючу, оптимізаційну (спрощувальну), прескриптивну (виховну) та пояснювальну. Міф за своєю природою суб'єктивний, оскільки в його основу можуть лягти отримані з різних джерелі дані, та універсальний, з огляду на його архетипність (відображення повторюваного досвіду людства). Міф має тісні взаємозв'язки з пам'яттю, зокрема з історичною, яка відображає бачення суспільством свого минулого.

На сучасному етапі історичні міфи можуть поширюватися багатьма інформаційними каналами (ЗМІ, Інтернет, освітні програми тощо), проте одним з найдавніших способів є їх інкорпорація в художню літературу. Ознайомлюючись через літературні твори з історичними наративами націй, що здобули перемогу в протистоянні імперській владі (на прикладі колишніх британських колоній), українська нація або народи, які наразі перебувають у боротьбі за власну незалежність, самобутність чи існування, можуть «надихатися» успіхом інших та інтеріоризувати модель вдалого завершення протиборства, вбачаючи в цьому процесі певну закономірну систему.

Пояснено сприйнятливність студентів як майбутньої інтелігенції до використання методики підвищення рівня національної самосвідомості та охарактеризовано відповідність національної еліти формуванню національної самосвідомості народу. Також розглянуто специфіку формування національної самосвідомості особистості у юнацькій віковій категорії 19-23 роки.

Крім того, в дослідженні вперше теоретично обґрунтовано психологічний механізм впливу історичних міфів на національну самосвідомість студентської молоді завдяки чотирьом визначеним критеріям: образу героя (через який історичний наратив впливає на самооцінку і знання типових якостей свого народу), контрастивній ідентифікації (вплив на знання національних рис і соціально-психологічні очікування), подібності історичного шляху (фактор

формування знання національних рис і усвідомленого та дієвого ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього народу) та почуття відповідальності (вплив на домагання, усвідомлене і дієве ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього народу і духовних та матеріальних національних цінностей). Пояснено психологічні особливості творення та активації життєвих сценаріїв завдяки наративам.

Наукова новизна дослідження також полягає в розкритті психологічних особливостей розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО засобами іноземної літератури постколоніальних країн та їх історичних міфів і описі специфіки розробки та наповнення відповідного академічного курсу літературознавчого циклу. Критеріями відбору творів програми дисципліни були: 1) належність їх авторів до народів Британської імперії, які мали історію боротьби за свою незалежність; 2) широке визнання відповідних літераторів; 3) наявність історичних міфів у творах.

Здійснено аналіз міфологічних елементів творів письменників (пост)колоніальних англомовних культур (ірландської, шотландської, нігерійської, індійської та австралійської), що увійшли до програми авторської курсу для експериментальної групи. Найчастіші механізми міфологізації передбачають ідеалізацію історичної постаті, збільшення масштабу (або неочікуваності) певної історичної події з метою драматизму, відсутність згадок про певні історичні події та факти. Інша категорія міфів – це програмні гранд-наративи (наприклад, британський цивілізаторський імперський міф) або ж контр-наративи (сконструйовані з точки зору колонізованого народу).

Емпірично доведено вплив вивчення літератури, що містить історичні міфи, на рівень сформованості компонентів національної самосвідомості студентської молоді, а також її готовність до міжнаціональної та міжкультурної взаємодії. В експерименті взяли участь 82 студенти віком 19-23 років ($M = 19,6$), 18 хлопців, 64 дівчини. Експериментальну групу склали 44 студенти III курсу факультету романо-германських мов, а контрольну – 38 студентів III курсу факультету міжнародних відносин.

Емпірична частина дослідження складалася з констатувального та формувального експериментів. На констатувальному етапі було виявлено подібні показники національної самосвідомості в експериментальній (ЕГ) та контрольній групах (КГ): високий рівень 36% ЕГ, 34% КГ; середній 61% ЕГ, 66% КГ, низький: 2% ЕГ, 0% КГ (середнє значення: 20,07 ЕГ, 20,18 КГ). Подібними є і показники рівня розвитку громадянських рис: в обох групах 82% – високий рівень, 18% – середній, а низького рівня не виявлено (середні бали – 3,96 ЕГ та 4,01 КГ).

Після констатувальної фази студенти експериментальної групи прослухали авторський курс «Література англомовних країн», що передбачав вивчення творів, які містять історичні міфи, з метою формування національної самосвідомості, і призначений передусім для студентів-філологів. Саме цей сегмент студентів – майбутня інтелігенція – вивчає літературу країн із історичним шляхом подібним до українського, а потім ефективно формуватиме суспільну думку. На практичних заняттях у контексті вивчених творів студенти експериментальної групи обговорювали низку тем, що стосуються понять «нація» та «національний»: стратегії міжнаціональних контактів, національний характер та ідентичність, риси національного героя, національні стереотипи, сімейно-кланові зв'язки, конативний аспект самосвідомості персонажа.

Повторне вимірювання національної самосвідомості студентів, їхніх громадянських якостей та етнонаціональних уявлень показало зростання показників національної самосвідомості в експериментальній групі на фоні помітного зниження в контрольній групі (високий рівень +2% ЕГ, -11% КГ; середній бал +0,57 ЕГ, -1,00 КГ). Внаслідок формувального експерименту виявлено також якісні зміни у показниках національної самосвідомості. Зріс інтерес до способу життя свого та інших народів і готовність до міжнаціональної взаємодії (+7% ЕГ, -16% КГ). Простежуємо закріплення позитивних автостереотипів (+16% ЕГ) і відхід від пов'язаних із негативними емоціями: меншовартістю (-5% ЕГ, +11% КГ) і соромом (-9% ЕГ, КГ без змін). Зросла актуальність національних інтересів та

необхідності їх відстоювати (+11% ЕГ, -5% КГ) та значущості категорій, що свідчать про національну самоідентифікацію (середній показник зросту +12% ЕГ). Підвищилося усвідомлення студентами інтегруючої ролі релігії на рівні взаємодії (+21% ЕГ) та національної ідентифікації (+4 рангові позиції ЕГ, -3 КГ). Це обумовлює зниження егоїстичного мислення та тяжіння до дотримання прийнятих народом правил поведінки (+14% ЕГ, -13% КГ).

Таким чином, було підтверджено гіпотезу дослідження про наявність психологічного впливу вивчення історичних міфів з літератури англomовних країн колоніальних режимів, на підвищення рівня національної самосвідомості студентів.

За результатами експерименту було сформульовано методичні рекомендації спрямовані на розвиток національної самосвідомості студентів українських ЗВО. Пропонуємо кількісно та тематично збільшити обсяг вивчення творів світової літератури, що містять історичний наративний компонент, який має формотворчий вплив на національну самосвідомість, та, водночас, заохочувати вивчення самобутнього українського культурного світу. Також рекомендуємо на заняттях літературознавчих предметів та курсів суспільствознавчого циклу розглядати проблематику конструювання ідентичності. Крім того, вбачаємо необхідність у розвитку в здобувачів освіти компетенції виявлення та адекватного реагування на історичні міфи. Розроблена методика вивчення міфологічного матеріалу призначена для майбутньої інтелігенції країн, що перебували під владою імперії, і яка в подальшому формулюватиме сенси для своєї нації. Адже для конструювання концептів, що сприяють підвищенню національної самосвідомості, потрібна когорта прогресивних молодих літераторів, журналістів, фахівців, які здатні запозичувати досвід народів зі схожим історичним шляхом, проводити аналогії зі своєю нацією та увиразнювати власну ідентичність.

Ключові слова: національна самосвідомість, національна ідентичність, історичний міф, наратив, аксіологія, рефлексія, література, студенти ЗВО, життєвий сценарій, етнічні цькування, інтелігенція.

ABSTRACT

Savchuk, V. A. Peculiarities of the Development of Higher Education Students' National Self-Consciousness as Affected by Historical Myths. – Manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy degree (specialty 053 Psychology). – Ostroh Academy National University. Ostroh, 2023.

The dissertation contains the study of the essence of the phenomenon of national self-consciousness and the psychological aspects of the historical myth, as well as analyzes the specifics of the impact of historical myths on the national self-consciousness of students of higher education institutions. Methodological recommendations for the implementation of research results in the educational process were also developed.

National values and national self-consciousness, especially in times of nurturing national identity, are extremely important for today's youth, when at the same time the empire tries to absorb and destroy our national identity and everything related to it. This draws attention to research and the formation of national self-consciousness of student youth, which will support cherished national values and form new ones. The importance of student age in this context is evident due to the completion of the formation of national self-consciousness and the value system of an individual at this stage. Moreover, it is a sensitive period for the development of reflection, civic self-consciousness, and critical thinking.

The dissertation examines the nature of national self-consciousness in the context of the concept of self-consciousness as a whole, analyzes approaches to its structure and interrelationships with national identity, examines the state of research on the development of the national self-consciousness of an individual in Ukrainian and world psychology.

National self-consciousness involves the awareness and evaluation of a person or an entire nation as a bearer of national values, which have been formed in the system of a particular community in the course of history. The key components of national self-consciousness are self-esteem, aspiration, socio-psychological expectations, and self-image. The auxiliary structure of national self-consciousness also includes

national identification, knowledge and awareness of the typical national traits, a conscious attitude to the past, present and future of one's nation, knowledge about national territory, conscious and effective attitude to national values.

The study of national literature is of particular importance for national self-consciousness as it is a factor in the formation of the national language, ethics, ideals, traditional norms of behavior, features of the national character and worldview. National literature also contributes to a deeper understanding of one's responsibility for oneself and the one's environment. Such a factor is unifying for literary and legendary-mythological heroes of developing countries which have (post)colonial status. The reason for it is the prevailing external locus of control in the public consciousness of the population of empires. It contrasts starkly with countries which were or are fighting for their independence, as one of the universal virtues in these nations is the personal responsibility of an individual or the whole nation.

The tendency to increase in the level of national self-consciousness, which is observed at the level of interaction with the literature of one's own people, can be also applied to the works written by representatives of other nations. The positive influence of foreign historical myths on national self-consciousness is caused by the ability to identify the general structure of the coded work, which common in different cultures and which contains integral meanings and messages.

The study of the problems of the historical myth in psychological science made it possible to single out approaches to the definition and structure of this phenomenon. A historical myth is a system of positive evaluations of historical figures and events, which is the foundation of modern national politics and the national liberation movement. The structure of the historical myth includes national messianism, one's own historical path, the collective spirit of the nation, the opposition of one's national interest to those of the dominant nations, and the call for the construction of an autonomous system.

The psychological functions of the myth are as follows: integrating (unifying), disintegrating (differentiating), identifying, optimizing (simplifying), prescriptive (educational) and explanatory. A myth is subjective in nature, since it can be based on

the data obtained from various sources. It is also universal, due to its archetypal nature (reflection of the repeated experience of humanity). Myth has close relationships with memory, in particular with historical memory, which reflects society's vision of its past.

At the modern stage, historical myths can be spread through many information channels (mass media, Internet, curricula, etc.), but one of the oldest ways is their incorporation into fiction. By learning through literary works the historical narratives of nations that won victory in opposition to imperial power (as an example of former British colonies), the Ukrainian nation or nations which are currently in the struggle for their own independence, identity, or existence, can be inspired by the success of others and internalize a model of successful completion of the confrontation, seeing a certain regular system in this process.

The receptivity of students as future intelligentsia to the use of methods of raising the level of national self-consciousness is explained, and the correspondence of the national elite to the formation of the national self-consciousness of the people is characterized. The specifics of the formation of the national self-consciousness of the individual in the youth age category of 19-23 years are also considered.

In addition, for the first time, the research theoretically substantiates the psychological mechanism of the influence of historical myths on the national self-consciousness of student youth thanks to four defined criteria: the image of the hero (through which a historical narrative affects self-esteem and knowledge of the features of national character), contrastive identification (which makes possible the influence on the knowledge of national traits, and socio-psychological expectations), similarities of the historical paths (which is a factor in the formation of knowledge of national features and the conscious and effective attitude towards the nation's past, present and future) and the sense of responsibility (influence on aspirations, conscious and effective attitude towards the past, present and future of the nation as well as spiritual and material national values).

The scientific novelty of the study also consists in revealing the psychological features of the development of national self-consciousness of students of higher

education institutions by means of foreign literature of (post)colonial countries and their historical myths and describing the specifics of the design and the content of the corresponding academic course of the literary cycle. The criteria for selecting the works of the course curriculum were as follows: 1) belonging of their authors to the peoples of the British Empire, which had a history of struggle for their independence; 2) wide recognition of the writers considered; 3) the presence of historical myths in the works.

An analysis of the mythological elements of the works by writers of (post)colonial English-speaking cultures (Irish, Scottish, Nigerian, Indian, and Australian), included in the program of the course for the experimental group, was carried out. The most frequent mechanisms of mythologizing involve the idealization of a historical figure, an increase in the scale (or unexpectedness) of a certain historical event for the dramatizing purposes, the absence of mention of certain historical events and facts. Another category of myths are program grand-narratives (for example, the British civilizational imperial myth) or counter-narratives (constructed from the point of view of colonized people).

The influence of studying literature containing historical myths on the level of formation of the components of the national self-consciousness of student youth, as well as their readiness for inter-ethnic and inter-cultural interaction, has been empirically proven. 82 students aged 19-23 ($M = 19.6$), 18 males and 64 females, took part in the experiment. The experimental group consisted of 44 third-year students of the College of Romance and Germanic Languages, and the control group consisted of 38 third-year students of the Faculty of International Relations.

The empirical part of the study consisted of diagnosing and formative experiments. At the diagnosing stage, similar indicators of national self-consciousness were found in the experimental (EG) and control groups (CG): a high level of 36% of the EG, 34% of the CG; medium level – 61% EG, 66% KG, low level: 2% EG, 0% KG (mean: 20.07 EG, 20.18 KG). Indicators of the level of development of civic traits are also similar: in both groups, 82% have a high level, 18% have an average level, and no low level was found (average scores: 3.96 EG and 4.01 KG).

After the diagnosing phase, the students of the experimental group took the course on Literature of English-Speaking Countries, which involved the study of works that contain historical myths. The aim of the course is forming national self-consciousness of the students, and it is primarily intended for philology students. It is this segment of students – the future intelligentsia – that studies the literature of countries with a historical path similar to Ukrainian, and then effectively shapes public opinion. At practical classes in the context of the studied works, the students of the experimental group discussed a number of topics related to the concepts of “nation” and “the national”: strategies of international contacts, national character and identity, features of a national hero, national stereotypes, family-clan ties, conative aspect self-consciousness of the character.

Repeated measurement of students’ national self-consciousness, their civic qualities and ethno-national ideas showed an increase in indicators of national self-consciousness in the experimental group compared to a noticeable decrease in the control group (high level +2% EG, -11% CG; average score +0.57 EG, -1.00 KG). As a result of the formative experiment, qualitative changes in indicators of national self-consciousness were also revealed. Interest in the way of life of one’s own and other peoples and readiness for international interaction increased (+7% EG, -16% CG). We observe the consolidation of positive self-stereotypes (+16% EG) and the departure from those associated with negative emotions: inferiority (-5% EG, +11% CG) and shame (-9% EG, CG unchanged). The relevance of national interests and the need to defend them increased (+11% EG, -5% CG) and so did the importance of categories that testify to national self-identification (average growth rate +12% EG). Students’ awareness of the integrating role of religion at the level of interaction (+21% EG) and national identification (+4 rank positions EG, -3 CG) increased. This leads to a decrease in selfish thinking and a tendency to follow the rules of behavior accepted by one’s own people (+14% EG, -13% CG).

Thus, the research hypothesis about the existence of a psychological influence of studying historical myths incorporated in the literature of English-speaking countries

of colonial regimes on raising the level of national self-consciousness of students was confirmed.

Based on the results of the experiment, methodological recommendations aimed at the development of national self-consciousness of students of Ukrainian higher education institutions were designed. We propose to quantitatively and thematically increase the scope of study of works of world literature that contain a historical narrative component which has a formative influence on national self-consciousness, and at the same time encourage the study of the original Ukrainian cultural world. We also recommend considering the issue of identity construction in classes of literary subjects and courses of the social science cycle. In addition, we see the need to develop the competence of identifying and adequately reacting to historical myths in the university students. The developed method of studying mythological material is intended for the future intelligentsia of the countries that were under the power of the empire, and who will later formulate meanings for their nation. Finally, in order to construct concepts that promote national self-consciousness, a cohort of progressive young writers, journalists, and specialists is needed who are able to borrow the experience of peoples with a similar historical path, draw analogies with their nation, and express their own identity.

Key words: national self-consciousness, national identity, historical myth, narrative, axiology, reflection, literature, HEI students, life script, ethnic harassment, intelligentsia.

Список публікацій здобувача

1. Савчук В. А. Історичний міф: психологічні аспекти в рамках міждисциплінарного підходу. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2019. №2. Т.1. С.170–176.
2. Савчук В. А. Національна самосвідомість: огляд психологічних концепцій *Наукові записки. Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». Острог, 2017. Вип. 5. С.147–157.
3. Савчук В. А. Психологічні особливості інтегративної функції міфу в контексті його зіставлення з історією. *Психологічні перспективи*. 2019, Вип. 34. С. 219-231.
4. Savchuk, V. A. The Interrelation Between National Self-Consciousness And Historical Myths. *Наукові записки. Національного університету «Острозька академія» Серія «Психологія»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. С.9–15.
5. Savchuk, V., Balashova, O. The National Policy of Ukraine and the Question of Unity of the Ukrainians: 30 Years of Experience and Its Effectiveness through the Indicators of National Self-Consciousness of the Youth. *Education and Upbringing of Youth in New Realities: Perspectives and Challenges, Youth Voice Journal*. 2022. Vol. II. Pp.77–91.
6. Balashova, O., Savchuk V. Electoral Participation and National Identity: Searching for Common Ground. *Youth Voice Journal: Young People In Education*. 2021. Vol. 2. Pp.21–33.
7. Atamanenko, A., Savchuk, V. Political Mythology in The Foreign Policy Strategy of the Russian Federation: The Perception of the Youth of Ukraine and Russia. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, The Youth Voice Journal*. 2023. Vol.III. Pp. 57–67.
8. Savchuk, A. The influence of historical myths on sense of community. *International Multidisciplinary Conference «Science and Technology of the*

- Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland*», Wolomin, (19–20 October 2018). Volume 6. Wolomin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. Pp. 37–40.
9. Савчук В. А. Взаємозв'язки історичних міфів та пам'яті. *Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій* : матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (м. Дніпро, 26–27 жовтня 2018 р.). Дніпро : СПД «Охотнік», 2018. Ч. II. С. 279–281.
 10. Савчук В. А. Роль міфу у формуванні характеру особистості. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1–2 лютого 2019 р.). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. Ч. 3. С. 84–86.
 11. Savchuk, V. A. Contrast Aspect Of Myth Implementation In Character Formation. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities* : Materials of the 2nd International scientific conference (Kaunas, Lithuania, 22 February 2019). Kaunas : Baltija Publishing, 2019. Pp. 50–52.
 12. Савчук В. А. Міфологізація феномену «Великої гри» у романі Р. Кіплінга «Кім». *Актуальні питання філології: теоретична та прикладна лінгвістика* : Матеріали науково-практичної конференції (м. Рівне, 26–27 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2023. С. 15–17.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТА ІСТОРИЧНОГО МІФУ.....	12
1.1. Проблематика національної самосвідомості у психології.....	12
1.2. Психологічні виміри феномена історичного міфу.....	28
Висновки до першого розділу.....	55
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІСТОРИЧНОГО МІФУ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ.....	57
2.1. Особливості впливу міфологічного матеріалу на національну самосвідомість особистості.....	57
2.2. Психологічний та концептуальний аналіз історичних міфів у творах авторського курсу «Література англomовних країн» щодо їх психологічного впливу на компоненти національної самосвідомості.....	79
2.3. Методологічне забезпечення експерименту.....	113
Висновки до другого розділу.....	116
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ІСТОРИЧНИХ МІФІВ.....	119
3.1. Вимірювання рівня національної самосвідомості студентів за результатами констатувального експерименту.....	119
3.2. Специфіка розвитку національної самосвідомості під впливом вивчення міфологем в авторському курсі для студентів експериментальної групи.....	153

3.3. Інтерпретація результатів формувального експерименту на тему національної самосвідомості студентів у контексті вивчення міфологічного матеріалу авторського літературознавчого курсу.....	158
3.4. Методичні рекомендації щодо впровадження результатів дослідження розвитку національної самосвідомості історичними міфами в навчальний процес.....	180
Висновки до третього розділу.....	185
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192

ВСТУП

Актуальність теми.

Значущість питання національної самосвідомості особистості обумовлена активними глобалізаційними процесами, а особливо гостро постає у контексті боротьби конкретного народу за своє існування (до прикладу, протистояння українців російському вторгненню). Національні цінності та національна самосвідомість, особливо в часи плекання національної ідентичності, надзвичайно важливі для сучасної молоді, коли в той самий час імперія претендує поглинути та знищити нашу національну ідентичність і все, що з нею пов'язане. Це привертає увагу до досліджень розвитку національної самосвідомості студентської молоді, яка далі підтримуватиме виплекані і формуватиме актуальні національні цінності, а також, завдяки позитивній національній ідентичності розвиватиме у собі толерантність та повагу до інших націй та протидіятиме етнічній ворожнечі.

Одним із визначальних психологічних чинників національної самосвідомості на початку є уявлення особистості про «етнічний світ», а отже розуміння, ким індивід є (через ототожнення зі своєю національною групою) та ким він не є (через відрізнення себе від інших націй). У контексті розвитку національної самосвідомості студентів, вивчення ними історичного міфу щодо цього видається одним із доступних і, разом із тим, рефлексивних способів формотворчого впливу не лише на світоглядні структури, але й на творення життєвого сценарію особистості.

Феномен історичного міфу, який також і політична еліта застосовує для досягнення різних цілей, набуває ще більшої актуальності, завдяки своєму зв'язку з національною самосвідомістю, оскільки міф відображає уявлення спільноти про саму себе. Крім того, історичні та національні міфи відігравали важливу роль у творенні націй як таких. Однак можливим є також зв'язок національної самосвідомості не лише з питомими міфами народу, а й із наративами інших націй. Існування такого психологічного впливу обумовлене подібністю націогенезу різних груп (так само, як і онтогенезу для всіх людей, а

також історіогенезу в подібних історичних умовах), архетипності образів героїв (які є втіленням цінностей, взірцями поведінки, з якими індивід може себе ідентифікувати), а також проведенням аналогій між подібним історичним шляхом іншого народу та свого, а отже і можливістю надихатися успіхом інших націй.

Найяскравіше такий вплив іноземних наративів простежується в народів, які опинилися у схожих суспільно-історичних обставинах, такими як протистояння імперській силі та боротьба за незалежність (цей загальний принцип можна відслідкувати на прикладі української нації та, як наведено в роботі, також на прикладі колишніх британських колоній). Основами такої сприйнятливості народів до міфів один одного є спільний сценарій протиставлення себе «великій фігурі», а також подібні риси національного героя (наприклад, акцентована відповідальність за себе, свою землю, свою націю).

У контексті формувальних впливів щодо національної самосвідомості варто також зазначити, що найсприйнятливішою є саме студентська вікова категорія, адже в цей період завершується формування цього психологічного явища, а також завдяки ньому створюється аксіологічна система особисті та визначається місце індивіда у світі. Крім того, студентство – сенситивний вік для розвитку рефлексії громадянської самосвідомості та критичного мислення. Зауважмо, що рефлексивне вивчення історичних міфів інших народів з метою підвищення національної самосвідомості свого народу, призначене не для широкого студентського кола, а саме для здобувачів освіти філологічного чи культурологічно-філософського спрямування. Майбутня національна еліта, вивчаючи літературу з елементами історичної міфотворчості, усвідомлено обирає фактори, що впливають на її національну самосвідомість, тобто застосовує навички філософсько-психологічного аналізу та рефлексії. Крім того, інтелігенти – це люди з високим рівнем сформованості громадянських якостей та етнонаціональних уявлень про свій народ, що, зокрема, увиразнюються при порівнянні з культурним світом представників інших національних груп.

Людина є носієм психологічного концепту «нації», а знання про свій народ збережені в її генетичній пам'яті. Саме найталановитіші представники народу, національної групи, її інтелігенція здатна опредмечувати ці відомості через знакову систему у формі літературної творчості, публіцистики, наукових текстів і, таким чином, формувати та розвивати національні наративи, сприяти розумінню та самопізнанню народу. Саме ця національна еліта надалі формулюватиме та поширюватиме посили про свій народ та задаватиме напрям суспільної думки.

Проблематика національної самосвідомості протягом тривалого часу лишається в полі інтересів низки психологів-дослідників. Загалом, питанню самосвідомості належну увагу приділили Ж. Піаже, Р. Чамата, Л. Виготський, Б. Бертентал, А. Колодяжна. Зокрема національній самосвідомості та національним цінностям присвятили свої праці М. Боришевський, В. Борисов, І. Пасічник, М. Шугай, А. Березін, О. Бичко, В. Бородінов, Д. Тхоржевський, Н. Оксентюк, Р. Каламаж, Г. Ставницький, Ю. Пащенко, З. Карпенко, М. Козловець, Т. Потапчук, В. Соколова, О. Шевченко, В. Москалець, Г. Лебон, Л. Романуччі-Росс, Б. Стрет, О. Кульчицький. У контексті національної ідентичності та міжнаціональних взаємин її вивчали Л. Співак, О. Вакуленко, А. Коваленко, І. Данилюк, К. Коростеліна, Л. Король.

Якщо узагальнити вищезгадані дослідження питання національної самосвідомості, то можна підсумувати, що найбільш поширена концепція передбачає усвідомлення особистістю себе як носія історично усталених цінностей її національної групи.

З іншого боку, не втрачає актуальності питання історичної міфології. Міф як явище був предметом дослідження Р. Барта, К. Юнга, Д. Чижевського, Р. Мея, А. Адлера, Дж. Джоста. Власне, історичний міф входив до сфери наукових інтересів І. Гирича, Ю. Шаповала, О. Яся, Н. Григорієва-Нашого, Г. Почепцова, З. Коваля, Ю. Романенка, Дж. Сміта, Г. Госкінга, Г. Шопфліна, Е. Кассіра, Е. Сміта, К. Фрідріха, З. Бжезінського, Г. Сетон-Вотсона, П. Рікера та Б. Стрета. Психологічні аспекти наративів у контексті їх впливу на свідоме та несвідоме

досліджували З. Фройд, К. Юнг, І. Пасічник, Р. Берн, Г. Гандзілевська, а роль міфу в етногенезі та розвитку ідентичності вивчали А. Седжестен, Х. Торесілья, Н. Сміт.

Попри велику кількість комплексних досліджень як національної самосвідомості, так і історичного міфу, відчутний брак ґрунтовного вивчення взаємозв'язку між цими явищами, зокрема у розрізі студентської вікової групи та міжнаціонального впливу історичних наративів. Крім того, у контексті психологічних аспектів історичного міфу недостатня увага приділяється його формотворчої складової. Таким чином, перспективність вивчення цього питання у розрізі сучасного етапу розвитку національної самосвідомості української молоді та молоді країн, які перебували під впливом імперських гегемоній, обумовила тематику дисертації.

Мета дослідження: теоретично та емпірично вивчити специфіку розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО під впливом історичних міфів.

Робоча гіпотеза дослідження полягає в наявності психологічного впливу вивчення історичних міфів з літератури англомовних країн колоніальних режимів, на підвищення рівня національної самосвідомості студентів, що виражатиметься у зростанні показників виокремлених компонентів національної самосвідомості: самооцінки, домагання, соціально-психологічних очікувань та «образу Я».

Завдання дослідження:

1) вивчення теоретико-методологічного аспекту питання національної самосвідомості, її структури та специфіки розвитку для юнацької вікової групи (19-23 роки); дослідження поняття, складу та психологічного функціоналу історичного міфу, його взаємозв'язків із національною самосвідомістю особистості;

2) розробка методологічної бази дослідження впливу історичного міфу на розвиток національної самосвідомості через створення авторського курсу «Література англомовних країн» (з урахуванням подібності суспільно-історичного становища націй, представниками яких були автори цієї літератури,

і яке формувало їх світогляд та мотивувало артикулювати відповідні посили), засобами якого здійснюватиметься ознайомлення студентів ЗВО з міфологічним матеріалом;

3) емпіричне та експериментальне виявлення особливостей впливу історичних міфів на компоненти національної самосвідомості студентів (самооцінку, домагання, соціально-психологічні очікування та «образ Я»), їх громадянські якості та етнонаціональні уявлення;

4) розробка методичних рекомендацій щодо викладання світової літератури та підбору творів, які мають відношення до національної динаміки, з метою підвищення рівня національної самосвідомості студентської молоді.

Об'єкт дослідження: національна самосвідомість здобувачів вищої освіти юнацького віку.

Предмет дослідження: психологічні механізми розвитку національної самосвідомості студентів під впливом історичних міфів.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз та систематизація тематичної наукової літератури, порівняння та узагальнення результатів теоретичного дослідження, теоретичне моделювання механізму впливу історичного міфу на національну самосвідомість;

емпіричні: спостереження, опитування, констатувальний та формувальний експерименти, контент-аналіз творів, групова бесіда, тестування (за допомогою методики «Вимірювання рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості» (В. Борисов та Д. Тхоржевський), методики діагностики громадянських якостей (на основі модифікованого варіанту «особистісного диференціалу Осгуда»), методики дослідження етнонаціональних уявлень (розроблена лабораторією психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології ім. Г. С. Костюка Академії психологічних наук України));

обробки даних: кількісна оцінка даних, графічний вираз, якісні методи аналізу та систематизації результатів емпіричного дослідження, методи математично-статистичної та порівняльно-статистичної обробки даних, t-критерій Стьюдента.

Експериментальна база дослідження. Дослідницька та експериментальна діяльність провадилася на базі Національного університету «Острозька академія» (м. Острог). Учасниками дослідження стали 82 студенти віком III курсу 19-23 роки, (64 дівчини та 18 хлопців).

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що:

вперше теоретично обґрунтовано психологічний механізм впливу історичних міфів на національну самосвідомість студентської молоді; розкрито психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО засобами іноземної літератури постколоніальних країн та їх історичних міфів; окреслено специфіку розробки та наповнення академічного курсу літературознавчого циклу, метою якого є ознайомлення слухачів із історичними міфами інших народів;

поглиблено розуміння феномену національної самосвідомості та специфіки її розвитку у юнацькій віковій категорії 19-23 роки, а також концепції міфу, історичного міфу та особливостей його функціонування та інкорпорацію в твори світової літератури;

емпірично *доведено* вплив історичних міфів та вивчення творів іноземної літератури на підвищення рівня сформованості елементів національної самосвідомості у студентів ЗВО.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене можливістю врахування розроблених рекомендацій у навчально-виховній роботі зі студентами ЗВО. Результати дослідження, зокрема, можуть бути використані науково-педагогічними працівниками при створенні власних чи модифікації вже існуючих академічних курсів, присвячених не лише світовій літературі, але й для предметів суспільного спрямування. Крім того, така методика вивчення іноземних творів розроблена для студентів філологічних спеціальностей, які, досліджуючи літературу країн, що перебували під імперським режимом, у майбутньому формуватимуть суспільну думку в Україні та про Україну в міжнародній комунікації. Саме ця молодь, яка надалі планує працювати у сфері літератури, публіцистики, блогів, конструюватиме сенси на тему національної

ідентичності та самосвідомості та зможе подавати їх у міжкультурному контексті. Адже для вироблення концептів, що сприяють зростанню національної самосвідомості народу, потрібна генерація прогресивних молодих літераторів, журналістів, фахівців, які вивчають твори та міфи країн, що пройшли подібний історичний шлях, виокремлюють звідти опорні точки, проводять аналогії з своєю національною групою, кристалізують власну ідентичність та дають їй чіткий опис.

Впровадження результатів дослідження. Напрацювання, здобуті в ході дослідження було використано в освітньо-виховному процесі Мукачівського державного університету (довідка №787 від 17.05.2023 р.), Національного університету «Острозька академія» (довідка № 74-1/2023-НП від 10.10.2023 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 2819 від 15.11.2023 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 01-12/62 від 17.11.2023 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка №1884/33-07 від 22.11.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. У публікаціях, написаних у співавторстві, здобувачеві належить: «Electoral Participation and National Identity: Searching for Common Ground» – теоретичний аналіз проблеми національної ідентичності (50%), «The National Policy of Ukraine and the Question of Unity of the Ukrainians: 30 Years of Experience and Its Effectiveness through the Indicators of National Self-Consciousness of the Youth» – емпіричне дослідження рівня національної самосвідомості української молоді (50%), «Political Mythology in The Foreign Policy Strategy of the Russian Federation: The Perception of the Youth of Ukraine and Russia» – теоретичний аналіз проблематики міфу та його функціонування в політичній площині (50%).

Апробація результатів. Основні положення і результати дослідження були представлені на таких конференціях: науково-практична конференція «Актуальні питання філології: теоретична та прикладна лінгвістика» (Рівне, 2023), I Всеукраїнська науково-практична заочна Інтернет-

конференція «Сучасні технології викладання іноземних мов та інтерпретації текстів світової літератури» (Острог, 2021), XXV наукова викладацько-студентська конференція «Дні науки» (Острог, 2020), II Міжнародна науково-практична конференція «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities» (Каунас, Литва, 2019), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2019), II Всеукраїнська наукова конференція «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро, 2018), Міжнародна мультидисциплінарна конференція «Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland» (Воломін, Польща, 2018).

Публікації. За матеріалами дослідження було підготовано 12 публікацій: 3 – в закордонних виданнях, включених до наукометричних баз, 4 – в українських фахових виданнях, а 5 – в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (181 позиція, з яких 128 – іноземними мовами) та додатків. Основний текст роботи міститься на 187 сторінках і містить 23 таблиці та 5 рисунків на 13 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТА ІСТОРИЧНОГО МІФУ

1.1. Проблематика національної самосвідомості у психології

Одним із центральних понять нашого дослідження є національна самосвідомість. Тому, відповідно до логічності викладу матеріалу, розпочнемо з визначення поняття самосвідомості. На думку Л. Виготського, самосвідомість – це динамічна система уявлень особистості про саму себе, усвідомлення нею власних фізичних, інтелектуальних та інших якостей, а також самооцінка цих якостей і суб'єктивне сприйняття факторів, що впливають на цю особистість [12]. Важливу роль інтроспекції в самосвідомості відзначає, А. Колодяжна, яка в своїй концепції зосереджується на самосприйнятті, самооцінці, «образу Я» та оцінці оточення [25]. Розробляючи теорію самосвідомості, Ш. Дювалл та Р. Віклунд стверджують, що коли індивід зосереджується на самому собі, він оцінює та порівнює свою поточну поведінку до власних внутрішніх стандартів та цінностей [89].

В аналізі поняття самосвідомості, варто звернути увагу і на її структуру. За концепцією П. Чамати, самосвідомість включає три компоненти: самопізнання, самоствавлення та саморегуляцію. Самопізнання охоплює самовідчуття, самопостереження та самоаналіз, тобто когнітивні процеси. Другий елемент самосвідомості стосується афективної сфери та включає такі процеси як самопочуття, самолюбство, скромність, гордість тощо. Третій елемент саморегуляції об'єднує такі складові як стриманість, самоконтроль та, в свою чергу, поділяється на короткострокове саморегулювання (виявом якого є самооцінка вчинку) та стратегічне (проявляється у самовихованні) [49]. Альтернативний підхід пропонує А. Колодяжна, на думку якої структуру самосвідомості складають «глобальна самооцінка» (яка є наслідком інтеграції самопізнання та емоційно-ціннісного самосприйняття), «самоповага» (бачення себе як сукупності соціальних установок), «самоствавлення» (зіставлення

особистих якостей з мотивами власної самореалізації) і «емоційно-ціннісне ставлення до себе» (особливе емоційне переживання, що відкриває ставлення індивіда до результатів самопізнання) [25].

Окресливши поняття самосвідомості як такої, звернімося до національної самосвідомості. Як зазначає В. Москалець, саме існування народу та національного характеру невід’ємне і не може існувати без етнічної ідентичності та національної самосвідомості. Крім того, вони відіграють ключову роль в усіх без виключення соціальних процесах, а також є визначальною складовою у творені та підтриманні існування держави [30]. За словами В. Соколової, національна самосвідомість передбачає усвідомлення та оцінку людиною чи цілою нацією себе як носія національних цінностей, які сформувалися в системі конкретної спільноти в ході історії. Важливою складовою означуваного явища, на думку дослідниці, є оцінка власної самореалізації та виконання ролі суб’єкта соціальної діяльності, який має на меті самоствердження, здобуття власного місця серед інших націй і залучення до процесу цивілізаційного розвитку всього людства загалом [44]. Своє визначення національної самосвідомості М. Боришевський формулює в рамках громадянської спрямованості особистості. Такий підхід передбачав нерозривність національної свідомості та національної самосвідомості [9]. Загалом структура самосвідомості за М. Боришевським охоплює чотири основні компоненти:

- самооцінку;
- домагання;
- соціально-психологічні очікування;
- «образ Я».

Саме цю композиційну концепцію національної самосвідомості ми обираємо як основну робочу в нашому дослідженні та аналізуватимемо динаміку цього явища за чотрьома складовими. Самооцінка – це судження особистості, що визначають, якою мірою наявні в неї характеристики, пов’язані із системою національних цінностей спільноти, до якої особистість себе приписує. До таких цінностей належать, наприклад, риси національного характеру та усвідомлена

індивідом відповідальність за сьогодення і майбутнє своєї нації. М. Боришевський характеризує самооцінку в структурі національної свідомості такими параметрами, як адекватність, висота, стійкість та ступінь самокритичності. Такі критерії відповідають оцінці інших видів самосвідомості [9]. В. Борисов також дотримується думки про визначну роль цінностей у становленні національної самосвідомості, зазначаючи, що система категорій, які індивід асоціює із цінностями є важливим та стабільним чинником пізнання етнонаціональної дійсності [4].

Загалом, важливість аксіологічної системи у психології особистості важко переоцінити. Так, за словами З. Карпенко, ціннісно-сміслове ставлення є одним із ключових конструктів, що закріплюють взаємні зв'язки та трансформації в динамічній структурі особистісних сенсів [22]. М. Пірен переконана, що саме національні норми та цінності особистості, які знаходять вираження у її діях, є центральним елементом конативної (поведінкової) складової національної ідентичності та національної самосвідомості індивіда [34]. Крім того, проведене В. Соколовою емпіричне дослідження психологічного ефекту вивчення рідної літератури показало, що підвищення рівня національної самосвідомості вдалося досягти за допомогою художньо-естетичного та ідейно-емоційного впливу творів та авторського академічного курсу не лише на національні почуття, думки та ідеали, а й національні цінності студентів [44].

Наступним пунктом структури самосвідомості за М. Боришевським є домагання, яке дослідник трактує як спрямованість індивіда на вибір та досягнення цілей, що є вагомими для нього. Важливо зазначити, що такі цілі є обумовлені системою національних цінностей. За умови можливості самостійного вибору, людина робить свій вибір, що стосується національної сфери і який базується на вищеописаних домаганнях, самооцінці та усвідомленні себе носієм національних цінностей. М. Боришевський зазначає, що параметри характеристики домагання та самооцінки однакові [9].

Розглянуте визначення пояснює пов'язаність домагання з діяльнісною сферою. Цю тезу підтверджують і Р. Ешмор та інші – люди, що ідентифікують

себе з певною нацією, вбачають особисту значущість у національних переконаннях та цінностях, а отже увиразнюють їх у своїх життєвих практиках [61]. У цьому контексті варто згадати ідею З. Карпенко про те, що практично ненасичувані пізнавальні та естетичні потреби людини знаходять свій прояв у безкорисливості, альтруїзмі та стараннях робити все якнайкращим чином – тобто, у повсякденній практичній діяльності [22].

Соціально-психологічні очікування – це уявлення індивіда про оцінки представників власного чи інших етносів та національностей щодо його національних цінностей та очікуваної поведінки. Самооцінка та рівень домагань особистості є факторами розвитку соціально-психологічних очікувань. Ці три чинники у сукупності спричиняють появу в людини узагальнених інтегрованих уявлень про себе як носія національних цінностей і таким чином обумовлюють формування «образу Я». М. Боришевський вважає ці уявлення відрефлексованими судженнями людини про себе як про носія національних цінностей, який є водночас і їх суб'єктом, а також про власні дії з точки зору належності до конкретної нації чи етносу [9].

І хоча соціально-психологічні очікування стосуються належності людини до власного народу та наявності у неї питомих національних цінностей, цей компонент національної самосвідомості розвивається не лише через вплив власної культури. Ознайомлюючись із літературою та історичними міфами інших країн, індивід вибудовує відрефлексовані судження про себе як про носія національних цінностей, та особистість, яка має самооцінку, домагання та соціально-психологічні очікування як представник свого власного народу. Причиною такого впливу є наявність подібних елементів аксіологічної системи у різних націй, особливо ж у тих, які мали колоніальне минуле (на прикладі українського народу та націй, що перебували під впливом Британської імперії).

У контексті аналізу «образу Я» («Я»-концепції), доречно згадати підхід Р. Бернса до цього питання. Відповідно до його класифікації, існує реальне «Я», ідеальне «Я» та дзеркальне «Я». Перше означає уявлення про те, якою особистість є насправді. Ідеальне «Я» – це відображення того, якою особистість

хотіла б бути. Зрештою, дзеркальне «Я» – це уявлення про те, як цю особистість сприймають інші [76].

Крім того, Н. Оксентюк вбачає пов'язаність національної самосвідомості та національної рефлексії не лише в тому, що перша обумовлює другу, а й через «образ Я». У контексті рефлексії національної еліти вчена вказує, що інтелігент має прагнення пізнавати себе та глибинно осягати своє «я». Невід'ємною складовою цього процесу є задіяння національної свідомості, розуміння належності свого особистого «я» до колективного «я» народу і завдяки ньому – до соборного «я» всього людства [32]. Як бачимо, навіть у контексті самосприйняття сфера національної самосвідомості виходить за межі взаємовідносин виключно зі своїм народом.

Крім того, зв'язок рефлексії та самосвідомості можна простежити і в ціннісній площині. Як зазначає Р. Каламаж, разом із когнітивними стилями та метапізнанням, рефлексія обумовлює вибудовування ієрархічної структури, до складу якої входить і аксіологічна система особистості. З іншого боку, когнітивна комплексність і диференційованість «Я»-концепції свідчить про високий рівень розвитку самосвідомості [20]. Кінцевою точкою розвитку «образу Я» як елементу національної самосвідомості є ідеальне «Я», що, як пише З. Карпенко, є винесеним за рамки поточної ситуації уявлення індивіда про самого себе, яке містить образ очікування бажаного стану себе, потрібного для досягнення певних діяльнісних цілей [21].

Варто зазначити, що описуючи конструкти національної свідомості та зв'язки між ними, М. Боришевський використовує терміни, пов'язані як із нацією, так і з етносом. Це впливає з його визначення нації – етносу, що перетворився у державу. Національну самосвідомість дослідник розуміє як «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінка себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» [8, с. 138]. До складу національної самосвідомості особистості входять такі компоненти:

- національна ідентифікація (усвідомлення особистістю своєї належності до конкретної нації, спорідненості з нею);
- знання, а також усвідомлення індивідом типових ознак нації, до якої він себе відносить;
- усвідомлене ставлення до історії нації, так само, як і до її сьогодення чи майбутнього;
- знання особистості про національну територію;
- не лише усвідомлене, а й дієве ставлення до цінностей конкретної нації.

Ці п'ять компонентів складатимуть допоміжну робочу структуру національної самосвідомості у нашому дослідженні, яка доповнюватиме основну.

Якщо ж говорити про національну ідентифікацію, то М. Боришевський розглядає її не лише як складову, а і як головний фактор розвитку національної свідомості. На думку вченого, без такого самоусвідомлення і ототожнення індивіда себе із певною нацією розвиток національної свідомості в нього неможливий [9]. Крім того, І. Пасічник переконаний, що саме етнічна ідентифікація (разом із культурною) є фундаментом для ідентифікації державної [33]. На думку, М. Боришевського, розвиток таких почуттів як національна відповідальність (осмислення власної відповідальності за теперішнє та майбутнє) та національна гордість (усвідомлення належності до нації, проявом якої може бути розуміння спільності інтересів, національної культури тощо) обумовлений саме наявністю зазначених вище п'яти компонентів національної самосвідомості особистості [9]. При аналізі впливу історичних міфів на рівень сформованості національної самосвідомості ми також звертатимемо уваги на ці психологічні явища.

За Л. Виготським, структура самосвідомості включає три компоненти: когнітивний, афективний та вольовий. Когнітивний аспект полягає у виконанні функції самопізнання, через самостереження, самоаналіз, самооцінку та формування фіксованих уявлень про себе. Афективна грань самосвідомості відповідальна за ставлення до самого себе завдяки самовідчуттю та

самолюбству. Вольова сторона пов'язана із функцією саморегуляції, регуляції психологічної активності за допомогою відображення та моделювання дійсності, а також із функцією самоорганізації, самовиховання та прийняття себе [12]. Говорячи про діяльнісний або конативний аспект самосвідомості варто згадати думку Б. Бертентала та К. Фішера про те, що самосвідомість не виникає раптово завдяки одній конкретній дії, а розвивається поступово через послідовність різних вчинків, кожен яких стосується самої особистості [69]. Інакше кажучи, поведінковий фактор відіграє важливу роль у становленні самосвідомості.

Структура національної самосвідомості, розроблена М. Шугай, також передбачає три компоненти. Когнітивна складова означає знання та уявлення особистості про етнокультурні та етнопсихологічні особливі ознаки своєї нації. Емоційно-ціннісний компонент зумовлений етнокультурною та етнопсихологічною мотивацією та потребами індивіда, а регулятивний – такою усвідомленою реалізацією себе, яка свідчила б про належність до конкретної нації [53]. Причому, як зазначає Л. Співак, якщо перший компонент у концепції М. Шугай можна віднести до галузі національної свідомості, а другий – до структури особистості людини, що належить до певної етнічної спільноти, то зміст регулятивної складової лишається невизначеним [47].

Досліджуючи національну самосвідомість А. Березін зосередився на її походженні. Беручи за основу ціннісне самовизначення індивіда у соціальній та моральній площинах, науковець наголошує, що національна та етнічна самосвідомість тісно взаємопов'язані. З огляду на це, А. Березін застосовував такі поняття як «етнонаціональна свідомість» і «етнонаціональна самосвідомість». Відповідно до означення дослідника, це відносно стабільна система усвідомлених оцінок та уявлень людини щодо притаманних їй етнодиференціюючих та етноконсолідуючих складових існування та діяльності її етносу. Засвоєння цих компонентів дає індивіду можливість усвідомити себе як представника певного етносу. Структура етнонаціональної свідомості, окреслена вченим, охоплює усвідомлення представниками нації, передусім, себе як суб'єкта свого етносу, власної етнопсихологічної специфіки, психологічних

культурних особливостей своєї спільноти, етнопсихологічної унікальності власної нації, спорідненості та ідентифікації зі своєю нацією. Крім того, зазначені вище складові є водночас і чинниками розвитку етнонаціональної свідомості [2].

Предметом дослідження О. Шевченко є національна ідентифікація як головний фактор формування «образу Я». Дослідниця стверджує, що національна ідентичність є «когнітивно-мотиваційним ядром та стрижневою системоутворювальною складовою у структурі національної самосвідомості особистості» [52]. Національна ідентичність є не лише результатом віднесення індивіда себе до певної нації, самоідентифікації з етнічною спільнотою, а й компонентом когнітивної частини національної самосвідомості – національного «образу Я».

На противагу, національну ідентифікацію О. Шевченко характеризує як процес ототожнення людини себе з конкретною етнічною спільнотою. Головним аспектом цього явища є суб'єктивне почуття належності до цієї спільноти. Обов'язковою передумовою такого почуття є стабільний емоційний зв'язок між індивідом та етнічною спільнотою. Серед чинників дослідниця виокремлює стійку оціночну систему параметрів етнічної життєдіяльності, що об'єднують представників однієї нації та диференціюють представників різних, а також набір уявлень про ці явища. Іншим фактором національної ідентифікації О. Шевченко вважає прийняття індивідом національних цінностей та норм. Проявом національної ідентифікації особистості є її національне самовизначення та розвиток її національної ідентичності. Внаслідок цього відбувається становлення національного «образу Я» людини, який є своєрідною інтегрованою формою національної свідомості, вміщаючи знання та уявлення індивіда про себе з точки зору належності до певної нації [52]. Варто звернути увагу на те, що попри внутрішній характер національної ідентифікації (тобто зв'язок між людиною та її національною спільнотою), вона має також зовнішній аспект (відносини індивіда з іншими національними групами). З огляду на спільність психічних процесів усіх людей (зокрема й ототожнення себе зі своєю національною

групою), індивід може наслідувати приклад інших народів, зображений, наприклад, у їхній літературі.

На думку В. Соколової, національна свідомість – це складна система явищ націогенезу в духовній сфері, яка відображає центральні положення та характерологічні розбіжності буття та розвитку кожної нації. Проявами національної свідомості є такі феномени:

- національний характер;
- національна ідея;
- національна ідентичність;
- національна самосвідомість.

Таким чином, дослідниця включає національну самосвідомість до складу національної свідомості і розрізняє два компоненти першого явища: раціональний (усвідомлення власної належності до певної соціально-етнічної спільноти) та емоційний (переживання своєї єдності з іншими представниками нації). Основою для становлення як національної свідомості, так і національної самосвідомості В. Соколова вбачає у взаємній пов'язаності цінностей та ідеалів конкретної нації, настанов, менталітету та етнонаціональних стереотипів. Ці ж фактори є визначальними у розвитку національного характеру та етнічної ідентичності [44]. Крім того, простежуємо взаємозв'язки між національним характером та національною ідентичністю у сфері рефлексії: за словами Н. Оксентюк, саме роздумами про ці психологічні явища (а також про минуле, теперішнє та майбутнє) обумовлене становлення національної ідеї [32].

Найсуттєвішими чинниками розвитку етнонаціональної самосвідомості В. Соколова вважає сутність і рівень самосвідомості, систему звичаїв та традицій певної нації, її мову та культуру, смисло-життєві орієнтації, що є інтегральним виявом ментальності, етнопсихогенез та історичну пам'ять, а також усвідомлення себе носієм національного характеру [44]. Хоча така структура національної самосвідомості зосереджується на унікальності та самобутності певного народу, проведення аналогій з подібним шляхом інших націй сприяє розвитку згаданих складових в індивіда. На прикладі літератури народів, що

мали подібну специфіку становлення та розвитку (як-от в умовах імперського чи колоніального режиму), можна простежувати та запозичувати динаміку та алгоритм розвитку національного характеру, національної ідеї, національної ідентичності та національної самосвідомості.

У контексті типових рис представників певного народу Д. Чижевський пише, що в історичній дійсності народний характер робив вибір на користь того, що повнішою мірою відповідало «єству» нації. Отже, події національної історії є радше не «даністю», а «тенденціями», які давали народові змогу проявити конкретні якості [51 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Цей аспект буття нації підводить нас до феномену життєвого сценарію, який Е. Берн визначає як несвідомий план особистості на своє життя, що обумовлює структурування та заповнення свого життєвого періоду такими елементами як ритуальна діяльність, розваги та ігри [3]. За словами Г. Гандзілевської, формування життєвого сценарію відбувається на трьох рівнях: індивідуальному, сімейно-родинному та соціокультурному [13]. Таким чином, на третьому рівні маємо підстави говорити не просто про особистий, а про загальнонародний життєвий сценарій, своєрідну долю нації.

Основні засади буття та розвитку нації знаходять своє відображення у національній самосвідомості. До таких центральних положень В. Борисов відносить способи інтерпретації та трактування суспільних подій, ціннісні орієнтації особистості, що стосуються соціально-політичних, суспільних феноменів та процесів [4]. Крім того, такими засадами В. Соколова також вважає систему уявлень та знань, що засвоюються та знаходять свій прояв у ході етнізації, усвідомлення власної належності до нації та бачення і усвідомлення позиції та ролі своєї етнічної спільноти серед інших.

За словами вченої, про високий рівень розвитку національної самосвідомості (як і свідомості та самосвідомості загалом) свідчить розуміння особистістю своєї відповідальності не лише за себе, а й за природне і суспільне середовище, до яких вона причетна, і яке формує її оточення [44]. На думку М. Савчина, актуальність індивідуальної відповідальності особливо увиразнює

взаємозв'язок людей, що співіснують у певній спільноті, який також є відправною точкою формування центральних цінностей окремо взятої особистості [39]. Варто зазначити, що сценарій відповідальної поведінки може бути запозичений у видатних представників народу, які часто уособлюються в літературних персонажах. Досліджуючи вплив української художньої літератури на рівень національної самосвідомості студентів ЗВО, В. Соколова підтверджує цю тезу експериментально: критерій відповідальності за самого себе і світ навколо значно зростає у тій групі піддослідних, які опрацьовували значну кількість творів української літератури [44].

Такий фактор є насправді об'єднавчим для літературних та легендарно-міфологічних героїв країн, які розвиваються, виходячи з колоніального або постколоніального статусу. Це обумовлено переважанням зовнішнього локусу контролю в суспільній свідомості населення імперій (відповідальність лежить на системі) на протигагу країнам-борцям за незалежність, де однією з універсальних чеснот є особиста відповідальність окремо взятого індивіда або ж народу в складі поліетнічного державного утворення, яким є імперія.

У контексті цього явища І. Пасічник зазначає, що в разі масової втрати контролю страждають активні форми поведінки, а їм на зміну приходять адаптивні форми, націлені на виживання [33]. Крім того, такі настрої є проявом підвищеного рівня віктимності, який, як вважає А. Коваленко, призводить до відчуття безсенсовності життя, зниження здатності ставити реалістичні цілі, насолоджуватися життям та відчувати змогу контролювати його. Це, в свою чергу, формує пасивні смисложиттєві орієнтації та, як наслідок, відповідні життєві сценарії [23]. Натомість саме національну інтелігенцію характеризує активна поведінка, продиктована підвищеним почуттям відповідальності. Серед інших компонентів інтелігентності Н. Оксентюк згадує провідну соціальну роль та високу моральну позицію, і зазначає, що рефлексія еліти є результатом загостреної відповідальності за долю суспільства [31].

У рамках свого дослідження В. Соколова значну роль у становленні національної самосвідомості відводила духовності. Вчена визначає цей феномен

як складну, багатовимірну систему, що включає становлення свідомості та самосвідомості особистості, відображає її найактуальніші потреби, інтереси та погляди, а також ставлення до навколишньої дійсності та до себе як індивіда. У духовності втілені сподівання, ідеали та прагнення особистості, які вчена характеризує як дух нації, що обумовлює життєвий вибір і є орієнтиром особистісних потреб людини, її переживань та стратегій життєдіяльності. Важливу роль цінності відіграють і у становленні громадянськості, оскільки міра оволодіння індивідом ціннісною системою суспільства та те, наскільки ця система проникла в потребово-мотиваційну сферу, безпосередньо впливає на громадянську природу людини [44].

У своїй дисертації В. Соколова детально аналізує фази етнізації особистості в ході онтогенезу та психологічну природу національної свідомості та самосвідомості. При цьому головний акцент дослідниця ставить на специфіку ідейно-мотиваційного впливу, який українська народна творчість та художня література мають на духовну сферу української нації. У праці вченої виведена пряма залежність між обсягом літератури українознавчого циклу на рівень національної свідомості та самосвідомості. У ході дослідження було виявлено, що респонденти приписують себе до тієї національності, характерні риси якої вважають найближчими та притаманними собі. Важливим аспектом національної самосвідомості є розуміння самого терміну «національний». Попри достатній рівень усвідомлення поняття, респонденти по-різному оцінювали важливість різних ознак національності. Так, студент-філологи надають великого значення мові, вважаючи його провідним фактором належності до конкретної етнічної спільноти. В. Соколова підсумовує, стверджуючи, що в респондентів, які мають справу з більшими обсягами української літератури, фольклору, мови та історії, що сприяють повнішому розумінню «душі нації», національна самосвідомість розвинена значно краще, ніж у студентів інших спеціальностей. Це проявляється також у відповідальнішому та свідомішому ставленні до себе з точки зору належності до українського народу. Дослідниця пояснює це базою, закладеною ще з дитинства батьками, а згодом – школою

шляхом залучення до взаємодії з українською мовою, яка яскраво виражена у народній творчості та національній літературі [44]. Крім того, згідно з Д. Ріхтман-Аугушин, формування національної самосвідомості засобами художньої літератури є незмінним елементом перебігу історіотворення та усталення традицій [38].

Варто звернути увагу, що тенденцію, простежувану на рівні взаємодії з питомим культурним матеріалом, можна поширити і на здобутки інших народів. Ознайомлюючись зі зразками світової літератури, особливо ж тими, що містять історичні наративи, людина впізнає загальну структуру закодованого твору (оскільки має справу з цілісними сенсами, послами та кодами), яка є універсальною в різних культурах. Таким чином, це обумовлює позитивний вплив іноземних історичних міфів на рівень сформованості національної самосвідомості особистості.

За словами В. Соколової, одну з головних позицій серед чинників становлення національної свідомості та самосвідомості посідає література, оскільки вона є фактором формування національної мови, етики, ідеалів, традиційних норм поведінки, особливостей національного характеру та світосприйняття. Саме тому збільшення обсягів та ґрунтовності вивчення дисциплін українознавчого циклу (української мови, літератури тощо) позитивно впливають на підвищення рівня національної самосвідомості у студентів. Серед інших сприятливих факторів дослідниця вирізняє збільшення національної орієнтованості гуманітарних предметів (культурології, психології, педагогіки), а також спецкурсів та виховної роботи. Таким чином, особистість зазнає впливу як емоційно-почуттєвого, так і розумового та морально-ціннісного характеру. Крім того, дослідниця стверджує, що такий комплекс методів сприяє розвитку громадянськості та національної свідомості не лише студентів-українців, а й представників інших націй [44]. Проте питання зворотного впливу, тобто зміни рівня національної самосвідомості української студентської молоді під впливом чинників етнізації, що є не українськими, притаманними іншим народам, науковцями не розглядалося і потребує подальшого дослідження [41].

В. Борисов пропонує таке визначення національної самосвідомості: «відносно стійка система усвідомлених уявлень і оцінок реально існуючих націодиференціюючих і націоінтегруючих компонентів життєдіяльності нації». За словами дослідника, структура національної самосвідомості включає такі елементи: усвідомлення специфіки національної культури власного народу, усвідомлення психологічних характеристик свого народу, усвідомлення єдності та ототожнення зі своїм народом, усвідомлення своїх психологічних характеристик, усвідомлення себе як суб'єкта національної групи та соціально-моральна самооцінка. Варто також додати, що формування національної самосвідомості припадає на дещо пізніший період розвитку особистості, у порівнянні з іншими формами самосвідомості [4]. Як зазначає І. Банак, націоналізм вимагає, найперше, національної свідомості тобто усвідомлення національної спільності групи людей – нації [66].

Важливим фактором становлення національної свідомості та самосвідомості, як вже зазначалося раніше, є не лише література, але й мова. Л. Співак взагалі визначає виховання у студентів ЗВО бажання спілкуватися рідною мовою однією з ключових позицій психологічної підтримки розвитку національної самосвідомості здобувачів вищої освіти [161]. За словами І. Данилюка та Д. Ларіна, введене Г. Шпетом поняття мовної свідомості обумовлене потребою осмислення в засобах свого виконання, тобто прокладання своєрідних маршрутів до компонентів ідей, пов'язаних з конкретним сенсом. Сенс, у свою чергу, має багато рівнів і повинен бути зрозумілим, а розуміння, будучи синтетичною функцією розуму, передбачає тлумачення та інтерпретацію [16].

Унікальність мовної свідомості певного народу може резонувати в представників інших націй через подібний механізм функціонування цього явища. Оскільки мова є одним із визначальних критеріїв народу, простежуючи процес формування та розвитку лінгвістичного ядра іншої нації, читачі можуть надихатися ним та переносити його у власні реалії. Особливо ця тематика буде актуальною для студентів-філологів, майбутньої інтелігенції, що в подальшому

формуватиме сенси для своєї національної спільноти. У контексті сенсотворчості національної еліти варто згадати тези Н. Оксентюк про те, що соціальна роль інтелігента полягає у рефлексії своєї системи сенсів, тобто у творенні культурної, політичної та інтелектуальної комунікації та наповненні її національним змістом [32].

Наступним важливим питанням є визначення взаємовідношень між такими поняттями як національна самосвідомість та національна ідентичність. Існує два основних підходи до цього питання. Відповідно до першого, національна свідомість передуює появі національної ідентичності, оскільки друга є проявом першої. Альтернативна позиція передбачає розгляд національної ідентичності як передумови національної самосвідомості [65].

Ідеї першості національної самосвідомості дотримується Г. Келман. На його думку, будучи колективним явищем, національна ідентичність може виникати як прямий результат присутності в повсякденному житті людей елементів так званих «спільних точок». До цих об'єднувачих факторів, що передують появі національної ідентичності, окрім національних символів, мови, історії нації та культурних артефактів дослідник включає національну свідомість [114]. Подібну позицію займає Л. Співак: «національну ідентифікацію можна розглядати як центральний компонент національної самосвідомості, а національну ідентичність як результат національної ідентифікації» [45, с.447]. Думки про обумовлення національної ідентичності національною самосвідомістю також дотримується М. Пірен [34].

На противагу, теорію про передування національної ідентичності національній самосвідомості обстоює В. Борисов. Окреслюючи передумови появи національної самосвідомості, дослідник згадує усвідомлене ототожнення зі своєю національною групою. Суб'єктивна і соціально-психологічна залежність індивіда від чинників, які є передумовою функціонування нації, а також усвідомлене ставлення до цих факторів детермінують міру національної гомогенності спільноти. Національна ідентичність, зазначає В. Борисов, походить із суб'єктивного ставлення людини до умов буття нації, а стабільність

самої національної ідентичності та її позитивне спрямування відіграють визначальну роль у забезпеченні відчуття психологічної захищеності індивіда у певній соціальній групі [4].

Цю ж позицію зайняли і М. Боришевський та В. Москалець, які разом із національною відповідальністю, «образом Я», соціально-психологічними очікуваннями, самооцінкою, обізнаністю та розумінням характерних рис і сукупності цінностей своєї етнічної групи та рівнем домагань визначають національну ідентичність ключовими елементами національної самосвідомості [8; 30]. Іншим аргументом на користь першості національної ідентичності знаходимо у В. Борисова. Описуючи позитивну етнічну ідентичність, дослідник вказує, що вона притаманна більшості людей і полягає у такому співвідношенні між толерантністю щодо власної та інших етнічних спільнот, яке дає змогу трактувати її двояко. З одного боку вона є передумовою самостійного та стійкого існування етносу, а з іншого створює умови для мирної міжкультурної взаємодії у багатокультурному світі [4]. Доповнюючи концепцію М. Боришевського [37], ця теза може слугувати опосередкованим аргументом на користь походження національної самосвідомості з національної (етнічної) ідентичності.

З огляду на наведені вище доводи, ми більше схилиємося до другої концепції. Одним із ключових доводів у цьому контексті також є вищий рівень комплексності явища національної самосвідомості у порівнянні з національною ідентичністю. Оцінювання себе як носія національних цінностей передбачає існування фундаменту, на якому така оцінка надається. Таким підмурівком вважаємо чітко окреслене відчуття належності до певного народу, тобто національну ідентичність.

Отже, серед більшості дослідників простежується тенденція до синонімічного використання термінів «етнос» та «нація», що об'єднує тематику дослідження національної та етнічної свідомості та самосвідомості. Відповідно до концепції М. Боришевського, яку було обрано за основу для цього дослідження, національну самосвідомість можемо визначити як усвідомлення та

самооцінку особистістю себе як носія національних цінностей, історично сформованих в аксіологічній системі своєї національної групи. Структура цього явища складається із самооцінки, домагання, соціально-психологічних очікувань та «образу Я».

Варто підкреслити значущість лінгвістичного фактору в становленні національної самосвідомості. Так само, як продемонстрували дослідження, вагому роль у цьому контексті відіграє чинник національної літератури. Крім того, на особливу увагу заслуговує вплив культурного матеріалу не лише свого, а й інших народів, що завдяки наслідуванню різних механізмів та розпізнаванню подібних компонентів, дозволяє підвищувати рівень національної самосвідомості.

1.2. Психологічні виміри феномена історичного міфу

У контексті дослідження впливу історичних міфів на національну самосвідомість особистості, варто, найперше, вивчити саме поняття міфу. З огляду на пов'язаність термінів (а подекуди їх помилкове взаємозаміщення) вважаємо за необхідне спочатку розглянути співвідношення понять «легенда» та «міф». Як зазначає А. Седжестен, спільною ознакою в обох випадках є належність до наративу, хоча кожна легенда могла бути міфом, що втратив свій міфічний вплив [155]. Дж. Сміт та інші визначають легенду як традиційну розповідь, яка, як вважалося, мала історичне підґрунтя. На відміну від неї, міф звертається до надприродних чи священних аспектів [158]. Одразу варто вказати, що, за словами В. Джеймса, те, що індивід вважає священним, спонукає в нього сильні емоційні реакції [107]. Отже, завдяки зверненню до священного, міф психологічно впливає як більш емоційний чинник та має більшу емоційну дію.

Оксфордський словник англійської мови подає таке визначення міфу: «повністю вигаданий наратив, в якому згадуються надприродні істоти, дії чи події, і який уособлює популярну ідею, що стосується природних чи історичних явищ» [167]. За словами А. Седжестен, особливу увагу на вивчення

міфу звернули на початку ХХ ст. релігієзнавці та антропологи. К. Леві-Строс розглядав цей термін як спосіб мислення, що презентував універсальні структури. До цієї групи понять належать також і архетипи, які читач розпізнає незалежно від того, чи міф походить із його інгрупи (з якою він себе ототожнює) чи аутгрупи (будь-якої з інших спільнот). Натомість М. Еліаде приписував міф до ідеального священного часу, таким чином трактуючи цей термін як явище священне та моральне, яке виконувало пояснювальну функцію та приносило задоволення. Зрештою, Б. Маліновський означав міф як засіб соціальної згуртованості [155]. Варто вказати, що з огляду на його потужний інтегруючий потенціал, вивчення міфу іншої нації як наративу про соціальну згуртованість народу є важливим фактором національної ідентифікації та, як наслідок, самосвідомості. Такий міф корисно наслідувати, творячи спільні наративи і вивчаючи їх як спільну культурну спадщину та етнонаціональний код.

За словами Р. Барта, міф – це семіологічний (знаковий) комплекс. Контекст відіграє для нього важливу роль, оскільки залежно від контексту змінювався ефект міфу. Важливим аспектом цього явища є імпресивний характер, який є сильнішим, ніж раціональні пояснення, здатні його розвінчати [67]. Цю тезу підтверджують напрацювання Н. Сміт, яка аналізувала вплив артуріанського міфу на розвиток свідомості дітей вікторіанської доби. Зіставляючи варіанти історії про короля Артура авторства Т. Мелорі та А. Теннісона, дослідниця звертає увагу на те, що останній був значно популярнішим. Цей факт вона пояснює тим, що стиль А. Теннісона, на відміну від фактичного опису Т. Мелорі, передбачав використання яскравої образної системи та поетичний виклад [159]. Отже, інструментарій А. Теннісона більше апелював до емоцій читача, ніж до раціонального мислення, у чому ми вбачаємо яскравий приклад творення та передачі міфу.

Р. Барт також пояснює специфіку сприйняття міфу читачем. Еквівалентність, що трапляється у міфі, реципієнт розглядає як казуальну обумовленість, а означення та означуване поєднує природним співвідношенням. Таким чином, як зазначає науковець, будь-який семіологічний комплекс є

системою цінностей, які реципієнт приймає за факти [67]. На хибне заміщення понять при сприйнятті міфу звертає увагу і З. Коваль. Схожість, якою її можна побачити під кутом зору наукового аналізу, у міфі розглядають як тотожність. Таким чином міф формує та керує новою реальністю, яка, попри свою сюрреалістичність, дає реципієнтові оманливе відчуття цілісної дійсності, якої він прагне [24].

Так само і А. Седжестен визначає міф як наратив, у якому події часто відбуваються у фантастичних часових рамках та перебувають у тісній взаємопов'язаності між собою. Особливу увагу дослідниця звертає на метанаративи у міфології. За її словам такі конструкти як «прогрес», «цивілізація», «націоналізм», «демократія», мали керівний статус у різних історичних епохи. Крім того, міф частково підтримує розвиток колективної ідентичності через приписування потенціалу загрози представникам інших груп. З огляду на це, дослідниця означає міф як наратив про минуле певної спільноти, скомпонований з відібраних подій, які здатні змобілізувати емоції та виробити або ж модифікувати погляди членів цієї групи. Важливо звернути увагу на те, що при виборі таких подій їх історична достовірність не береться до уваги [155]. Це визначення можна зіставити з дефініцією Дж. Шопфліна та Ж. Госкінга, які вважають міф наративом, що ілюструє уявлення спільноти про саму себе [132].

Досліджуючи функції, які виконують міфи у житті людини, Р. Мей теж значну роль відводить інтеграційному аспекту. Окрім надання відповіді на питання творчості, вчений виокремлює функцію підтримки моральних цінностей, які є важливою складовою національної ідентичності та національної свідомості. Зрештою, за словами Р. Мей, міфи допомагають індивіду зрозуміти, хто він такий та обумовлюють відданість певній спільноті [127].

Як зазначають Дж. Сміт та інші, процес міфотворення триває і зараз. Цей особливий вид наративів адаптується відповідно до епохи, моральних цінностей, що можна простежити у зміні певних елементів: хронотопу (наприклад, траса замість лісу), персонажів (привид-автостопер замість вовкулаки). Одну з ключових ролей на сучасному етапі, на думку дослідників, відіграють

комп'ютерні ігри та вигаданий всесвіт супергероїв [158]. В усякому разі, і архаїчні, і сучасніші міфи виконують подібну функцію, яку К. Юнг означив задоволення, яке приносить зміст кожної міфологеми [111].

Визначивши основні моменти дефініції міфу перейдемо до його різновидів, зупинившись на історичному. За словами З. Ковалю, який розглядав їх як психологічні маніпулятивні проекти, міфи загалом можна поділити на три групи [24]. Перша – короткотривалі, тобто такі, які не проходять перевірку часом. На противагу, довготривалі міфи, що становлять другу групу, є стійкішими у цьому плані. До третьої категорії належать ті, які важко перевірити. Їх дослідник називає історичними, і саме їх ми розглянемо детальніше.

За словами І. Гирича та Ю. Шаповала, історичний міф – це «система позитивних оцінок героїв і подій минулого, на підставі яких формується цьогочасна національна політика, національно-визвольний рух» [14, с.41]. О. Ясь трактує історичний міф як своєрідну, проте часто деформовану історичну свідомість. В такому разі через емоційно-психологічні та інтуїтивні елементи (наприклад, образи та символи) передані знання та пояснення процесів, подій, фактів та явищ минулого. При цьому ірраціональні компоненти поєднані з вибраними тенденційними складовими логіко-раціонального пояснення [55]. **Ошибка! Источник ссылки не найден.** У цьому контексті варто також звернути на класифікацію А. Седжестен. Дослідниця зосереджується на орієнтованих на минуле міфах про заснування (також відомих як фундаторські), які пояснюють походження спільноти та описують її минулий устрій, та есхатологічних, які спроектовані у майбутнє. Серед міфів, що функціонують на сучасному етапі А. Седжестен відносить до першої групи відносить історичні, а до другої – політичні [155]. Проте Е. Сміт розмиває цю межу між двома типами, зазначаючи, що політичні міфи зосереджені на народженні та розвитку суспільства та нації [157]. На нашу думку, у концепції Е. Сміта відбулося заміщення поняття «політичного міфу» з «історичним міфом, який використовують з політичними цілями».

Історичний міф має комплексну структуру. І. Гирич та Ю. Шаповал визначають її п'ять основних компонентів:

- національний месіанізм;
- власний історичний шлях;
- колективний дух народу;
- протиставлення свого національного інтересу національним інтересам панівних націй;
- заклик до будівництва автономного ладу.

Перший елемент передбачає відчуття месіанізму нації. Постулюється її винятковість, а також приписуються позитивні характеристики, що виводять її у контраст з іншими націями [14]. Як зазначає А. Седжестен, такі месіаністичні міфи доволі типові для національної політики. Вони відводять нації особливу місію, а риси, які приписуються цій спільноті, виводять її у привілейоване становище в порівнянні з іншими націями [155]. Прикладом такого месіаністичного міфу може слугувати випадок, описаний Л. Бойєю. Пояснюючи, чому румуни втратили важливі атрибути західної цивілізації, історик зазначив, що саме цьому народу випало захищати Європу від наступу ісламських держав в XV-XVII ст. Румунам доводилося «радіше тримати меч, ніж перо», а отже, вони заплатили свою ціну. Як наслідок, розвиток західної цивілізації Л. Бойя обумовлює жертвовною місією свого народу [71].

Друга складова історичного міфу, окреслена І. Гиричем та Ю. Шаповалом це власний історичний процес нації, який є окремим та незалежним від інших народів [14]. Найяскравіше його можна проілюструвати міфом американського індивідуалізму, який досліджував Р. Мей. Саму характеристику людської самостійності дослідник обумовлює рисами соціальних та національних груп, які виїздили на новий континент [127]. У момент осмислення себе окремою нацією та здобуття незалежності розпочався і самостійний історичний шлях Америки.

Третій компонент – постулювання єдиного «духу народу» – іпередбачає, що це колективне явище керує історичним шляхом нації від найдавніших часів аж до сучасності. Н. Сміт називає це явище національним характером.

Досліджуючи історичні міфи вікторіанської Англії, вчена зазначає, що в контексті імперіалізму тогочасні підручники історії були просякнуті ідеєю цієї спільності [159].

Наступним елементом є протиставлення власного національного інтересу інтересам панівної нації. І. Гирич та Ю. Шаповал зазначають, що в такому разі наголошується на невпинному протиріччі, виходом з якого є побудова своєї національної держави [14]. Це можна простежити у процесі іспанського націогенезу. Х. Торесілья, наводить тезу про народження іспанської нації у момент початку протистояння французькій окупації на початку ХІХ ст.. За словами дослідника, також важливу роль за цих умов відіграло застереження видатного іспанського діяча А. де Капмані щодо небезпеки запозичення та прийняття французьких звичаїв [170].

Останньою складовою історичного міфу є ідея розбудови автономного устрою в складі більшого багатонаціональної держави. Цей процес вважається першим кроком на шляху до національної незалежності. Такому формулюванню відповідає ідея органічної праці, що була поширена на теренах розподіленої Польщі у ХІХ ст..

Говорячи про структуру, варто також зазначити, що історичний міф у свою чергу входить до складу складнішої конструкції – міфу національного. Формування історичного міфу, за словами І. Гирича та Ю. Шаповала, лежить в основі національно-визвольного руху кожного народу. Цей наратив зазвичай складається в епоху романтизму та лягає в основу головних творів літератури, історіографії, національної думки [14]. Варто звернути увагу на те, що дослідники виводять історичну прозу в ряд найсприятливіших середовищ для поширення історичних міфів, що обумовлює необхідність аналізу саме цього виду літератури у міфологічному контексті.

Як зазначає А. Седжестен, міфи виконують не лише пояснювальну функцію, а й беруть участь у розвитку ідентичності особистості [155]. Так само і З. Фройд визначає міф кроком, що виводить індивіда за межі групової психології. Крім того, за його словами, на базовому рівні людського розуму ми

знаходимо міфи [94]. Питання ідентичності в цьому контексті також піднімає Р. Мей. Дослідник вважає, що коли домінуючим міфам не вдається відповідати усім різновидам людського становища, індивід особливо гостро відчуває потребу в пошуку внутрішньої ідентичності. Досліджуючи американський міф, Р. Мей наводить ілюстрацію з роману «Великий Гетсбі» Ф. Фітцджеральда: відчувши втрату колективного міфу («Американської мрії»), герой розмірковує над власним розумінням Америки як такої [127].

Дж. Шопфлін та Ж. Госкінг вважають, що однією з функцій міфу є розмежування когнітивного поля, а отже – і спрощення складних конструкцій [132]. Про ефективність міфу в когнітивній площині також пише А. Седжестен. За її словами, міф створює концентроване, спрощене та стандартизоване бачення реальності [155]. Наведене дослідницею пояснення стосується нерозвиненого і примітивного мислення, яке вона вважає протилежним чіткій, раціональній аргументації. Ця теза співзвучна з ідеєю Р. Барта, який зазначає, що навіювання та констатація – два важливі елементи будь-якого міфу [67]. Сам термін «міф» походить від грецького «muthos», що, як зазначає А. Седжестен, протиставлялося логічному мисленню (гр. «logos») в постарістотелівському давньогрецькому світі. Поняття «muthos» позначало ірраціональну, емоційну частину особистості, імпульси людської поведінки, поетичну грань розуму. Крім того, міфічні наративи мобілізують емоції завдяки інтенсивному використанню символів та ритуалів. З огляду на це дослідниця попереджає про небезпеку, яку має потенціал міфу [155]. У контексті використання символів та міфів гітлерівським режимом Е. Кассінер визначав міф як загрозу, оскільки «міфічні чудовиська» перемагають рацію в часи суспільного та економічного неспокою [78].

Таким чином можна підсумувати, що міф базується на ірраціональній складовій людської психіки, апелюючи до неї. Р. Барт переконаний, що будь-який міф має імпресивний характер, оскільки його метою є здивувати, вразити реципієнта. До того ж таке враження є набагато потужнішим ніж будь-які раціональні пояснення, що можуть розвінчати цей наратив [67].

Така спрямованість наративів на людське несвідоме неодноразово використовувалося державним керівництвом для досягнення різноманітних цілей. При цьому, маємо на увазі не лише намагання легітимізувати владу в тоталітарних режимах за допомогою міфів, а й уже згадане згуртування народу з метою служіння державним інтересам чи формування відповідної поведінки підданих в імперіях. Психологічні феномени виміру історично міфу ми вирішили прослідкувати на прикладі Британської імперії. Передумовами такого вибору є її довготривалість, поліетнічність та створення нею єдиного культурного цивілізаційного простору, який зберігся навіть після фактичного розпаду імперії. Крім того, усі ці досягнення Британії стали можливими завдяки розробці та поширенню цілої системи наративів, реципієнтами яких були як мешканці метрополії, так і населення її чисельних колоній. Емпірична частина дослідження полягала у вивченні впливу на національну самосвідомість українських студентів історичних міфів (серед них – і британського імперського) у літературі країн, що належали до Британської імперії. Тому в теоретичній частині ми неодноразово звертатимемося до прикладів функціонування наративів у Великій Британії або англомовних країн.

Проаналізувавши творчість Т. Гарді, А. К. Дойла, Дж. Льюїса, С. Батлера та Ф. Майєрса, дослідниця А. Вреттос зазначає, що особливості свідомості та особистої ідентичності у вікторіанській Англії знаходили відображення у намаганнях пояснити проникність емоцій у матеріальний світ [176]. Важливо пам'ятати, що тогочасна Британська імперія була дуже родючим ґрунтом для міфотворчості. Одним з провідних наративів цієї епохи був міф про короля Артура. Як зазначає Н. Сміт, із запровадженням обов'язкової початкової освіти, у школах заохочувалося вивчення британської історії через її видатних особистостей, серед яких був і легендарний король Артур [159]. Таким чином, із раннього дитинства формувався образ національного героя.

Значною мірою міфи впливали на формування норм поведінки у людській спільноті, визначаючи провідні риси характеру, яких мали прагнути представники певної національності. Х. Торесілья зазначає, що міфи мають

визначний вплив на формування конкретного суспільства, обумовлюють поведінку людей та відіграють роль у становленні їхньої ідентичності [170]. Зв'язок між міфом та поведінкою, хоч і зворотний, знаходить і А. Седжестен розглядаючи його в контексті пострадянського простору. За таких умов люди відчували розрив зі своїм минулим, який, незалежно від політичної системи, призвів до необхідності пошуку нових орієнтирів та підлаштування способу мислення до нового набору цінностей та типів поведінки. Зміни в таких вимірах можуть бути травматичними, а атмосфера непевності та суспільних проблем створює сприятливі умови для міфотворення [155].

Про інше середовище, де міф визначає тип прийнятної поведінки та рис характеру зазначає Р. Мей. Дослідник звертає увагу на американський міф індивідуалізму, який, почавши формуватися, становив разючу опозицію загальноприйнятій общинності середньовічного «Старого світу». Двома наслідками цього Р. Мей визначає розвиток духу змагання і самостійності та відчуття самотності, притаманне американцям. Однією з передумов формування міфу індивідуалізму науковець вбачає в волелюбності та свободі як одній з провідних цінностей вихідців з різних народів, що згодом стали фундаментом нової нації [127]. Про ціннісну складову будь-якого міфу зазначає і Р. Барт. За його словами, міф містить цілу систему цінностей, серед яких історія, географія, література, і, особливо, мораль, що і диктує стандарти поведінки [67]. Підсумувати аксіологічну природу міфу можна тезою З. Карпенко про те, що саме ціннісна дилема слугує універсальною рушійною силою соціальних наративів – від особистої життєтворчості до глобальних цивілізаційних трансформацій [112].

Далі перелічуючи особливості американського характеру, продиктовані міфом, Р. Мей згадує нестабільність та авантюризм. Знову-таки, витoki цих якостей слід шукати в історичному контексті колонізації Америки, яка по своїй суті, була ризикованою справою. «Зміна» як явище, стверджує дослідник, має для цієї нації неабияку вагу. Не прив'язуючи себе ні до чого, окрім до зміни, американці звикли ставитися до мінливості як до природнього стану людини.

Концепт нестабільності втратив для них негативну конотацію, тепер розглядався лише як джерело позитивних змін, і, таким чином, ставши в один ряд з таким поняттям як «диво». Незалежно від того, чим американець обумовлює зміни, що відбувалися – провидінням чи прогресом – вони найчастіше вважатимуться сприятливими. З іншого боку, Р. Мей вказує, що в такій гонитві за змінами питання щодо якості нового явища, об'єкта, тенденції не порушується і часто залишається поза увагою. Зрештою, корені такої моделі непостійності вчений вбачає у намаганні втекти від страху смерті [127].

Іншим яскравим прикладом впливу міфу на формування сценаріїв поведінки можна простежити в Англії. Н. Сміт переконана, що у вікторіанську епоху паралельно зі зростанням популярності дитячої літератури активізувалося пропагування цінностей та наборів рис характеру, які поділялися на три групи. Так, відповідно до цієї парадигми, «хлопчачими» рисами є сила, вірність, правильність та відважність. «Дівчача» група включала такі якості як люб'язність, м'якість, скромність та ввічливість. Спільною для обох статей є третій набір рис, таких як честь, щедрість, гречність, християнська лагідність та бажання допомогти [159]. У поведінковій сфері особистості ми простежуємо зв'язок наративу з життєвим сценарієм людини. Радше, доречніше говорити про контрсценарій який Г. Гандзілевська визначає як компроміс особистості з соціокультурними вимогами, запропонованими дитині батьками. Найчастіше конструктивний потенціал контрсценарію застосовують для вибудовування взаємодії із соціумом (серед іншого – і через розвиток суспільно-прийнятних рис характеру) [13].

Психологічний вплив міфу на специфіку ідентичності, а як наслідок – і поведінки національної групи простежуємо у такому понятті як дух народу. За словами І. Гирича та Ю. Шаповала, дух народу є невід'ємною складовою історичного міфу [14]. Проте на прикладі вікторіанської Англії бачимо, що таке колективне ототожнення та постулювання відповідного набору рис характеру може вплітатися в історичний контекст епохи, створюючи нове явище – колоніальний дух. Саме цьому феномену Н. Сміт відводить визначну

роль у формування прийнятної поведінки в часи Британської імперії. Він знаходив прояв у відчайдушності моряків та першовідкривачів, що вирушали підкорювати та освоювати нові землі. Цей самий дух, як стверджує вчена, обумовлює жорсткість та впертість у подоланні труднощів, а також відчуття справедливості. Зрештою, колоніальний міф постулював «владний дух, який давав їм [англійцям] владу над народами Сходу» [159, с.27].

У контексті «популярних» рис характеру, що диктуються міфом, варто згадати і набір героїв та антигероїв, який укладається тим самим нарративом. Такі дійові особи є прикладами для наслідування або ж зразками неприйнятної поведінки, якої носії міфу намагаються уникати. За словами І. Гирича та Ю. Шаповала, історичний міф варто розглядати також з точки зору історико-духовного буття народу. Дослідники трактують міф як уявлення широких мас про своє минуле, сформоване та впроваджене за участі ідеологічного механізму держави або ж силами інтелектуалів-політиків. Дослідники вважають, що до складу цього явища також входить наявність системи позитивних та негативних героїв історії. У конкретної спільноти виробляється загальне стереотипічне ставлення до події в історії, та дійових осіб – як позитивних, так і негативних. Таким чином виводиться бінарна опозиція «свій – інший», оскільки так само формується бачення духовно-ідейних цінностей суспільства (в тому числі, позитивні риси характеру та норми поведінки), що виконують функції інтеграційного елементу для конкретної групи. Окрім ставлення до (анти)героїв та психологічних характеристик, оціночний характер також має бачення власного давнього та близького минулого, коли події трактуються як досягнення або трагедії [14].

Як зазначає З. Коваль, міф (зокрема, політичний) містить гіперболізований образ ворога, який подається, як корінь всього зла, оскільки цей нарратив дослідник вважає управлінським інформаційно-психологічним проектом [24]. Ми повертаємося до вищезгаданого протиставлення, проте в цьому випадку вона ще й маркована, оскільки концепт «свій» вважається позитивним, а «інший» – негативним. Загалом, у такій демонізації ворога можна простежити

маніпулювання архетипом іншого. К. Юнг, який ввів саме поняття архетипу, означає це явище як своєрідну готовність знову і знову репродукувати ті самі чи подібні міфічні ідеї [111, с.84]. У цьому випадку ми знову простежуємо провідну роль узагальнення, коли ідентичне або схоже об'єднується в одну групу. У цьому контексті цікавим є спостереження Дж. Сміта та інших: в уявленні грецьких істориків народи, що мешкали на межах відомого їм світу, мають звичаї повністю протилежні грецьким [158].

У важливості ролі національних героїв у розвитку особистості під впливом міфу переконана і Н. Сміт. Метою віднайдення історії про Артура у вікторіанську добу був пошук англійського героя, що був би ідеалом для широкого загалу [159]. Так само і Р. Мей стверджує, що люди потребують рольових моделей, зразків поведінки, моральності, уособленої в образі людини, з якою можна себе ідентифікувати. За словами дослідника, люди наслідують героя, який є міфом у дії. На прикладі Мартіна Лютера Кінга Р. Мей показує, як багато людей різних статі та віку, які мали відмінні риси характеру, об'єднувалися у переживанні тріумфу та зміцненні власної самооцінки через ідентифікацію з цією особистістю. Зрештою, герої необхідні членам спільноти для пошуку власних ідеалів, відваги та мудрості [127]. Однак подібну психологічну функцію відіграють не лише реальні історичні постаті. Такими героями можуть бути й вигадані персонажі. У контексті життєвих сценаріїв Г. Гандзілевська вказує, що казка як складена оповідь пропонує можливість знайти чи вивести героя, здатного ефективно вийти з травм завдяки своєму життєвому ресурсу [13]. Це обумовлює високий рівень ідентифікації читача з обраним персонажем.

Повертаючись до тези про риси характеру, варто зазначити про їх об'єднувальний фактор. Як зазначає Р. Мей, предки більшості американців – емігранти ХІХ ст., які залишали свою батьківщину з різних причин: через картопляний голод в Ірландії, втрату власності через борги у Швеції чи погроми у Східній Європі. Усіх їх об'єднувала сміливість, що стосувалася не лише подорожі у незвідане, а й відмови від міфів суспільства, яке вони покидали [127].

А. Седжестен переконана, що міф є як засобом культурної репродукції, так і носієм вищих моральних цінностей, на яких будуються норми групової поведінки [155]. Таким чином, за словами Дж. Шопфліна, міф є інструментом самовизначення конкретної спільноти [132], а Б. Стрет вважає, що такий наратив згуртовує членів суспільства, зміцнюючи їхні внутрішні зв'язки навколо спільного «ми», урівноважуючи його з відмежуванням від тих, хто не належить до їхньої спільноти (об'єднаних у категорію «вони») [164].

Таким чином перейдемо до інтегруючої функції міфу. Г. Сетон-Вотсон зазначає, що є підстави говорити про існування нації в тому разі, якщо значна кількість людей у спільноті вважає, що вони утворили націю або поводяться, ніби вони це зробили [156]. За словами Х. Торесільї, саме поняття «нація» є доволі суперечливим у наукових колах. Дослідник наводить визначення Б. Андерсона, що розрізняє нації, які вже здобули державність, і які є продуктом епохи Просвітництва, і нації, яким перші дають можливість політичного вираження [170]. Б. Андерсон переконаний: походження націй другого типу можна і слід шукати в далекому минулому, що є важливим для нашого дослідження історичного та національного міфу [60].

Н. Сміт звертає увагу на це явище в контексті освітнього процесу. Так, вона вважає, що вивчення історії може підсилити колективні міфи та суспільні практики, які лежать в основі певної ідентичності. Так само, вивчення історії може виправдовувати своєрідні норми міжгрупових відносин та соціальних ієрархій, зображуючи історію відносин між групами [159]. Про належність міфів до культурної ідентичності нації свідчить і Л. Бойя [71]. Поняття колективного міфу можна зіставити із запропонованим А. Седжестен терміном «публічний наратив». Такий міф знаходиться в інституційному просторі або міжособистісних мережах, які виходять за межі особистого рівня та інтегрують таку екзистенційну історію індивіда в складнішу та більшу систему значущостей [155].

Варто зазначити що в консолідації національної спільноти значну роль відігравали й архаїчні міфи, та їхні елементи, інтегровані в літературні жанри. За

словами Н. Сміт, інтерес до казок в Англії зростав паралельно з розвитком вікторіанської медієвістики і був формою націоналізму, оскільки творив славнозвісний та глибоко цінований фольклор країни [159]. І в сучасних умовах, переконаний О. Вакуленко, архаїчні образи по-новому інтерпретуються у вигляді символічних дій у людському соціумі, які створюють та поширюють різні канали: ЗМІ, література, кінематограф, журналістика [10].

Р. Мей стверджує, що глибинна людська потреба у міфі виходить з потреби у спільноті. Людина без міфу – це людина без дому, оскільки належність до спільноти, як переконаний науковець, передбачає спільність міфів та почуття гордості цієї групи людей. Натомість, чужинець для нас – це той, хто не поділяє наших міфів [127]. Така диференціувальна функція наративу відіграє важливу роль у розвитку національної ідентичності та, як наслідок, національної самосвідомості особистості, перешкоджаючи розмиттю міжнародних кордонів та через чіткіше світоглядне окреслення меж своєї національної групи, вищий рівень ототожнення індивіда з нею.

Таким чином, за словами Р. Мея, міф – це наратив, завдяки якому спільнота стає одним цілим [127]. Людина як істота соціальна відчуває потребу в належності до певної групи. До того ж, таке відчуття ідентифікації має позитивний вплив на міжнародні та міжетнічні зв'язки. Наприклад, Л. Король доводить, що усвідомлення сприйняття себе іншими та дружні стосунки відіграють важливу роль у протидії негативним наслідкам етнічних цькувань [119]. Отже, спостерігаємо, що наратив сприяє консолідації людського суспільства. Так само і Дж. Сміт та інші переконані, що міфи завжди відігравали важливу роль в утриманні в єдності політичних одиниць – починаючи від сіл і закінчуючи цілими державами [158]. На тісний зв'язок міфу з явищем населеного пункту також звертає увагу Р. Мей. За його словами, багато наративів сягають корінням давніх часів, коли люди завдячували своє життя містам, оскільки їх стіни (як-от у випадку Мікен чи Трої) забезпечували мир та захист. У зв'язку з цим, як зазначає дослідник, міфи про спільноту здебільшого позитивні, оптимістичні та надихаючі [127]. Таким чином, можна зробити висновок, що в

мотиваційній сфері потреба у міфі лежить значно глибше, ніж може здатися на перший погляд: не на п'ятому (потреби самовираження), а на третьому (соціальні) і навіть другому (потреби безпеки) рівні за концепцією А. Маслоу.

На противагу «оборонному» контексту, Н. Сміт зосереджується на «атакуючій» функції міфу. Оскільки Британська імперія розширювалася географічно, поставала нагальна необхідність просування ідеї національної ідентичності, що уможливила б існування відчуття єдності по всіх підконтрольних короні територіях. Такі обставини були ще однією передумовою існування вже загаданого раніше колоніального духу, притаманного англійцям. Варто звернути увагу на те, що і в цьому випадку простежується контрастивна уніфікація: як зазначає дослідниця, вищезгаданий колоніальний дух не приписується іншим імперіям (наприклад, Франції, Німеччині, Іспанії) [159].

Ще однією визначною складовою міфу про батьківщину є герой. Р. Мей вказує, що саме на цього персонажа проєктуються найвищі цілі конкретної спільноти. Проте цей компонент міг застосовуватися і у протилежному контексті: відмовляючись від міфічного центру, герой потрапляв у вигнання. Він покидав місто, в якому засвоїв мову та етику, що були основою міфу, а отже і спільноти [127]. Говорячи про ізоляцію, варто згадати і тезу А. Адлера про те, що причиною неврозу може бути нестача суспільного інтересу, оскільки невротики часто є ізольованими від членів своєї спільноти. Психологічні проблеми залишаються невирішеними допоки пацієнт не виробить повноцінного інтересу до суспільства та прийняття власної відповідальності перед спільнотою. Зрештою, А. Адлер знову підводить нас до важливості спільної «провідної вигадки», яку дослідник використовує як синонім до слова «міф» [58].

Таким чином, за словами Р. Мея, самотність та її заперечення чи намагання втекти від неї є дуже важливими міфами в Америці. Це обумовлено тим фактом, що вирушаючи на новий континент, вихідці з Європи, які згодом сформували американську націю, відкинули історію своїх попередніх батьківщин «з відчуттям полегшення» [127, с.112]. Звідси й американський міф самотності, оскільки спільне бачення минулих подій гуртує народ. Так само і А. Седжестен

зазначає, що уніфікаційний міф, якщо його використовують у політичній пропаганді, призводить до формування суспільства, в якого відсутня здатність до критики, а індивідуальність заміщена ізоляцією та розсіяним відчуттям колективної відповідальності. Інтегративна ж функція міфу паралельно відіграє роль у проведенні кордонів між спільнотами: міфічне пояснення підсилює або ж витісняє об'єктивні фактори розрізнення між спільнотами, які, в іншому випадку, було б важко відокремити одну від одної [155].

Продовжуючи тему маніпуляції міфами з політичних мотивів, згадаємо дослідження Дж. Шопфліна. Провідну роль в цьому процесі відіграє засновницький або фундаторський міф. До цієї категорії наративів належать ті, що постулюють міцний але містичний зв'язок між народом та певною територією. В таких міфах широко застосовуються метафори (наприклад, «колиска цивілізації»), а земля та символи, що її репрезентують (прапор, карта тощо), нерозривно пов'язані з долею її мешканців. Інша підкатегорія засновницьких міфів стосується поняття спорідненості та спільного походження та розглядає спільноту (і навіть сучасну націю) як дуже широку родину, усі члени якої об'єднані хоч і далекими, але кровними зв'язками [132]. Прикладом такого міфу може бути сарматський міф шляхетської Польщі, відповідно до якого усі представники цього привілейованого стану споріднені між собою, оскільки мають спільних предків – войовничих сарматів. Варто також зазначити, що перебільшена форма такого фундаторського міфу може використатися і для пропагування ідеї об'єднання окремих сучасних націй на основі спільного походження (як у російському панславистичному міфі).

Отже, особливої уваги заслуговує питання зіставлення міфу та історії. З. Фройд включає міфологічні структури в дослідницьке поле своєї теорії, що дозволяє говорити про своєрідну «міфологічну» саморефлексію. Вона полягає у прийнятті смислової єдності міфу як відправної точки дослідження історичного наслідування мисленневих форм, які ідентифікують людину як таку [49]. Так само і П. Рікер співвідносить міф та історію, визначаючи їх обох як наративи, що об'єднують події в уніфіковані розповіді, які потім можна переповісти. Проте

дослідник зазначає, що різниця між ними лежить у темпоральній площині. Міф – це наратив про походження, події в якому розгортаються у первісному часі, відмінному від сучасної реальності. Історія ж – це наратив про нещодавні події, що відбулися в давнішому минулому, але проте, у людському часі [145].

Важливу особливість у співвідношенні між міфом та історією, зокрема в дитячій психології визначає і Р. Мей. За його словами, дуже часто міф – це єдине, що може зберегти дитячий розум. До того ж, такий міф, неважливо, болючий чи ні, спричинятиме менше дискомфорту ніж сама історична подія. Міфи мають заспокійливий ефект, хоча можуть стосуватися і жорстоких речей. Таким чином, для міфу є типовим переплетення жорстоких фактів із такими, що мають позитивний характер, і, як наслідок вибудовування зразків, які ми можемо високо цінувати та називати нашими [127]. Ця психологічна характеристика міфу є ще однією його точкою дотику з життєвим сценарієм. Г. Гандзілевська вважає, що рівень стресовості ситуації прямо пропорційний вірогідності активації сценарію. Як наслідок, сильний стрес спричиняє регресію в часі, а також актуалізує ранні елементи життєвого сценарію особистості [13].

Х. Торесілья переконаний, що міф є значущим не стільки тому, що є нібито достовірною інтерпретацією минулого, скільки тому, що містить стратегію протистояння теперішньому та формування майбутнього. Отже, важливість того, якій меті служать міфи, переважає важливість того, наскільки вони відповідають об'єктивній правді (її дослідник означає як історичні події, що можуть бути доведені науково) [170]. Цю тезу підтверджує й І. Брайден, оскільки з культурної точки зору міф про короля Артура мав більшу важливість, аніж питання, чи існував легендарний монарх взагалі [74]. Д. Ріхтман-Аугушин вважає, що творення «персоніфікованої» дійсності наративу можливе завдяки часопросторовій «конкретизації» історії через монументи, топоніми та інші наочні символи [38].

Інший важливий аспект співвідношення міфу та історії виокремлює і А. Седжестен. На її думку, реакційні міфології спрямовані проти радикальних змін, до яких призводять революції. Наративи цього типу консервативні,

спроєктовані у минуле, та скептично налаштовані щодо змін. Виразом «раніше було краще» зазвичай користуються прихильники таких міфів, чиєю метою є дискредитувати здобутки революцій. При цьому здійснюються маніпуляції таким поняттям як «Золота доба», що є чистою репрезентацією ностальгійного мислення, оскільки в часовій картині вона розміщає ідилічне існування суспільства до його трагічного занепаду [155].

Загалом, як вважають Дж. Сміт та інші, подібність між історією та міфом можна простежити навіть у працях тих, кого цілком заслужено можна назвати істориками, одним з яких є і «батько історії» Геродот. Зрештою, за словами дослідників, тенденції до секуляризації та міфологізації явища, наративу або ідеї є різними аспектами того самого історичного процесу [158]. Як зазначає А. Седжестен, історичні події, подані у формі міфу не обов'язково повинні були відбутися, проте теза про їх правдивість має постулюватися наративом для того, щоб у нього повірили [155]. Крім того, Р. Барт стверджує, що історія, яка стоїть за міфом, зникає. Люди не цікавляться, звідки походить міф, вони просто в нього вірять. Хоча міф і ґрунтується на людській історії, він не може насправді відбутися, оскільки «його тактика – не неправда чи брехня, а відхилення», і таким чином, цей наратив нічого не приховує і не демонструє, а деформує [67, с.255].

Наступним питанням у зіставленні історії та міфу є роль альтернативних поглядів чи бачення минулих подій. Дж. Сміт та інші переконані, що попри розмиття понять історії та міфу, важливу роль в історичному підході займає встановлення хронологічних рамок із порівнянням конкуруючих переказів з метою упорядкування узгодженого викладу подій. Якщо ж письмових згадок (або писемності загалом) немає, роль авторитетних джерел виконують міфи, що передаються усно. Таким чином, до міфів звертаються, якщо теперішня ситуація залежить від того, яка з версій минулого вважається прийнятною. Хоча, як зазначають дослідники, навіть у писемних спільнотах, де функціонують значні кола істориків, більшість населення формують своє бачення минулого на основі переданих з попередніх поколінь міфоподібних переказів [158].

Важливу роль у процесі фіксування історії відіграє фактор суб'єктивності, що накладає відповідну конотацію на описувані події. Так, за словами Х. Торесільї, залежно від автора, захоплення Піренейського півострова мусульманами подавалося або як трагедію, що поставила існування іспанської нації під загрозу, або як початок однієї із найвизначніших епох для мистецтва та науки [170]. У цьому контексті варто згадати тезу І. Гирича та Ю. Шаповала про відносність поняття об'єктивної історії, оскільки у чистому вигляді воно є неможливим. Дослідники переконані, що історія є більшою мірою уявленням автора про минуле, аніж фіксацією того, що відбувалося справді. Зрештою, історичні тексти завжди містять вказівки на суб'єктивність відчуття історії [14].

Перебіг історизації міфу описує Г. Тревор-Роупер, ілюструючи власну концепцію процесом творення шотландської традиції кін. XVIII – поч. XIX ст.. У ході першого етапу відбувається культурний бунт (зазіхання на ірландську культуру з боку Шотландії, переписування її ранньої історії, зрештою – заява про те, що «Кельтська Шотландія» – центр, а Ірландія культурно залежна від неї). Друга фаза передбачає штучне творення нової (високогірної – у випадку Шотландії) традиції, що трактується як древня, первинна та самобутня. Заключним етапом прийняття та засвоєння міфу широкими масами (поширення на низинну частину Шотландії) [172]. Попри значний рівень упередженості дослідника у підході до «шотландського питання», його теоретичні положення заслуговують на увагу. Російська імперія може слугувати прикладом триетапної концепції історизації міфу.

Як зазначає Р. Барт, міф володіє імперативністю відгуку, виходячи з деякого історичного поняття, а виникаючи безпосередньо з поточних обставин, він звертається до реципієнта. Такий наратив вимагає від людини прийняти його всеохопний суперечливий характер [67**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Головний принцип міфу, на думку вченого, – перетворення історії в природу. Таким чином, стає зрозуміло, чому в очах реципієнтів міфу його інтенція та адресна зверненість поняття можуть лишатися явними та, водночас, здаватися безкорисливими. Той інтерес, заради якого виголошується міфічне

слово, виражений в ньому цілком відкрито, але одразу «застигає» у природній формі. Як наслідок, інтерес прочитується вже не як спонuka, а як причина. Це можна простежити на прикладі історичного міфу, досліджуваного Н. Сміт [159]. Національна свідомість постає на основі наративів, що здатні встановити національну історію, відповідно до якої, минуле та розвиток спільноти чітко пояснено та підтверджено. Така національна історія, стверджує дослідниця, виконує низку функцій при творенні загальної історії. Наприклад, якщо оперувати припущенням, що нація існувала завжди, з'являється можливість підтвердити автентичність народу. Крім того, відводячи нації конкретне місце в історичному перебігу подій, національна історія надає певну територію, з якою у представників спільноти виробляється міцна пов'язаність. Зрештою, національна історія акцентує увагу на героях минулого, таким чином створюючи заповітний родовід, що продовжується аж до сучасності реципієнтів міфу.

Із психічних процесів, міф має одні з найміцніших зв'язків із пам'яттю. У цьому контексті варто згадати тезу А. Седжестен про універсальність міфу. Такий тип наративу є водночас архетипним, оскільки його складові повторюються в різних епохах та місцях, та специфічним, описуючи події, що стосуються конкретної групи у певний період. На основі цього дослідниця виводить загальну типологію цих наративів (міф про «Золоту добу», змову, засновницький міф тощо) із безліччю типових персонажів (герой, лиходій, мудрець, жертва), що може бути застосована в усіх спільнотах [155]. Доречно, на нашу думку, звернутися до автора самого поняття «архетип» – К. Юнга. Описуючи походження першообразів-архетипів, науковець висловлює думку, що в їх основі лежить відображення того досвіду людства, який постійно повторюється [111, с.84]. Архетипність кожного міфу (включно із історичним), на нашу думку, обумовлює існування ще одного каналу психологічного впливу іноземних міфів на національну самосвідомість особистості. Універсальність людського досвіду (зокрема, шотландського, ірландського, нігерійського, індійського та австралійського народів, літературу яких було використано в нашому емпіричному дослідженні, а також української нації, представники якої

становили експериментальну групу) дає змогу індивіду розпізнавати архетипні образи у різних нарративах, незалежно від того, якій національній групі вони належать.

Таким чином, відповідно до концепції К. Юнга, з огляду на тісний зв'язок із пам'яттю, міфотворення пов'язане радше з психологічним процесом репродуктивного, ніж творчого мислення [111]. Феномен пам'яті відіграє важливу роль, слугуючи опорою не лише для появи та засвоєння міфу, а й для будь-яких дій. Т. Манн порівнює архаїчну людину із тореадором, який робить крок назад, шукаючи рівновагу, готуючись завдати удару. Так само і людина, перш ніж щось робити, занурюється у минуле, у власну пам'ять, шукаючи там приклад, що допоможе впоратися із проблемами сьогодення [125]. К. Юнг переконаний, що свідомість повинна володіти розумом, щоб передусім відкривати певний порядок у хаосі невпорядкованих індивідуальних подій у світі, а потім, щонайменше в людських справах, дотримуватися цього порядку [111, с.87]. І. Пасічник додає, що міф сприяє пристосуванню особистості до навколишньої нестабільності, а підґрунтям такого процесу є відсутність сформованого конструктивного підходу індивіда до життя [33].

Р. Мей, натомість, дещо зміщує акценти. За його словами, пам'ять залежить від міфу. З події, яка відбулася в нашому розумі, в дійсності або в уяві, формується спогад. День за днем, «ліплячи» його, як глину, людина перетворює ту подію в міф [127]. Пояснюючи ідею взаємопов'язаності історичної та колективної пам'яті, І. Гирич та Ю. Шаповал вказують, що історична пам'ять є відображенням того, як суспільство уявляє своє минуле. На рівні ж колективної пам'яті (до складу якої входить історична) використання міфів дає змогу творити масову свідомість, національну самоідентифікацію, власну самобутність та здатність відрізнити себе від інших народів. Загалом, на думку вчених, основним фактором творення нації є єдність історичної долі та національного почуття, в основі якої лежить спільна історична пам'ять [14]. Крім того вплив історичної долі та культурного коду настільки значний, що його прояви можуть зберегтися у процесі творення нової нації, перероджуючись у нові форми. Наприклад, у

випадку американського націогенезу, зв'язок із європейською міфологічною системою залишився доволі міцним попри відмову від неї та творення власної. Р. Мей зазначає, що образи легендарних американських бандитів (наприклад, Джессі Джеймса), що грабували багатих та роздавали бідним – це несвідома алюзія на шляхетного середньовічного англійського розбійника Робін Гуда [127].

Однією з основних психологічних функцій міфу є пояснювальна. У багатьох випадках такі наративи слугували виправданням певних дій. Дж. Джост та інші вважають, що людині притаманна загальна психологічна тенденція виправдовувати та раціоналізувати статус-кво, що, у свою чергу є мотивом бачити владну систему як хорошу, чесну, законну та бажану. Хоча виправдання системи призводить до негативних наслідків для деяких індивідів, зокрема, знедолених та скривджених поточним становищем, є ряд вагомих психологічних причин для активного намагання виправдати статус-кво. Сюди дослідники відносять як епістемічні мотиви встановити порядок, структуру, завершеність та певність, так і екзистенційні – потребу в сприйнятті безпечного заспокійливого оточення [109].

Притаманне людині прагнення до упорядкованості дійсності набагато глибинніше та екстемпоральніше, ніж може здатися на перший погляд. За словами А. Айхінгера та В. Голла, зображуючи свою реальність, особистість водночас змінює її [59]. Аналізуючи нашу потребу в наративах, Т. Келлер визначає людину як наративоорієнтовану істоту [113]. Це прагнення настільки всюдипроникне, що особистість навіть своє життя несвідомо намагається сформулювати у вигляді наративу, проявом чого є вже згаданий феномен життєвого сценарію. Т. Костіна визначає наратив як «вербалізовану складову життєвого сценарію» [26, с.168]. Цю думку підтверджує і Г. Гандзілевська: у казці, яка в своїй суті є наративом, дії героїв та події, що з ними трапляються, символічно зображують розгортання сценарію життя особистості [13].

У цьому контексті варто згадати і про психологічний потенціал міфів різних народів, що перебувають в однакових або подібних суспільно-історичних

обставинах. Ознайомлюючись з історичними наративами націй, що здобули перемогу в протистоянні з імперською владою (на прикладі колишніх британських колоній), ті народи, які наразі перебувають у боротьбі за власну незалежність, самобутність або навіть існування (як-от українська нація), можуть «надихатися» успіхом інших та інтеріоризувати модель вдалого завершення такого протиборства, вбачаючи в цьому процесі певну закономірну систему. Про інспіративний потенціал текстів культури (серед яких і літературні твори та міфи) зокрема для національної інтелігенції, пише Н. Оксентюк. Такі тексти, за словами дослідниці, містять велику кількість прикладів, що сягають значно глибше особистого досвіду людини і є матеріалом для порівняльного рефлексивного аналізу, який сприяє процесу ідентифікації [31].

Одним із яскравих прикладів виправдання за допомогою наративів є підвид засновницького міфу про етногенез та давнину. Як стверджує А. Седжестен, що давнішою є спільнота і що шляхетнішими є її основоположники, то вищою вона є у порівнянні з іншими. Особливо, у поєднанні з міфом про територію, фундаторський наратив часто містить ідею історичної першості, що формулюється висловом: «Ми були тут першими». При цьому, така теза стає заміном вагомим аргументу в суперечці щодо права на володіння конкретною територією [155]. І. Гирич та Ю. Шаповал також звертають увагу на ефективність використання міфу в територіальному питанні. За словами дослідників, основна функція міфу – згуртування населення навколо ідеї відвоювання земель у панівної нації, яка у свою чергу, пропагує власний історичний міф. У цьому контексті доречно говорити про війни національних міфів, які розгортаються паралельно із процесом повернення територій. Будучи за своєю природою передусім ідеологічними, ці «війни за історію» знаходять відображення у політичній, публіцистичній та історичній літературі [158].

Про «войовничість» та територіальний аспект міфу пише і Н. Сміт. У вікторіанській Англії імперіалістичні наративи використовувалися як засоби патріотичної індоктринації в дитячій освіті, особливо в загальнообов'язковій початковій школі. З наратологічної точки зору можна провести паралелі між

оповіданнями про короля Артура для дітей та підручниками з історії для молодших класів: обидва види тогочасної літератури об'єднували ідеї імперіалізму, ідентичності та патріотизму [159]. Так само, вивчаючи підручники (румунські та сербські), А. Седжестен теж виявляє вплив міфів. Цей вид літератури можна розглядати як центр становлення ідентичності дитини, оскільки він пропонує групі наратив, який пояснює теперішнє та минуле, а також слугуватиме моральною інструкцією та, що найважливіше з огляду на розглянутий нами аспект міфу, виправданням трагедій історії [155].

Як зазначають Дж. Сміт та інші, історичні міфи виконують «легалізаційну» функцію, виправдовуючи як позитивне, так і вороже ставлення до інших на сучасному етапі. Оскільки віра в них має квазірелігійний характер, об'єктивна історична перевірка проти них безсила. Це можна проілюструвати зображенням першопроходців на американському Дикому Заході в численних фільмах. Такий підхід часто підсилював стереотип щодо моральної вищості вихідців з Європи у порівнянні з корінним населенням Америки. Щоправда, іноді траплялися фільми, в яких така ідея ставилася під питання в рамках деміфологізації Дикого Заходу [158]. Іншим прикладом «міфу вищості» є описаний Н. Сміт імперський міф вікторіанської Англії. Відповідно до нього, британська національна ідентичність має англо-саксонські або тевтонські витоки, що пояснює привілейований статус у порівнянні з іншими народами [159].

Якщо попередні зразки міфів слугували виправданням дій чи стану, з якими члени групи відчували безпосередній зв'язок, так звані «мстиві міфи» (або міфи помсти), як вказує А. Седжестен, виносять вину та відповідальність за злочиння поза межі суспільства, найчастіше приписуючи їх іншим спільнотам. Крім того, такі наративи постулюють прагнення відшкодування за минулі злочини «в ім'я моральної вищості та потреби відплати за накопичені страждання» [155, с.134]. Схожий «заспокійливий» ефект можна простежити і в іншому підвиді – міфах змови, що пояснюють незрозумілі події, перекладаючи

відповідальність за них найчастіше на ворогів спільноти. У цьому випадку є підстави говорити про зовнішній локус контролю.

Іншим об'єктом виправдання за допомогою зокрема політичного міфу є влада. Загалом, зв'язок між цим поняттями двоякий. З одного боку, наратив часто ґрунтується на психологічному механізмі апеляції до влади чи авторитету, що доводить у своєму дослідженні політичних ток-шоу З. Карпенко [112]. З іншого боку, влада звертається до міфу задля підкріплення своєї легітимності. К. Фрідріх та З. Бжезінський, взагалі визначають міф як розповідь, що стосується минулих подій та надає їм особливого значення та значущості у теперішньому, і, таким чином, підкріплюючи авторитет тих, хто тримає владу в конкретній спільноті [95]. Дж. Сміт та інші переконані, що монарші родини часто пояснювали своє привілейоване становище, звертаючись до міфів. Одними з найпопулярніших були наративи про божественне походження правителів. Окрім численних прикладів єгипетських, китайських, індійських, хетських, зустрічаємо зразки, що стали класикою світової літератури (зокрема, Вергілієва «Енеїда», яка мала на меті уславити весь правлячий рід Юліїв). Заслуговує на увагу й інший підхід до прославлення монархів, коли державні керманічі набували статусу божеств уже по смерті. Така міфологізація є доволі давнім явищем. Першим помітним приладом такого апофеозу вважається міф про Олександра Македонського. Схожі випадки траплялися з рядом римських імператорів, і, знову-таки, божественний статус їм надавався вже після смерті [158].

Говорячи про культ особи, варто згадати тезу Н. Сміт про те, що король Артур символізував заснування цивілізованого суспільного порядку, який лише вдосконалювався з часом. У тому контексті британська нація вважалася першою в усіх моральних та інтелектуальних аспектах, а також вищою у волелюбстві. Цьому народові приписувався однаковий успіх у мистецтві, індустрії, війні та науці [159]. Таким чином, через легендарну постать імперський міф постулював вищість конкретної нації. Тогочасне навчання базувалося на тезі про те, що Британія як імперія об'єднана своїми минулим, теперішнім та майбутнім і

протягом всього історичного процесу її існування виправдовувалося через національних героїв.

Іншого підходу, який передбачає не первинну політичну природу міфу, а його поступову трансформацію для досягнення цілей влади, дотримується А. Седжестен. Дослідниця переконана, що міфи виникають на рівні широких мас, але в теперішній час політичний потенціал міфу потрапив у поле зору представників владних кіл, які мали чітку мету задіяти популярні наративи, поширені на суспільному рівні, переповівши чи проінтерпретували їх таким чином, щоб зміцнити власні позиції то досягнути своїх цілей [155]. Вивчаючи міфи у східноєвропейському контексті, В. Тісманану робить висновок, що вони тісно пов'язані із авторитарною спадщиною в місцевій культурі. Такі наративи не лише можуть бути використані для виправдання відмови від демократичних правил в ім'я порядку та безпеки, а й широко застосовувалися для підкріплення легітимності еліт. При цьому, вороги такої спільноти зображувалися виключно в негативному світлі, в рамках вибудовування опозиції «свої – інші» [169]. Зрештою, як зазначає Р. Барт, міф знаходить відголос у свідомості людей не тому, що задум у ньому прихований, а тому що цей задум звільнений від умовності, сприймається як необхідність [67].

Дж. Сміт та інші на прикладі арійського міфу Третього Рейху пояснюють, що міф «приживається» в політиці, якщо служить інтересам певної групи і зосереджується на її прагненнях. За таких умов правдивість наративу не має значення. Міф завжди мав визначний суспільний та політичний елемент, а як наслідок, політичні течії та теорії мають міфічний вимір. За словами науковців, відносно нещодавно міфічний вимір здобув значущості з огляду на виникнення міфоподібних ідеологій, таких як комунізм та капіталізм. Дж. Сміт та його колеги і взагалі пропонують заміну поняття «ідеологія» на «міфологія» [158].

Підсумовуючи різні підходи до політичної природи міфу, А. Седжестен пише, що за таким наративом завжди стоїть бажання керувати будь-якою ціною. Допоки будуть особи, що втілюватимуть це «колективне бажання», опір з боку мас буде незначний. Одна з методик, яку використовують міфотворці для

переконання людей є розробка нової мови. Вона, як вказує вчена, замінює сучасну семантичну функцію мови у «магічному» застосуванні – яке стимулює емоції, почуття та пристрасті. Створюються нові значення та нові слова, які не підлягають раціональному дискурс-аналізу, оскільки замість чіткого повідомлення вони передають стан розуму або ж емоційну атмосферу, яку переживає публіка [155]. Прикладом такого явища є сарматизм як міф шляхетської Польщі. Цей термін передбачає значно ширше поняття аніж просто постулат про походження представників певного соціального стану від племені сарматів, знаходячи відголоски у поведінці, світогляді, мистецтві.

Отже, міф як феномен має тривалу історію розвитку та модифікацій, протягом якої він зберіг свою ірраціональну природу (адже діє через афективну складову людської свідомості) та центральний механізм – спотворення інформації, підміна схожості тотожністю. Його основним завданням є заповнення прогалін у картині світу окремого індивіда чи групи. Крім того наратив виконує інтегруючу функцію.

Суть історичного міфу полягає у сукупності позитивних оцінок історичних діячів (героїв) та подій, яка є фундаментом сучасної національної політики. Компонентами історичного міфу є національний месіанізм, власний історичний шлях, колективний дух народу, протиставлення свого національного інтересу національним інтересам панівних націй та заклик до будівництва автономного ладу.

З огляду на його природу, історичний міф володіє конотативним потенціалом: він містить систему цінностей та надає оцінку історичним подіями та подіям. Такі наративи також часто використовують для обґрунтування конкретних вчинків, ідей, ситуацій. Насамкінець, у контексті нашого дослідження, важливою характеристикою історичного міфу є його здатність поширюватися, з-поміж інших каналів, і через літературні твори.

Висновки до першого розділу

Отже, національна самосвідомість – це усвідомлення та самооцінка особистістю себе як носія національних цінностей, історично сформованих в аксіологічній системі певної національної групи. Вивчення теоретичних матеріалів дало змогу виокремити такі компоненти національної самосвідомості: самооцінку, домагання, соціально-психологічні очікування та «образ Я» (робоча структура для нашого дослідження), а також національну ідентифікацію, знання типових рис свого народу, усвідомлене ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього своєї нації, знання про національну територію і усвідомлене та дієве ставлення до національних цінностей (допоміжна структура).

Психологічна значущість лінгвістичної складової в розвитку національної самосвідомості обумовлена тим фактом, що саме мова формує психологічні конструкти національної самосвідомості та є їх носієм. Крім того, мова надає матеріал для формування асоціативних зв'язків між цими конструктами. Вагому роль у цьому контексті відіграє чинник національної літератури, який є фактором формування національної мови, етики, ідеалів, традиційних норм поведінки, особливостей національного характеру та світосприйняття, а також сприяє глибшому розумінню власної відповідальності за себе і за природне та соціальне оточення.

Проте і література інших націй також є фактором розвитку національної самосвідомості, з огляду на спільність психічних процесів усіх людей, архетипічність образів героїв та паралелі в історичних шляхах (пост)колоніальних народів. Ще одним чинником такого впливу є універсальність загальної структури літературних творів (зокрема тих, які містять історичні міфи), яку людина впізнає незалежно від культури походження тексту.

Історичний міф – це сукупність позитивних оцінок історичних діячів (героїв) та подій, яка є фундаментом сучасної національної політики. Структуру історичного міфу становлять національний месіанізм, власний історичний шлях,

колективний дух народу, протиставлення свого національного інтересу національним інтересам панівних націй та заклик до будівництва автономного ладу. Як і інші різновиди міфу, історичний відіграє важливу роль у розвитку ідентичності особистості, включаючи колективну ідентичність, а активне застосування символів дає можливість апелювати до емоцій реципієнта.

Психологічні виміри феномена історичного міфу включають його архетипічність (відображення того досвіду людства, який постійно повторюється) та психологічні функції, які він виконує (інтегруючу, розрізнявальну, ідентифікуючу, оптимізаційну, виховну та пояснювальну). Крім того, національна свідомість постає саме на основі наративів, що здатні встановити національну історію, відповідно до якої, минуле та розвиток спільноти чітко пояснено та підтверджено. Історичні міфи мають конотативний характер, оскільки надають оцінку історичним подіями та постатям і здатні формувати аксіологічну систему індивіда.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІСТОРИЧНОГО МІФУ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

2.1. Особливості впливу міфологічного матеріалу на національну самосвідомість особистості

У рамках нашого дослідження варто навести обґрунтування впливу історичних міфів на специфіку становлення національної самосвідомості індивіда. Про чіткий зв'язок національної самосвідомості з історичними міфами свідчать особливості фаз становлення національної самосвідомості. В. Борисов стверджує, що перший етап стосується дітей дошкільного та шкільного віку і характеризується міфологічним сприйняттям своєї національної приналежності [4]. Р. Мей припускає, що міф часто виконує функцію збереження дитячого розуму. Маючи заспокійливу дію, навіть якщо йдеться про жорстокі факти, міф завдає менше болю, ніж сама історична подія. Отже, поєднуючи як приємні, так і незручні переживання, міф розвиває набір шаблонів, з якими людина може співвідноситися [127]. А. Седжестен стверджує, що крім пояснювальної функції, міфи відіграють свою роль у розвитку індивідуальної ідентичності [155]. Крім того, Х. Торресілья стверджує, що міфи формують ідентичність людини за допомогою визначення соціально прийнятної поведінки [41]. За словами В. Борисова, не можна нехтувати значенням культурного розвитку людини, оскільки формування моделей взаємодії з оточенням зумовлене розумінням світу, яке дає її культурний досвід [4]. Нарешті, образи міфу є ідентифікаційними моделями, що виконують функцію соціалізації для індивіда, який несвідомо відтворює набуті структури у своєму житті, як зазначає З. Коваль [24].

Почуття національної належності розвивається з дитинства. На першу фазу розвитку національної самосвідомості, визначену В. Борисовим, вказують нечітке усвідомлення дитиною зв'язку з представниками своєї національності,

необґрунтований вибір своєї національної ідентичності та слабке знання національного світу. Згодом національна самосвідомість розвивається разом із системою культурних особливостей конкретного народу (його походження, традицій, фольклору) та ідентифікацією із спільнотою. Наступний етап розвитку національної самосвідомості спирається на систему психологічних особливостей нації, таких як національний характер, національний темперамент, специфічні схильності, національні почуття, інтереси тощо, що дозволяє людині усвідомити себе як національного суб'єкта. Ці передумови національної самосвідомості разом з її рефлексивним характером тісно пов'язані з поняттям міфу [4]. М. Шугай визначає міф як наратив, який ілюструє погляд спільноти на саму себе [53]. Крім того, застосовуючи конвенціоналістський підхід, Г. Сетон-Вотсон стверджує, що для появи нової нації спільноті достатньо вважати, що вона створила окрему націю, або поводитися так, ніби вона це зробила (тобто прийняти міф) [156]. Нарешті, Р. Мей також приписує міфу сильну інтегруючу функцію [127].

Одним із неодмінних елементів національної самосвідомості, що об'єднує суспільство, є національна ідея. За визначенням М. Боришевського, національна ідея – це найбільш актуальна і передова мета, яку реалізує нація, досягнення якої дозволяє народові реалізувати свій потенціал і зробити серйозний внесок у розвиток людської цивілізації та посісти своє місце серед інших націй. Тому національна ідея спрямована на об'єднання, комбінує як ідентифікацію з представниками однієї нації, так і диференціацію з представниками інших національних спільнот [8]. У контексті виокремлення свого народу з-поміж інших, І. Франко зазначає важливий внесок національної інтелігенції, яка має формувати таку націю, що з одного боку опирається асиміляційним тенденціям, а з іншого – сприймає широкий спектр культурних здобутків всього людства [48].

Щодо етапів розвитку національної самосвідомості, то В. Борисов переконаний, що протиставлення «ми/вони» відіграє провідну роль у формуванні національної ідентифікації на першому (дошкільний та шкільний

вік) та четвертому (молодь) етапах [4**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Така важливість юнацького віку в розвитку національної самосвідомості дає змогу чіткіше простежити психологічні функції інтеграції та диференціації історичного міфу на прикладі студентської вікової категорії, що обумовлює проведення нашого емпіричного дослідження за участі здобувачів вищої освіти українських ЗВО. З іншого боку, саме студенти-філологи (майбутня інтелігенція) склали експериментальну групу, оскільки, за словами Н. Оксентюк, національна еліта відіграє провідну роль в означенні місця свого народу серед інших як одного з компонентів національної ідеї [32].

Згідно з Б. Стретом, міф — це розповідь, яка зміцнює зв'язок усередині групи «ми» та відокремлює її від групи «вони» [164]. Крім того, Р. Мей робить крок далі і зазначає, що члени нашої спільноти визначаються тим, що плекають ті самі міфи, що й ми, тоді як чужинцем є будь-хто, хто не поділяє наших міфів [127]. Цей аспект наративу відіграє двояку функцію у випадку ознайомлення з історичними міфами інших народів. З одного боку, це увиразнення унікальності власної національної групи індивіда, коли існують вагомі перешкоди засвоєнню не-свого наративу. Це стосується міфів інших народів, що містять виражену національну специфіку, або суперечать міфам, носієм яких є конкретний індивід. З іншого боку, диференціувальний потенціал історичного наративу може працювати і через позитивний приклад у випадку постколоніальних народів. Оскільки, згідно з І. Гиричем та Ю. Шаповалом, структурними компонентами міфу є акцент на власному історичному шляху нації та, особливо, протиставлення своїх національних інтересів інтересам панівних націй [14], у наративах поневолених народів зазвичай чітко підкреслена відповідь на питання «Ким ми не є?» – «Ми не є імперською нацією». Запозичення такого сценарію антагонізму з імперією може відбуватися попри національні, культурні чи інші розбіжності груп-носіїв історичного міфу (наприклад, українців, ірландців, шотландців тощо). У цьому контексті доречно згадати тезу Д. Ріхтман-Аугушин про те, що на постсоціалістичному просторі єдиною протиположною тоталітарній владі (як аналогу імперської) є ідея нації, а

будь-яка політика, що не базується на національних почуттях, приречена на крах [38].

Звертаючись до дослідження проявів національної самосвідомості, здійсненого В. Борисовим можна виділити ті, які сильно впливають на думку людини про представників інших національних груп і, отже, можуть бути результатом впливу міфу. Їх прояви здебільшого стосуються типів самоідентифікації, що може бути позитивною, обґрунтованою або негативною. Високий рівень позитивної самоідентифікації зумовлює суперпозитивну оцінку власних психологічних особливостей та негативне емоційно-оцінне ставлення до представників інших націй. Навпаки, осмислена самоідентифікація веде до зміцнення єдності суспільства та оптимізації міжетнічної взаємодії [4].

Національний характер (або колективний дух нації, як його називають І. Гирич та Ю. Шаповал [14]) є ще одним фактором, який відіграє свою роль у дихотомії «ми/вони». За визначенням В. Соколової, національний характер – це історично сформований комплекс стійких психологічних рис нації, які визначають звичну поведінку і типовий спосіб життя, а також її ставлення до праці, інших націй, власної культури. Месіаністські погляди, які зазвичай є рисою національного характеру, можуть бути спричинені травматичним історичним минулим народу, яке породило комплекс неповноцінності [44]. О. Кульчицький припускає, що це викликано сильною потребою компенсувати біль минулого через надмірне наголошення на власній силі та значенні нації, що є звичним для молодих незалежних держав [27].

Національний месіанізм також небезпечний тим, що він може породити розквіт міфу про власну вищість, який виправдовує імперські погляди (наприклад, «цивілізування» корінного населення Америки). У такому разі міф приписує потенційну загрозу всім членам зовнішньої групи, таким чином сприяючи колективній ідентичності, та містить гіперболізований образ ворога (наприклад, «дикуна»), що використовує набір етнічних стереотипів, які є схематизованими образами представників будь-якої етнічної спільноти і ґрунтуються на спрощених і часто неточних знаннях про психологічні

особливості та поведінку людей іншої національності [155; 78; 55]. Натомість, Д. Несдейл та інші встановили, що такі мультикультурні виміри особистості як широта світогляду, гнучкість та культурна емпатія є протидією етнічним упередженням та авторитаризму [134]. Однією з причин такої етнічної ворожнечі та, як наслідок, етнічних цькувань, на думку Л. Король, є не лише наявність національних стереотипів, а й брак знань про інші етнічні групи [118]. Цю тезу підтверджує О. Вакуленко, який вбачає у поглибленому вивченні характеристик та сенсів щоденного буття, що обумовлюють ідентичність особистості, єдиним ефективним методом протидії ксенофобії [10].

Проте стереотипи у сфері національної самосвідомості можуть бути і позитивними, особливо це стосується автостереотипів. В. Борисов фіксує наявність автостереотипів у поєднанні з низьким рівнем позитивної самоідентифікації особистості внаслідок позитивної оцінки психологічних особливостей нації та ідентифікації особистості з іншими представниками спільноти. І навпаки, негативні автостереотипи та настанови можуть проявлятися, коли людина демонструє середній рівень негативної самоідентифікації [4]. Принаймні за словами В. Соколової, стереотипи небезпечні не тільки тому, що їх важко викоринити, але й тому, що вони мають властивість нашаровуватися і таким чином зберігатися в повсякденній суспільній свідомості [44].

Ще однією точкою зустрічі національної самосвідомості та історичного міфу є аксіологічна сфера особистості. Рівень розвитку національної свідомості та самосвідомості людини визначається тим, наскільки набуті суспільно значущі цінності увійшли в систему її потреб і мотивації [8; 4]. Р. Барт також обґрунтовує аксіологічний потенціал міфу, зазначаючи, що він включає весь набір цінностей, серед яких є історія [67]. Зрештою, В. Соколова повідомляє про історичний вплив на ціннісну пріоритетність: перебуваючи під постійними нападками з боку інших націй, українці знайшли поняття спокою включеним у свою аксіологічну систему [44].

Для більш яскравого відображення цінностей міфи часто містять особисті втілення цінностей, тобто, героїв. Р. Мей припускає, що людям потрібні персоніфіковані зразки для наслідування та приклади поведінки та моралі, з якими вони можуть ідентифікувати себе [127]. В. Борисов стверджує, що оскільки перша фаза розвитку національної самосвідомості базується на міфологічних уявленнях про світ, дитина має потребу відчувати причетність до мудрості нації та пережити вчинки «героїв культури», з якими людина ототожнюється [4]. Щодо національного типу, Д. Чижевський припускає, що його можна охарактеризувати трьома способами. По-перше, це вивчення народного фольклору. По-друге, це окреслення найвизначніших та найпам'ятніших історичних епох, які пережила конкретна нація. По-третє, це характеристика найвидатніших представників національного колективу, його великих діячів [51].

Історія як індивідуальний чи колективний погляд на минуле нації є ключовою сферою взаємозв'язку національної самосвідомості та історичних міфів. За визначенням І. Гирича та Ю. Шаповала, міф – це бачення широкими масами свого минулого, спроектоване та запроваджене ідеологічною машиною або політичними та інтелектуальними елітами. Застосування міфів на рівні колективної пам'яті (частиною якої є історична пам'ять) прокладає шлях для розвитку масової свідомості та національної самоідентифікації, а також дає суспільству можливість диференціювати себе від інших спільнот. Історична пам'ять лежить в основі єдності історичної долі та національного почуття, яке є головним чинником націотворення [14].

Крім того, за словами О. Щурко, міфологізація допомагає нації побачити своє місце у світі. Сучасні міфи формуються з метою пояснення минулого народу, включно з подіями та його видатними діячами. Потім ці наративи використовуються для згуртування нації, формування основи для майбутньої національної ідентичності та створення відмінних рис або образу певної національної групи, що дозволяє їй відрізнити себе від інших [54].

Крім того, З. Фройд стверджує, що семантична цілісність міфу є відправною точкою дослідження історичного наслідування когнітивних форм, які ідентифікують людину [94]. Л. Романуччі-Росс також вважає, що національна самоідентифікація сягає корінням історії. Незважаючи на своє походження з минулого, вона відбувається тут і зараз на основі компонентів навколишнього світу, які реально функціонують. Минуле здебільшого об'єктивується у сферах мови та культури, оскільки вони є засобами передачі інформації наступним поколінням [147]. У контексті ролі культури в ототожненні індивіда з певним народом, В. Борисов зазначає, що встановлення зв'язків зі своїм національним світом є ключовим процесом у розвитку національної самосвідомості, оскільки таким чином людина отримує національні уявлення про культурне середовище, а отже – набір національно-культурних засобів своєї спільноти. Культурне посередництво зумовлює піднесення національної самосвідомості, яка акумулює в собі ідеальну складову національно-культурного світу предків [4].

У цьому контексті згадаймо вплив наративів на формування або ж пропагування рис національного характеру, які є чинником національної ідентифікації, а через неї – і на національну самосвідомість. За словами О. Вакуленка, «портретування» типових національних рис передусім пов'язане з літературою, кінематографом та журналістикою. Дослідник переконаний, що цей фактор визначає етнонаціональну рефлексію суспільства і відіграє ключову роль у становленні національної ідентичності [10]. Варто вказати, що вищезгадані канали, як ми вже розглянули раніше, активно використовуються для поширення широкого спектру міфів (включно з історичними). Крім того, аналізуючи типові риси українців, Д. Чижевський акцентував увагу на трагічних і бурхливих епізодах їхньої історії як ґрунті специфічних негативних психологічних рис цього народу. Однак цей ефект є зворотним, оскільки неодноразово український національний характер визначав хід історії цієї групи [51]. Фактично, згідно з визначенням Г. Лебона, історія є результатом психологічного складу рас [29].

Заслуговує на увагу й територіальний аспект досліджуваних взаємовідносин з огляду на тріаду «нація – держава – земля». А. Седжестен припускає, що коли такий тип історичного міфу, як засновницький наратив, включає географічний елемент, поняття першості відіграє ключову роль у формуванні погляду на національну групу [155]. Сильний вплив історичного міфу на суб'єктивне уявлення про світ також підкреслюють І. Гирич і Ю. Шаповал. Його основна функція полягає в мобілізації нації навколо ідеї відвоювання землі, раніше окупованої іншим народом [14].

Досліджуючи національні гранд-наративи (парадигми, в яких створюються історичні тексти), М. Казаков зазначає, що вони мають на меті поширення примордіалістських поглядів, тобто уявлення про існування народів ще з Античності або раннього Середньовіччя. На противагу, поява націй приписується ХІХ ст., коли процвітали буржуазія та капіталізм. Перед цим, за словами науковця, у ранньомодерному періоді (ХVІ-ХVІІІ ст.) поняття народу безпосередньо пов'язувалися із соціальним станом (наприклад, у випадку з українською козацько-старшинською нацією). Однак ідентифікації широких мас із поняттям «народ» у ХІХ ст. сприяла популяризація національних міфів, що базувалися на пов'язаних між собою літературній мові та національній історії [19].

Крім того, в рамках географічного детермінізму можна спостерігати вплив, який територія може мати на національний характер. Зокрема, Д. Чижевський стверджує, що степ (звичайний ландшафт для Південно-Східної України) символізує велич нації для українського розуму. Естетичні та релігійні почуття разом із філософською свідомістю набувають специфічної форми при сприйнятті степу. Згодом він став основою для виникнення легендарного місця Дикого Поля, відомого завдяки козакам [51]. Крім того, Н. Григоріїв-Наш вважає, що простори України сприяли розвитку таких рис, як байдужість, пасивність та спокій [15].

Нарешті, територіальний аспект національної самосвідомості також стосується розмежування «ми/вони», що безпосередньо впливає на ставлення

людей. М. Боришевський зазначає, що розуміння територіальної цілісності нації та повага до неї свідчать про високий рівень національної самосвідомості. Якщо самооцінка нації є неповною або необґрунтованою, це спонукає до викривленої національної самосвідомості, як це можна побачити на прикладі панівних націй імперій. Заявляючи про власну унікальність і вищість, вони мають хибне бачення своїх територіальних прав, що породжує бажання привласнити землі пригноблених народів [8]. Примітно, що такі настрої можуть зберігатися довго після розпаду імперії, прикладом чого є російська ідеологія.

Як було сказано вище, всі чотири елементи національної самосвідомості (самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування та «образ Я») взаємопов'язані. На противагу, компоненти історичного міфу можна розділити на дві групи. У першій чіткий історичний шлях впливає на почуття національного месіанства (є його передумовою) і водночас взаємопов'язаний з колективним духом. Друга група містить опозицію інтересів, що впливає на заклик до автономного порядку. Самооцінка може бути модифікована месіанським елементом історичного міфу за допомогою стереотипів і особливо автостереотипів (зазвичай гіпертрофовано позитивних). Крім того, на самооцінку може впливати й колективний дух нації через героїв, які є, з одного боку, еталоном для порівняння в національній самосвідомості, а з іншого – втіленням самого національного характеру. Колективний дух також впливає на соціально-психологічні очікування через набір настанов щодо не-представників певної нації. Через конативну сферу домагання пов'язане із закликом до встановлення автономного порядку. Не будучи безпосередньо пов'язаною з елементами історичного міфу, Я-концепція все ж зазнає його впливу за посередництва решти трьох компонентів національної самосвідомості. Нарешті, згадані вище взаємодії відбуваються здебільшого в аксіологічному полі, оскільки всі компоненти як національної самосвідомості, так і історичного міфу апелюють до системи цінностей [150]. Візуально описаний механізм впливу історичного міфу на національну самосвідомість (за обраною нами основною робочою структурою) особистості зображений на рисунку 2.1.

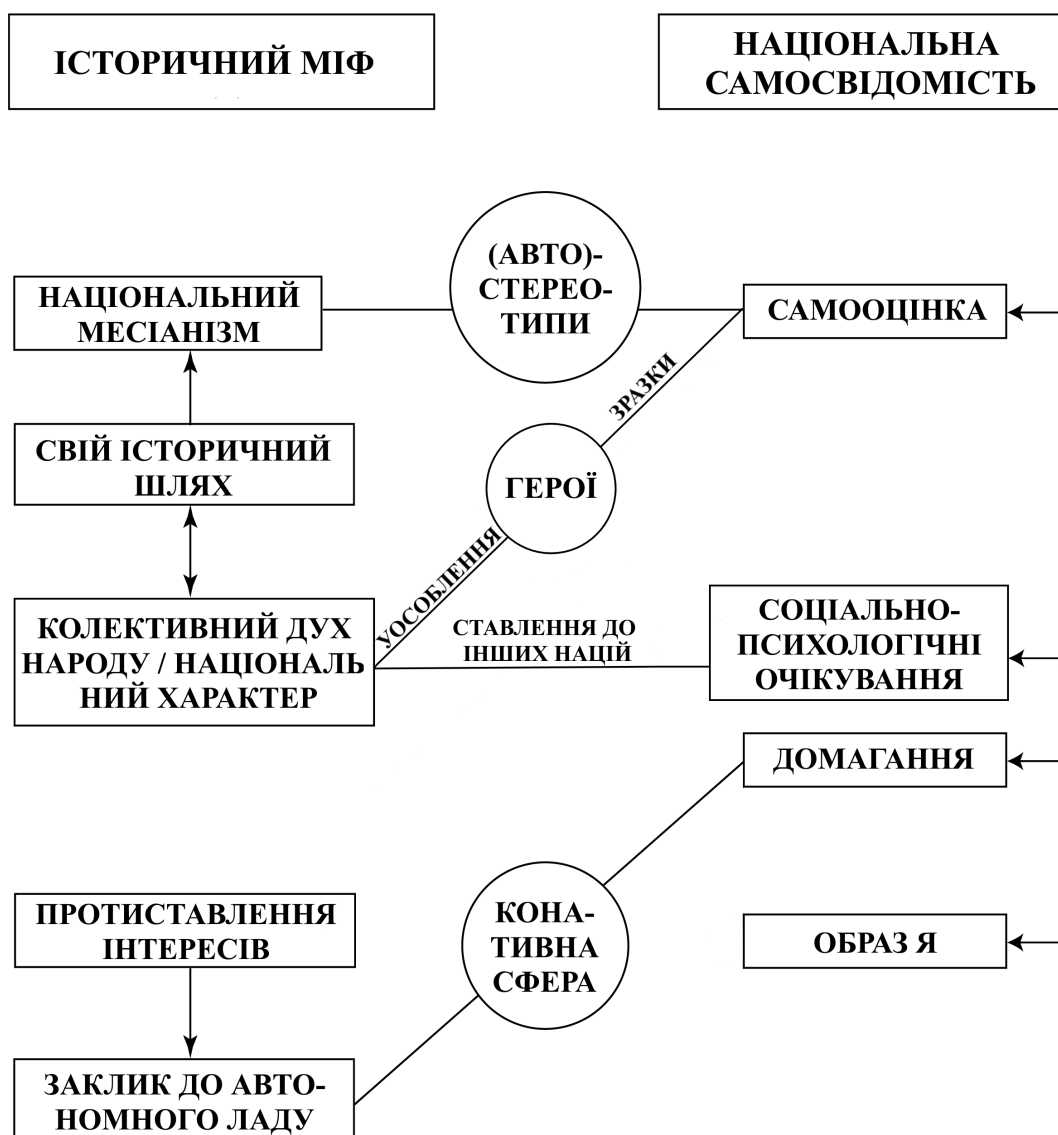

Рис.2.1. Взаємозв'язки між компонентами історичного міфу та національної самосвідомості (робоча структура)

Так само можна прослідкувати психологічний вплив складових історичного міфу на національну самосвідомість, використовуючи її допоміжну структуру (національна ідентифікація, знання типових характеристик народу, усвідомлене ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього нації, знання про національну територію, усвідомлене та дієве ставлення до національних цінностей). Так, національний месіанізм стимулює позитивну національну ідентифікацію завдяки усвідомленості значущості власного народу. Крім того, на національну ідентифікацію впливає колективний дух народу, який також безпосередньо пов'язаний з усвідомленням типових ознак своєї нації. Наявність самобутнього історичного шляху народу сприяє розвитку усвідомленого

ставлення особистості до минулого, теперішнього та майбутнього її нації. Усвідомлене та дієве ставлення до духовних та матеріальних цінностей свого народу часто проявляється як опір засиллю культури імперської нації, а отже, резонує з протиставленням інтересів двох народів. Зрештою, заклик до будівництва автономного ладу в умовах втрати державності залишає свій відбиток на уявленнях про територіальну цілісність нації. Описані взаємозв'язки за допоміжною структурою національної самосвідомості подані в Рис.2.2.

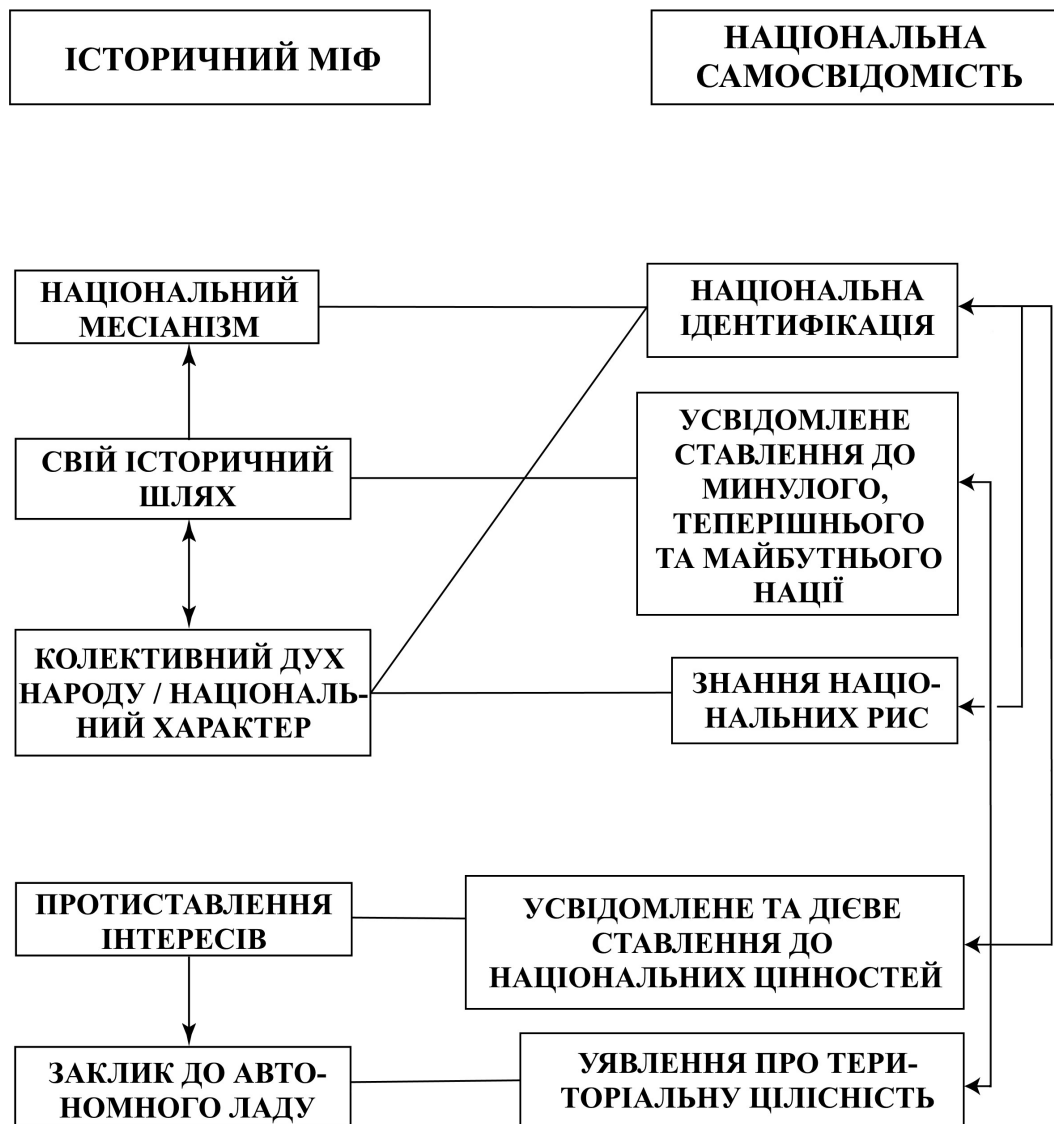

Рис.2.2. Взаємозв'язки між компонентами історичного міфу та національної самосвідомості (допоміжна структура)

Окрім взаємозв'язку між різними компонентами історичного міфу та національної самосвідомості, простежуємо вплив історичного наративу на національну самосвідомість за посередництвом національної ідентичності (яка є

передумовою розвитку національної самосвідомості), свідчення чого знаходимо у працях низки дослідників [157; 17; 11]. Зрештою міфи (зокрема, політичні) можуть мати на меті розвиток національної ідентичності, створення та розвиток національної ідеї, а також формування ідеології, що об'єднає народ [62].

Проте чи не найяскравіше психологічний взаємозв'язок між міфом і національною самосвідомістю та ідентичністю проявляється у так званих «самозасновницьких» наративах. На думку Б. Андерсона, нації умовні та конвенційні, тобто є розмежованими уявним спільнотами, які визначають, хто належить до спільноти, а хто – ні [60]. Схожим чином Е. Сміт вважає, що національній ідентичності притаманна безперервність, завдяки якій ця ідентичність може передаватися наступним поколінням. Історичні наративи про спільне походження та спільну долю посилюють людське відчуття належності до нації. Колективні елементи національної ідентичності можуть включати національні символи, традиції, пам'ять про досвід та досягнення народу [157].

Свою концепцію розмежованості народів Б. Андерсон також підкріплює такими характеристиками національних спільнот як обмеженість та суверенність. Перша з них обумовлена духовними межами або концептами, які ми схильні приписувати іншим за їхньою культурною, етнічною чи іншою належністю. Друга особливість полягає в тому що суверенність символізує свободу від традиційних релігійних практик [60]. Натомість П. Гілберт наводить свій список характеристик національної спільноти. По-перше, це номінальність: будь-яка група людей яка вважає себе нацією стає нею. По-друге, це волонтаризм, тобто об'єднаність народу спільною волею. По-третє, наявність території, оскільки нація – це група людей, що перебуває просторові близькості. По-четверте, це використання спільної мови. По-п'яте, це одні й ті ж характерні цінності, тобто аксіологічність нації. Зрештою, П. Гілберт виокремлює наявність у народу спільної історії та спільної місії [100]. Зокрема ідея про номінальність нації перегукується із визначенням національної ідентичності Р. Емерсона – колективу людей, які відчують себе нацією [90]. Отже, усвідомлення себе представником певної національної групи (тим більше носія

національних цінностей, що передбачає національна самосвідомість) неможлива без національної самоідентифікації.

Ключову роль міфів у становленні національної ідентичності О. Вакуленко відзначає, зосереджуючись на аспекті національної боротьби. За словами дослідника, історична пам'ять про такі міжнаціональні конфлікти (що зазвичай відбувалися в модерний час) увиразнюють будь-які зовнішні обмеження щодо питомих історичних міфів [10]. Це перегукується з ідеєю Е. Геллнера про те, що нація є виключно модерним конструктом і продуктом націоналізму, а також промислової революції. За його словами, оскільки багато людей різного походження переселялися до міст, виникала потреба у пошуку ідентичності, що об'єднала б їх усіх. Поширення капіталізму створило потребу в постійній перепідготовці, і цю потребу задовільнило створення спільної культури та мови, які призвели до народження націй [99]. Інакше кажучи, інтегруюча функція національних спільнот, підсилена історичним та національними міфами, відіграла провідну роль у появі націй.

Одним із вагомих факторів впливу на національну ідентичність є читання, а тому варто приділити увагу питанню її (а отже, і національної самосвідомості) розвитку засобами текстів та художньої літератури зокрема. Так, Б. Андерсон приписує стрімкий розвиток відчуття спільності між людьми поширенню друкованих ЗМІ та появи читацької аудиторії у середньому класі [60]. Як зазначає А. Ненчіні, розмежування об'єкта психологічного дослідження та літературної репрезентації стає все менш чітким. Як наслідок, це розрізнення можна переносити до сприйняття узгодженості між тим, що соціальні актори сказали і що вони пережили. Таким чином, художні тексти можна використовувати як релевантні соціальні артефакти у тій же мірі, що й інші психологічні теорії. Різниця між ними полягає у площині комунікативного регістру та цілей [133].

Теза І. Гирича та Ю. Шаповала про згуртування народних мас для досягнення національних інтересів як головну функцію національного міфу перегукується з думкою відомого польського письменника Г. Сенкевича:

патріотизм серед селян можна завдяки історичному роману [14; 28]. Таким чином спостерігаємо ще одне свідчення застосування жанру історичного роману для створення національних міфів, і, як наслідок, впливу на національну самосвідомість. Проте потрібно мати на увазі, що тісні зв'язки з історією як послідовністю значущих подій література має і в значно ширшому жанровому спектрі.

Говорячи про зіставлення літератури та історії, варто згадати тезу Г. Шойба про те, що література – це розпилена і фрагментована історія. Трансформація відіграє ключову роль для оповідання та його динамічного розвитку, а письменник розглядає відносини між читачем та світом й історією. У процесі такого спостереження автор створює персонажів та події, що відповідають історії, але, нею не є. Дослідник вважає, що у серцевині розповіді лежить міф, фантастичний елемент, персонаж або випадок, що виходить за межі реальності, хоча є завжди закоріненим у ній. Таким чином, міфічні образи слугують уособленням важливих емоцій народу (його надій, страхів, мрій тощо). Історія, на противагу, є оповіданням про людей, їхні інститути та спільноту і формують звичне уявлення про те, як все відбувалося у реальному світі [152].

Простежуючи динаміку розвитку історичних міфів, О. Ясь, зазначає що індивідуальна та масова свідомість почали зазнавати все більшого впливу політичних, соціальних та національних наративів у ХІХ ст., що залишило відбиток і на історіографії та літературі. Такі перетворення стали можливими з огляду на зв'язки між міфологічним мисленням та прагненням філософів тогочасної Європи, які намагалися сприймати світ через призму мистецьких форм. Дослідник переконаний, що історичний міф виконує особливу функцію у становленні багатьох українських міфологічних образів, таких як «Січ-Мати» або «Дике Поле». Крім того, історичні наративи відігравали визначну роль у поширенні низки українських тем, героїв та колективних опозицій (наприклад, козак-лях). Такі міфологічні конструкції О. Ясь виявляє як в українській літературі як в епоху Романтизму («Книга буття українського народу»), так і до неї («Історія русів»), а наприклад, «Переяславська легенда» В. Липинського чи

твори С. Томашівського більше тяжіють до неоромантизму [55]. Отже, можемо спостерігати кореляцію між зацікавленням міфами та ірраціональним ухилом в добу Романтизму.

У цьому контексті варто відзначити особливий інтерес романтиків до народу культури, творчості та самого поняття «народ». Г. Шойб пише про важливість героя, що репрезентує кожного, тобто «людини з народу», яка проходить через зміни і трансформації, входячи у міф, і, у своїй суті, історію. Таким чином герой стає частиною історії, репрезентує та уособлює культуру. Герой, за висловом дослідника, – «це пересічна людина, всередині якої є міф», тобто завдяки оповіді герой міфізується. Аналізуючи міфи Африки, Г. Шойб робить висновок, що в кожній розповіді дійова особа з реального світу входить у зв'язок із міфічним персонажем, і цей контакт позначає те, як герой стає частиною історії та культури [152]. Проте функцію героя як ключового компоненту наративу не варто приписувати до одних лише африканських міфів. Низка наративів конструюють образ певної реальної історичної або вигаданої особи, що ми побачимо нижче під час аналізу творів, включених до програми курсу «Література англomовних країн».

Характеризуючи міфотворчість у XIX ст., О. Ясь згадує і соціальні та політичні наративи. Наприклад, Ж. Сорель, ідеолог анархо-синдикалізму, трактує міф як психологічний імператив, який стимулює соціальну волю в ролі об'єднуючої сили, а також визначає та упорядковує напрям руху широких мас. На зламі XIX та XX ст., за словами О. Яся, естетика і філософія модернізму, що панувала в культурній та соціогуманітарній сфері, призвела до використання історичного міфу як засобу впливу та розвитку колективної свідомості. Так, науковець виявляє наративи в історіографів-неоромантиків, що були представниками бездержавних чи пригнічених народів Європи, наприклад чеського чи польського. Завдяки міфам вони намагалися оновити спроби «віднайдення» національно-державницьких традицій і, водночас, ідентифікувати своє місце в умовах європейського модерну [55]. Як бачимо, історичні міфи застосовуються для формування національної свідомості та ідентичності.

Про зв'язок між національною ідентичністю та сприйняттям історії свідчить і Д. Дайчес. Він переконаний, що формальна втрата національної ідентичності шотландців стимулювала їхній інтерес до природи історичного процесу та перетворила відносини між традиціями та змінами у «сировину» для шотландської культури XVIII ст. [85]. Подібної думки дотримується С. Васконселос: шотландський письменник В. Скотт надавав роману небаченої раніше поважності, оскільки завдяки автору цей жанр став ключовим інструментом у визначенні нації як уявної спільноти. Так, Скоттова уважність до шотландського характеру та діалогу зробила значний внесок у формування нарративу про ідентичність та становлення національної образності [174]. Крім того, Ф. Моретті вказує, що у своїх численних подорожах у минуле, В. Скотт розпланував, як «внутрішня периферія» була інкорпорована до складу «більшої державної одиниці» – Великої Британії [130].

Питання як індивідуальної, так і колективної ідентичності безпосередньо пов'язані з впливом історичних нарративів. За словами М. де Серто, історична наука має владу презентувати і трактувати «факти». В такому разі читач не має нічого, що можна було б протиставити дискурсу, який розповідає йому, ким він є або був, а тому має прийняти закон, що виражений у концепті подій [79]. Як зазначає С. Васконселос, описані в романах В. Скотта події відбуваються у віддалених землях і надихнули романістів, які невдовзі планували розпочати свої власні літературні проєкти, багато з яких, як і творчість шотландця, піднімали питання національної або культурної ідентичності [174].

Проте точки перетину між історичним міфом та культурою не обмежується культурною ідентичністю. Заслуговує на увагу також мистецька багатогранність репрезентації нарративів. О. Ясь повідомляє, що визначними віхами в популяризації історичних міфів у XIX ст. та урізноманітненні їхніх сюжетів є теорія героїв та героїзму Т. Карлейля та теорія расової нерівності Ж.-А. де Гобіно. Крім того Р. Вагнер здійснив своєрідну спробу інтерпретувати логіку історичного міфу засобами музичного мистецтва у контексті тодішньої цивілізації [55 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Таким чином бачимо,

що історичний міф поширюється не лише через жанр роману, проте саме завдяки ньому популяризація наративів досягає найбільшої ефективності.

У ширшому контексті М. Дудніков вважає літературу своєрідною формою соціальної свідомості. Проте, конкретизуючи, дослідник вказує, що основоположним призначенням історичного роману є розвиток історичної свідомості [180**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. С. Васконселос пише, що винахідник жанру історичного роману В. Скотт, наслідуючи парадигматичні приклади М. де Сервантеса та Г. Філдінга, яких вважав улюбленими авторами, відправляв своїх героїв у подорожі як першовідкривачів, відтак допомагаючи співвітчизникам чіткіше окреслити свою національну свідомість. У такому разі оповідач у творі виконував роль «перекладача» між Англією та гельською Шотландією [174].

Отже, національна література впливає на рівень сформованості національної ідентичності як важливого компоненту національної самосвідомості представників цього народу (або ж інгрупи). Проте роль аутгруп (тобто, людей, які не належать до спільноти, з якою ідентифікує себе індивід) у розвитку національної ідентичності не варто недооцінювати. Наприклад, К. Коростеліна, описуючи механізми національного міфу (основною функцією якого вона визначає розвиток національної ідентичності), згадує зображення перешкоджання з боку аутгрупи, що дає змогу в подальшому виробити схильність до позитивної оцінки інгрупи [121]. Більше того, К. Аврух переконаний, що найважливіша роль культури (яка є потужним важелем у розвитку національної ідентичності) є зведення соціальних кордонів та визначення «іншості» аутгрупи [64]. Зрештою, серед інших факторів, що впливають на набуття значущих ідентичностей (серед яких і національна), Л. Гадді вказує характеристики аутгруп, що допомагають «визначити, чим інгрупа не є» [60]. Інакше кажучи, однією з граней відповіді колективної ідентичності є відокремлення від тих, хто не належить до конкретної спільноти.

Серед інших елементів, на яких ґрунтується національна ідентичність, К. Коростеліна виокремлює взаємодію з аутгрупами, реверберовану

ідентичність та образ аутгрупи. Перший із компонентів включає норми, традиції та взаємовідносини між різними народами чи іншими групами та конкретною національною спільнотою. Крім того, сюди належать історія відносин, переваги, здобутки та втрати, що виникли внаслідок цих взаємин, а також випадки дискримінації та розбіжностей у статусі та владі. Реверберована ідентичність (тобто така що відлунюється) означає національну ідентичність, яка походить із порівняння з представниками інших спільнот. Вона включає всі національні характеристики, що виробилися на противагу якостям аутгруп. За словами дослідниці, розуміння відповіді на питання «Хто ми?» передбачає визначення ким ми не є (на основі того, ким є інші). Зрештою, образ аутгрупи відображає стереотипи, настанови щодо інших спільнот, а також характеристики, культуру та історію аутгруп, що допомагають визначити міжгрупові кордони та підкреслити розбіжності між конкретною нацією та аутгрупою [121, с.19-20]. Отже, взаємодія з іншими народами впливає на національну самосвідомість через національну ідентичність.

Розглянемо практичний аспект психологічного впливу художньої літератури та міфів (як свого так, й інших народів) на рівень сформованості національної самосвідомості особистості. Хоча В. Соколова припускає, що вивчення культур інших народів перевизначає пріоритети студентів іноземної філології та, як наслідок, перешкоджає інтенсивнішому розвитку національної самосвідомості, який дослідниця простежує у студентів української філології [44, с.170], передбачаємо позитивний вплив іноземної літератури на рівень сформованості національної самосвідомості, що виражатиметься у зростанні показників її компонентів – самооцінці, домаганню, соціально-психологічних очікуваннях та «образу Я». Саме завдяки поширеності англійської мови та її орієнтації на міжнародну комунікацію в нашому дослідженні зосередимося на впливі англомовної літератури на студентів українських ЗВО. Програма нашого авторського курсу «Література англомовних країн» включає опрацювання творів англомовних письменників що

представляють різні культури: Ф. О'Коннора (Ірландія), Ч. Ачебе (Нігерія), В. Скотта (Шотландія), Р. Кіплінг (Індія) та Т. Кініллі (Австралія).

У своєму дослідженні В. Соколова робить припущення що вищий рівень національної самосвідомості продемонстрували студенти філології та журналістики, оскільки вони вивчають літературу детальніше [78]. Однак можна зробити зворотнє припущення: вивчення літератури є не причиною, а радше, наслідком високого рівня усвідомлення національної самосвідомості. Ще до вступу майбутні студенти обрали цей фах, а отже – і проходження програми, насиченої українськими творами. Таким чином, у цих абітурієнтів ще до навчання в ЗВО міг бути досить високий рівень національної самосвідомості, обумовлений сімейним вихованням та впливом загальноосвітніх шкіл.

З метою мінімізації такого фактору, для формування експериментальної та контрольної груп було обрано студентів, для яких українська мова не є профільним предметом. Крім того, членам експериментальної групи було запропоновано до вивчення твори іноземної літератури із наявними у них історичними міфами. Використання історичних наративів інших народів у дослідженні їх психологічного впливу на національну самосвідомість обумовлена низкою чинників. Як зазначає Г. Почепцов, сучасну міфологію для дітей та молоді формує закордонне наповнення. Цей процес, за словами дослідника, демонструє нав'язування міфів однієї країни громадянам іншої, а держава із найрозвиненішою мережею поширення наративів може набути статус «монополіста». У своїй різноманітності міфи варіюються за ідеологією, особливостями героїв та історії, що обумовлено країною походження міфу, а також його метою. При цьому Г. Почепцов застерігає, що за відсутності власних міфів та користування запозиченими, народ ризикує перейняти не лише наративи, але і поведінку, звичаї та ідеї притаманні іншій національній групі [35].

За словами В. Борисова, теоретичний рівень розвитку національної самосвідомості має починатися із застосування педагогічних принципів, одним з яких є використання інтеркультурного підходу. Його суть полягає у визнанні

співіснування різноманітних культур у сучасному суспільстві та спрямованості на налагодження взаємодії між ними, яка ґрунтується на принципах взаємної поваги. Крім того, вчений переконаний, що важливим аспектом національної самосвідомості є порівняння «своїх» групи та «інших» груп [4]. Про неможливість високого рівня національної самосвідомості в умовах національної ізоляції також свідчить Л. Співак. Дослідниця стверджує, що психологічні явища самосвідомості та самооцінки визначають поведінку не лише внутрішніх національних відносин, а й зовнішніх, тобто взаємин з іншими народами. Крім того, на думку вченої розвиток толерантності щодо представників інших націй є одним із ключових завдань психологічної підтримки національної самосвідомості студентів [161; 46].

У контексті толерантності Л. Король вказує, що людина, якій притаманна ця риса, не обов'язково приймає ідеї, думки, переконання чи спосіб життя інших, проте неодмінно поважає людську унікальність та визнає право кожного відрізнятись. На противагу, низький рівень толерантності, знецінення національної самобутності призводить до етнічних цькувань та інших форм агресивної поведінки [118; 119]. Прояви етнічної ворожнечі також можуть бути свідченням прагнення індивіда до самоствердження, а це прагнення, як зазначає О. Вакуленко, увиразнюється слабкістю ідентичності [10].

З іншого ж боку, за Л. Король, можна простежувати зворотний ефект: не високий рівень етнічної толерантності призводить до активніших міжетнічних та міжнаціональних контактів, а навпаки. Дані проведених досліджень вказують, що молодь показує вищий рівень толерантності до представників тих націй, з якими вона більше взаємодіяла з огляду на мобільність цих груп у сфері освіти або ж активніші міграційні процеси [118]. З огляду на актуальність інтеркультурного підходу, особливий науковий інтерес становить вивчення впливу творів світової літератури та історичних міфів, які ці твори містять, на національну самосвідомість молоді конкретного народу (на прикладі студентів українських ЗВО).

Зрештою, логічним є обґрунтування використання студентської вікової групи. Відповідно до концепції В. Борисова, розвиток національної самосвідомості включає чотири етапи: початковий (вік: 5-10 років), другий (11-15 років), третій (16-17 років) та четвертий (18–22 років). Саме останній період, як стверджує дослідник, є вирішальним у розвитку та закріпленні національної самосвідомості особистості. Саме у студентські роки національна самосвідомість створює світоглядну систему індивіда та визначає його місце у світі [4]. А на думку К. Санду та інших, до початку студентського періоду життя, особистість уже має зріле відчуття самосвідомості [149]. Крім того, як свідчать результати досліджень, рівень сформованості національної самосвідомості саме молоді помітно перевищує середньостатистичні показники всього населення [161].

Важливість юнацького віку для розвитку самосвідомості та усвідомлення соціальних процесів і становлення цінностей на індивідуальному та груповому (включаючи національний) рівнях підкреслює і Л. Співак. Дослідниця стверджує, що молодість – це сенситивний період для розвитку національної ідентичності особистості, оскільки в цей час активізуються процеси групової ідентифікації. Натомість, брак позитивної національної ідентичності цієї вікової категорії пов'язаний із небезпечними соціальними ролями особистості [161]. Такі ролі, зокрема в етнонаціональній площині обумовлюють етнічну ворожнечу, що виявляється в етнічних цькуваннях. Досліджуючи цю проблему, Л. Король робить висновок про те, що представники молоді, які зазнали цькувань за національною ознакою, більш схильні до ідентифікації з однолітками своєї етнічної групи, а також до прояву жорстокості [120].

Отже, природа впливу історичного міфу на національну самосвідомість студента має кілька векторів. Найперше, завдяки значному інтегруючому потенціалу історичний міф сприяє зміцненню національної ідентичності, необхідної для існування національної самосвідомості. Інший напрям впливу полягає в оберненому процесі: дезінтегруюча функція міфу допомагає відрізнити представників аутгрупи, визначаючи ставлення до них, тоді як високий рівень

національної самосвідомості передбачає шанобливе ставлення до інших національних груп.

Крім того, спостерігаємо активність дії міфу в ціннісній площині: історичний міф, за своєю природою, формує цілу аксіологічну систему, а національні цінності є невід'ємною передумовою становлення національної самосвідомості. Також, перш ніж бути інтеріоризованими, національні цінності пройшли тривалий шлях історичного розвитку, а історичні міфи є своєрідним способом репрезентації історичної дійсності.

Психологічний вплив історичного міфу на національну самосвідомість можна простежити також на рівні компонентів обох явищ. Національний месіанізм через стереотипи та автостереотипи пов'язаний із самооцінкою. Колективний дух народу безпосередньо впливає на соціально-психологічні очікування, а завдяки образам героїв – і на самооцінку. Діяльнісна сфера – це те поле, в якому заклик до будівництва автономного ладу формує домагання особистості. Схожим чином національний месіанізм впливає на національну ідентифікацію, а колективний дух народу – на національну ідентифікацію та знання типових якостей свого народу. Самостійний історичний шлях народу є передумовою усвідомленого ставлення особистості до минулого, теперішнього та майбутнього нації. Протиставлення інтересів свого народу панівній нації впливає на ставлення до цінностей свого, а заклик до будівництва автономного – на уявлення про територіальну цілісність нації.

Насамкінець, варто зазначити, що з огляду на закріплення системи цінностей та, як наслідок, завершення процесу формування національної самосвідомості в юнацькому віці, саме ця вікова категорія найбільшою мірою відповідає вимогами до учасників нашого експерименту.

2.2. Психологічний та концептуальний аналіз історичних міфів у творах авторського курсу «Література англomовних країн» щодо їх психологічного впливу на компоненти національної самосвідомості

Для експериментальної групи емпіричної частини нашого дослідження (студентів іноземної філології) ми розробили академічну дисципліну «Література англomовних країн», для програми якої було обрано твори п'ятьох письменників. Відбір текстів був обумовлений кількома фактами. По-перше, автори мали бути представниками народів, що входили до складу Британської імперії та мали історію боротьби за свою незалежність та самобутність. По-друге, це були літератори, що здобули визнання за свою роботу та могли належною мірою репрезентувати культурні здобутки своїх народів. Зрештою, обрані твори повинні були містити історичні наративи для перевірки робочої гіпотези цього дослідження, яка полягає у наявності психологічного впливу історичних міфів на підвищення показників таких складових національної самосвідомості студентів як: самооцінка, домагання, соціально-психологічні очікування та «образ Я». З огляду на ці чинники, ми обрали письменників із Ірландії (Ф. О'Коннор), Нігерії (Ч. Ачебе), Шотландії (В. Скотт), Індії (Р. Кіплінг) та Австралії (Т. Кініллі).

Поєднання елементів механізму впливу історичного міфу на робочу та допоміжну структури національної самосвідомості дає змогу вивести комбіновану концепцію її формування засобами наративів, виходячи з якої ми здійснюватимемо аналіз результатів емпіричного дослідження впливу саме іноземних історичних міфів. При цьому особливу увагу звернемо на міжкультурний аспект такого ефекту, на відміну від впливу на розвиток національної самосвідомості виключно питомих наративів.

Беручи до уваги описані в попередніх підрозділах висновки, ми обрали чотири ключові чинники впливу історичного міфу на національну самосвідомість представника іншого народу (такого як український молодий студент-літератор як майбутній суспільно-культурний діяч через транслявання його сенсотворчості):

- образ героя (який, завдяки архетипній природі буде впізнаваний у різних націях і, таким чином, стимулюватиме зріст національної

самосвідомості через самооцінку та порівняння зі знанням індивідом типових якостей свого народу);

- контрастивна ідентифікація або ж усвідомлення, «ким ми не є» (апелюючи до соціально-психологічних очікувань інших націй до нас, людина вибудовує подібні очікування до представників інших народів, що знову-таки спонукатиме її здійснювати порівняння з відомими їй характерними рисами власної національної групи);
- подібність історичного шляху нації (спільного для більшості народів, які вели і ведуть боротьбу з імперськими претензіями інших груп, що впливає на розвиток усвідомленого та дієвого ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього; крім того цей чинник сприяє розвитку подібних типових характеристик нації, а отже, і діє через знання їх особистістю);
- аспект відповідальності (який, як вже зазначалося, акцентований у (пост)колоніальних націй та діє через домагання як компонент національної самосвідомості, а також усвідомлене та дієве ставлення індивіда до минулого, теперішнього та майбутнього і духовних та матеріальних цінностей свого народу).

Результати теоретичного аналізу дозволили нам сформулювати таку схему впливу чотирьох зазначених аспектів на компоненти національної самосвідомості українських студентів. Перший із факторів – образ героя – виконує посередницьку функцію між історичним міфом та такими складовими національної самосвідомості як самооцінка та знання типових якостей свого народу. Контрастивна ідентифікація є ще одним чинником впливу на знання національних рис, а також і на соціально-психологічні очікування. Подібність історичного шляху є третім фактором формування знання характерних якостей свого народу, а крім того впливає на усвідомлене та дієве ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього своєї нації. Зрештою, через підвищене почуття відповідальності особистості історичний міф впливає аж на

три компоненти національної самосвідомості: домагання, усвідомлене і дієве ставлення до історії, сьогодення, майбутнього народу та духовних і матеріальних національних цінностей. Для кращої наочності проілюструємо комбіновану концепцію у Рис.2.3.

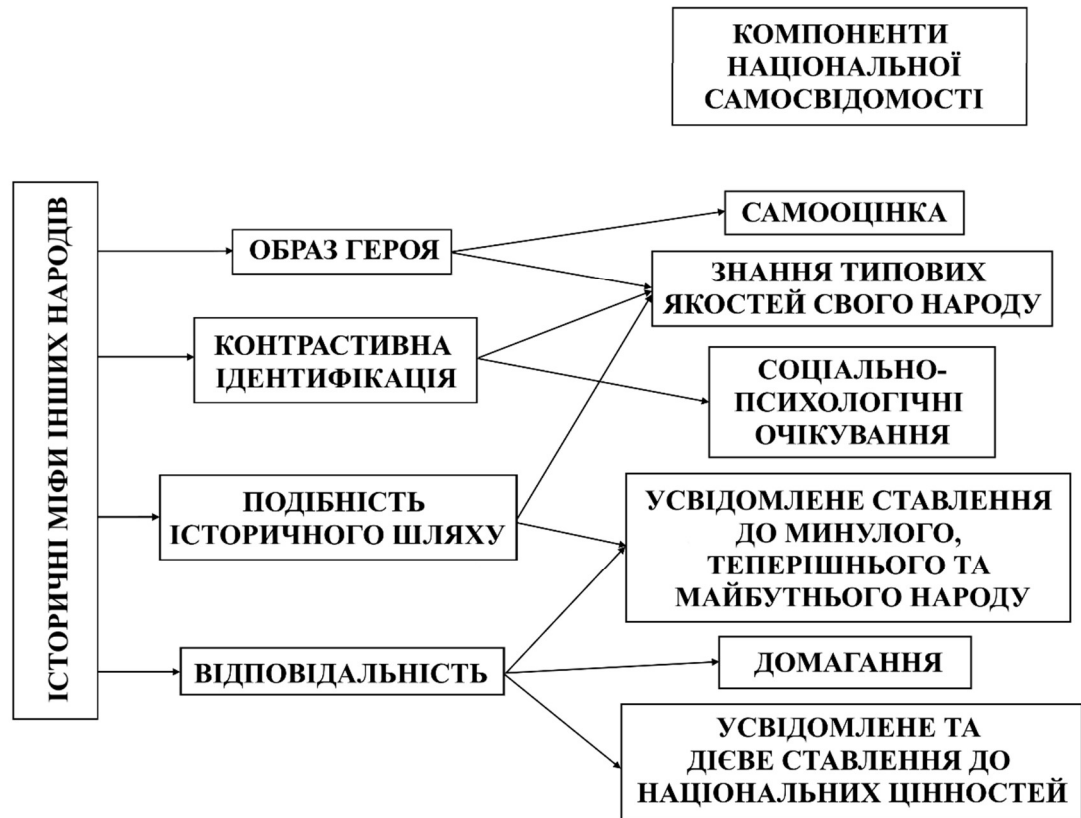

Рис.2.3. Комбінована концепція впливу іноземного історичного міфу на елементи національної самосвідомості

Саме за цими чотирма факторами ми проаналізуємо міфологічний компонент творів, що увійшли до програми курсу «Література англomовних країн» розробленого спеціально для експериментальної групи нашого дослідження.

2.2.1. Ф. О'Коннор (література Ірландії). Аналіз творів, на наявність у них історичних міфів та їхнього психологічного впливу на національну самосвідомість розпочнемо з короткої прози ірландського письменника Ф. О'Коннора. Як зазначає Е. Далтон, ірландцям загалом притаманна здатність зображення сумних сторінок свого народу таким чином, щоб вони виглядали привабливими. І саме «цей депресивний матеріал», як висловилася дослідниця,

надає особливого шарму оповіданням О'Коннора [86]. Отже, в такому конструюванні історичної дійсності, при якому особлива увага відводиться її емоційному сприйняттю, вбачаємо елемент міфологізації. Зрештою, і сам О'Коннор свідчить про використання міфів у творчості співвітчизників, наводячи приклад прозаїків Ш. О'Кейсі та Дж. Стівенса [137].

Таким чином, можемо говорити про певну міфологічну особливість ірландської національної літератури, зокрема, короткої прози. Продовження такої тенденції спостерігаємо і на окремому випадку Ф. О'Коннора. Е. Далтон, навіть порівнює його із оповідачем в ірландській усній традиції на основі його вміння створити враження переконливої власної присутності у своїх творах [86]. Така характеристика о'коннорівського оповідача надає авторові можливість по-перше, зображувати себе учасником, подій, в яких участі він насправді не брав, а по-друге, описувати цілковито вигадані епізоди, на тлі актуальних історичних подій. Таким чином, здатність письменника одягнути «маску очевидця» дає йому широке поле для міфотворення (хоч і навряд чи навмисного). Варто зазначити, що в одному з творів Ф. О'Коннора – «У потягу» – серед інших поєднань протилежностей, М. Кук виявляє переплетення факту та міфу [81].

Досліджуючи авторську міфологізацію, важливо звернути увагу на історичний контекст, в якому творив Ф. О'Коннор. Двома визначальними подіями, що значною мірою вплинули на його творчість були Війна за незалежність 1919-1921 та Громадянська війна в Ірландії 1922-1923 (яка стала історичним фоном для оповідання «Гості нації»). Варто зазначити, що боротьба Ірландії з Англією за свою незалежність має тривалу історію. Це хроніка не лише бойових дій, але і воєн історичних міфів двох народів. Б. Атанасов вказує, що протистояння англійців, які боролися за короля та імперію, та ірландців, що стояли за власну незалежну республіку, призвело до специфічної дихотомії, коли пацифізм та антимілітаризм Ф. О'Коннора поєднувався із ненавистю до англійського шовінізму та підступних політиків [63].

За словами Ю. О'Браяна, сама ідея ірландської нації сформована у період протистояння британському пануванню, і на цій боротьбі зосереджене

оповідання «Гості нації» [135]. Крім того, В. Кеннефік переконана, що навіть в еміграції традиційним мотивом ірландських письменників було оплакування та ностальгія за батьківщиною [116]. Ю. О'Браян також доводить, що історія Ірландії просякнута ідеєю смерті за свою країну, за власні переконання, за покоління вбитих борців. Зокрема, під час воєн 1919-1921 рр. та 1922-1923 рр. в обох воюючих сторонах часто відбувалися страти військовополонених як заручників [135]. Б. Атанасов стверджує, що привертаючи увагу до одного з таких випадків в «Гостях нації», Ф. О'Коннор розвінчує відомий міф про те, що «смерть коронує солдата вічною воїнською честю» [63, с.76]. Проте у процесі такої деміфологізації автор сам продукує інший міф.

Майбутній письменник брав участь у Війні за незалежність у складі 1-ї бригади Ірландської Республіканської Армії, а в Громадянській війні – як член підрозділу пропаганди [128]. Такий досвід надає О'Коннорові своєрідний «мандат очевидця» при описі цих подій. За свою діяльність він потрапив до в'язниці, де від товаришів почув історію про двох полонених англійців з якими в їхніх ірландських охоронців зв'язалися дружні стосунки [136]. Цей випадок був покладений в основу оповідання «Гості нації». «Одягнувши маску» учасника подій, Ф. О'Коннор пише від першої особи (від імені ірландського солдата Бонапарта), моделюючи ситуацію та доповнюючи її художнім домислом, причому не лише в тому що стосується деталей, а й додаючи вигаданий епізод про страту англійців. Таким чином, саму композицію твору складає опис події на реальному історичному фоні, яка доповнена таким чином, щоб максимально апелювати до емоцій реципієнта інформації без обов'язкової історичної достовірності, інакше кажучи – міф. Для українських студентів цей історичний наратив може впливати на національну самосвідомість через контрастивну ідентифікацію: не лише завдяки аналізу проблему іншості ірландського та англійського народів, представниками яких були персонажі оповідання, а й через рефлексію студентів про їхню поведінку в подібній ситуації.

Окрім міфологізації окремого випадку, у «Гостях нації» Ф. О'Коннор продовжує ширший наратив про універсальну товариську ірландців як народу.

Коллективний дух відіграє важливу роль в ірландській національній ідентичності, тому, як зазначає В. Кеннефік, в еміграції та після повернення з неї, письменник особливо гостро відчував свою неспроможність повноцінно стати частиною відповідних спільнот. Проте саме така «нічийність» Ф. О'Коннора, за словами дослідниці, мала вагомий вплив на його розвиток як автора короткої прози [116]. Вплив цього міфу на національну самосвідомість студентів також передбачає формування уявлення про себе на основі того, ким вони не є, зокрема в розрізі знання типових рис характеру своєї нації та порівняння їх із зображеними в оповіданні.

Ю. О'Браян, досліджуючи творчість Ф. О'Коннора з точки зору ірландського постколоніалізму та фрейдівського психоаналізу, зосереджується на поняттях «свій – інший». Науковець переконаний, що без визначення спільності, та, на противагу йому, розрізнення, нація як така не може існувати. Ю. О'Браян стверджує, що певні люди, вбиті за національні інтереси, відіграють ключову роль у формуванні нації та націоналізму, а також значною мірою впливають на сприйняття «інших», не-представників нашої спільноти – як гостей чи як ворогів [135]. Про важливість спільності у поглядах Ф. О'Коннора пише М. Кук: у «Мистецтві театру» ірландський прозаїк пов'язує позитивний розвиток суспільства зі спільністю (на противагу індивідуалізму) [81].

Згідно з О. Ясем, історичні міфи можуть використовуватися для підтримки життєздатності певних традицій, серед іншого – і національних особливостей [55**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. До таких характеристик, які підсилює Ф. О'Коннор у сучасних йому екстремальних умовах, належить і товариськість ірландського народу. У «Гостях нації» кордони між «своїми» та «іншими» ніби стираються, проте насправді продовжують загрозливо нависати над героями та відіграють свою вирішальну роль у кульмінаційному моменті оповідання. У цьому творі автор змальовує те, як давні традиції товарищкості та гостинності трагічно програють військовому обов'язку.

Цікавим фактом є особлива актуальність цього оповідання для студентів пост-тоталітарних держав Східної Європи (а отже, і України), яку досліджував Б. Атанасов. За його словами, відбиток, який «Гості нації» лишають у їхньому розумі є набагато глибшим, ніж у випадку західних студентів (за виключенням самої Ірландії) [63]. У випадку українських студентів така сприйнятливність може бути спричинена як жорстокістю радянської епохи (яка вже хоч і є частиною історії, проте відносно недавньої, і вивчається у школі), так і війною держави-агресора проти України, яка триває вже десятий рік.

2.2.2. Ч. Ачебе (література Нігерії). Наступним пунктом аналізу наявності історичних міфів є творчість нігерійського письменника Ч. Ачебе.

Як зазначають Е. Ганнер та Г. Шойб, ґрунтовний аналіз та розуміння творів Ч. Ачебе неможливий поза контекстом усної традиції африканської літератури [102]. Варто звернути увагу на те, що в ній тісно переплетені історія та міф. В. Шоїнка переконаний, що традиція та сучасність в африканській літературі пов'язані між собою, але жодна з них навіть найменшим чином не підпорядковується іншій [160]. Порівнюючи усну та письмову літературу, Е. Ганнер та Г. Шойб виявляють їхню подібність у поєднанні реального та фантастичного: з одного боку сполучаються реальність, якій відповідає сучасний світ, та історія як реалістичний світ минулого, а з іншого – міф та герой, за допомогою метафори. У процесі творення письменник виводить таких персонажів та події, що відповідають історії, але не є історією. Крім того, у центрі таких оповідань лежить міф, фантастичний елемент, герой або подія, що виходить за рамки реального, хоча корінням сягає реальності [102].

Серед інших жанрів літератури, така особливість наклала свій відбиток і на африканський історичний роман. Т. Езігбо вказує, що він відрізняється від подібних творів інших культур, оскільки змішує усну традицію та історію Африки. Дослідниця приписує цю особливість тісній близькості між усним та письмовим словом в африканській літературі та культурі [91]. Подібну тенденцію простежує і В. Огунделе порівнюючи, взаємопов'язаність культури з політикою націоналізму та міфу а також фольклору з історією, що призводить до

заміщення історії міфом у постколоніальному англомовному африканському романі. Крім того, за словами науковця, брак багатой історичної уяви, який можна спостерігати у цих творах, вказує на зосередженість на недавньому колоніальному минулому, «всепоглинному» постколоніальному теперішньому паралельно із нехтуванням більш віддаленим минулим [139]. Таке тяжіння до недавньої історії можна простежити у творчості Ч. Ачебе, зокрема, у включених до програми курсу «Література англомовних країн» оповідань «Громадянський мир», «Шлюб – справа особиста» і «Шкільні дні Чике».

При цьому варто звернути особливу увагу на те, що сам Ч. Ачебе активно боровся з імперськими міфами. Автор стверджував, що роль африканського письменника полягає у тому, щоб показати своїм співвітчизникам, що їхній народ беззаперечно мав гідність навіть до приходу європейських колонізаторів, всупереч популярному наративу [57]. На думку Ч. Ачебе, африканське суспільство було поділене силами цивілізації, яка сама по собі є роз'єднувальною [180]. У вивчених в рамках курсу «Література англомовних країн» творів нігерійський автор неодноразово піднімає цю проблему. Так, в оповіданнях «Шкільні дні Чике» та «Шлюб – справа особиста» Ч. Ачебе описує як прихід християнства змінює традиційний лад нігерійських спільнот а також конфлікти, що виникають внаслідок цього. Крім того, у «Громадянському мирі» бачимо негативну конотацію, накладену і на залишені колоніальним ладом інституції та практики: післявоєнні державні виплати провокували нігерійців красти ці гроші один в одного.

У цьому контексті В. Огунделе зазначає, що одним із головних завдань, які ставили перед собою нігерійські письменники кінця 50-их – початку 80-их років ХХ ст., була своєрідна реабілітації доколоніального минулого. Науковець вказує, що постколоніальна література Африки відповідала на історичний досвід попередніх періодів швидше міфічною ніж історичною уявою [139]. Так само, і для Ч. Ачебе, як переконані Р. Гіта та П. Дас, під час написання прози важливе створення автентично африканської обстановки, завдяки якій вдається досягнути глибини та значущості у творі. Таким чином, стверджують дослідниці,

відтворення минулого націлене не так на просвітительство інших народів, як на самоосвіту власної національної спільноти. Крім того, у романах Ч. Ачебе «І прийшло знищення» та «Стріла бога», звичаї, ритуали та культура примітивних племен дають уявлення про історію та історичний міф Африки. У цих творах історичні сили постають заново, створюючи картину нового ладу, що змінює минулий [98]. Певну алегоричну паралель із встановленням такого нового порядку спостерігаємо в оповіданні «Громадянський мир», в якому описаний процес пристосування спільноти до повоєнних реалій, коли довоєнний устрій багато в чому зник безслідно (подібно до доколоніальної історії, залишеної лише в усній творчості), а травматичний досвід періоду війни люди намагаються забути.

Однак, попри протистояння західним історичним наративам, Ч. Ачебе, як і інші африканські письменники, часто сам вдається до міфотворення. Важливу роль в цьому процесі відіграє специфічне розуміння історичності представниками народів Африки. В. Огунделе виявляє, що більшість африканських історичних романів описують не конкретні події, а радше загальні суспільно-політичні ситуації. До того ж, у значній частці постколоніальної африканської літератури не фактичні події, а міф визначений як об'єктивний корелят минулого [139].

Схожу опору на міф можна знайти і у творах Ч. Ачебе. За словами С. Воттса, письменник визначає міф з точки зору його актуальності та сенсу життя в історичному контексті. У творах Ч. Ачебе історія зустрічається з міфом, однак не витісняє його ні в концептуальності, ні у формі [177]. Така синкретичність в авторському стилі нігерійця відображає особливість культури його народу, описану ним самим в оповіданнях «Шлюб – справа особиста» і «Шкільні дні Чике»: поширеним є звернення до язичницьких практик серед людей, як ідентифікують себе як християни.

Висновки, які робить С. Огуде у своєму аналізі історичних романів (серед них – і написаних Ч. Ачебе) доволі наочно відображають розуміння історії та історичності африканцями. На його думку, цей жанровий різновид має 3 основні

історичні елементи: работоргівлю, колоніалізм та постколоніалізм. Крім того, дослідник вважає, що якщо в основу роману лягає реальна історична подія, то і один або два персонажі теж повинні бути історичними [138]. Р. Франклін зазначає, що в одному з перших романів, у якому життя в африканському селі подано з африканської точки зору – «І прийшло знищення» – Ч. Ачебе розпочав літературне «відвоювання» історії своєї країни у поколінь колоніальних письменників. Проте специфіка сприйняття історії не могла не накласти відбиток на цей процес. За словами самого письменника, хоча художня література є вигаданою, вона також може бути правдивою або хибною. Під правдивістю та хибністю Ч. Ачебе мав на увазі не відповідність фактажу, а неупередженість літератури в описуваних подіях та явищах, її чесності, автентичності. Така віра у моральний авторитет художніх творів стала невід'ємною частиною його бачення африканської літератури [93].

Така думка перегукується із позицією В. Шоїнки, який, досліджуючи твори місцевих авторів, виявив у них розкриття африканської історичної реальності, що сягає аж доколоніальних часів. Таким чином, на думку вченого, досягається одна із соціальних функцій літератури – уявне реконструювання минулого для суспільних цілей. При цьому, творчість Ч. Ачебе В. Шоїнка характеризує як таку, що не дотримується точного втілення суспільного бачення [160].

На противагу, Н. Чакраборті стверджує, що у творчості Ч. Ачебе простежується чітка політична ціль автора, оскільки він постає доволі впевненим та навіть агресивним постколоніальним письменником, використовуючи історію як політичний інструмент для творення афроцентричної ідентичності. На думку дослідника, характерною особливістю такого підходу Ч. Ачебе є часте зображення носія постколоніального статусу в позиці жертви [80]. Прикладом цього може слугувати конфлікт, на якому побудоване оповідання «Шкільні дні Чике» порада білого місіонера, якої послухався Амос спричинила розрив стосунків з його матір'ю. Релевантність цього опозиційного міфу для української молоді полягає у подібній опозиції для українського народу, зокрема за часів

імперського та радянського режимів. Студенти можуть рефлексувати про віктимізацію української нації у літературних творах, які вони читали та вивчали раніше.

Загалом, міфотворчість Ч. Ачебе, подібно до творів Ф. О'Коннора, полягає у виведенні вигаданих подій у реальному історичному контексті. А оскільки обоє авторів були сучасниками відповідних епох, то і такий «мандат очевидця» справляє враження правдивості описуваних історій. Завдяки цьому і сцена пограбування сім'ї, що взялася відновлювати своє життя після війни («Громадянський мир»), і сімейні конфлікти, викликані належністю молодят до різних племен («Шлюб – справа особиста») чи каст («Шкільні дні Чике») виглядають як реальні події.

Проте на відміну від Ф. О'Коннора, чийого Бонапарта із «Гостей нації» важко назвати типовим героєм, Ч. Ачебе вводить таких головних персонажів, які відповідають описаній О. Ясем людині з народу як важливого елемента міфу [55**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. У творчості Ч. Ачебе спостерігаємо набагато яскравіше виражене продовження традиції рідної літератури, і ця тенденція поширюється і на творення дійових осіб. Е. Ганнер та Г. Шойб переконані, що вигаданий герой, який є центром африканської усної оповіді, так само становить ядро у писемних творах, хоч і у модифікованій та більш комплексній формі. На їхню думку, в африканській літературі історія – це тло, на якому відбувається зміна героя, а теперішнє – це те звідки вирушає та куди повертається герой. Крім того, що історія та міф широко поєднуються в культурі африканських народів, герой є уособленням самої історії, або тим, хто взаємодіє, зокрема, бореться з нею [102]. Яскравим прикладом такого персонажа є Джонатан із оповідання «Громадянський мир». Глибокий руйнівний відбиток нещодавньої війни є тими обставинами, яким він, не втрачаючи оптимізму, протистоїть та в яких намагається вижити.

Е. Ганнер та Г. Шойб вказують, що образ самої Африки у цих творах передається не через історичний фон, на якому відбуваються описувані події, а через контакт персонажа з африканською чи європейською історією [102]. У

своїй творчості Ч. Ачебе неодноразово вдається до такого методу зображення Африки: його герої взаємодіють з наслідками християнізації Нігерії («Шкільні дні Чике») та вестернізація африканського суспільства («Шлюб – справа особиста»).

Проте окрім творення типажу героя, світоглядне розмиття меж між історією та міфом в нігерійській літературі відіграло свою роль і в інтеграції інших міфологічних елементів у творах. За словами Н. Чакраборті, Ч. Ачебе намагається уникнути процесу культурної стереотипізації, проте подекуди йому притаманне творення бінарної опозиції між афроцентричним поглядом на міф та спробами колонізаторів висміяти місцеві наративи. За оцінкою науковця, Ч. Ачебе здебільшого використовує міф як політичний інструмент відстоювання важливості африканської культури на противагу намаганням завойовників спростувати цю значущість [80]. Одним із таких прикладів є передумова центрального конфлікту оповідання «Шкільні дні Чике»: своєю порадою Амосу одружитися на представниці Осу білий місіонер здійснює атаку на місцевий міф про неприпустимість шлюбу з представниками цієї касті. Зрештою, сам міф заповнював прогалину в історичній пам'яті племені, виконуючи функцію історичного підґрунтя для ізоляції Осу. Таким чином, як зазначає О. Ясь, міф не лише використовується для доповнення історичної інформації, якої бракує, а й зберігає усталений у суспільстві статус-кво та підкріплює традиційні норми поведінки [55]. Інший приклад виконання міфом цієї функції можна побачити в оповіданні «Шлюб – справа особиста». Традиція одноплемінних шлюбів сприймається багатьма персонажами як належне, але її походження не ідентифікується. Для обґрунтування цієї позиції батько головного героя та односілчани використовують формулювання, що спрямовані до міфологічного минулого: «ніколи в історії його народу» та «таке нечувано» (у буквальному значенні) [56, с.25].

Отже, оскільки усна традиція глибоко вплетена у структуру культури племен, що становлять населення Нігерії, притаманною особливістю літературної творчості місцевих письменників є розмитість меж між історією та

міфом. Крім того, свідченням міфотворчості Ч. Ачебе є слова Н. Чакраборті, який вказує, що кожному наративу передує інший і таким чином їх походження є нескінченним віддаленим поняттям, що призводить до появи великої кількості текстів. З цього випливає, що кожен, хто робить внесок у це плетиво наративів є міфотворцем [80].

2.2.3. В. Скотт (література Шотландії). У порівнянні з творчістю Ф. О'Коннора та Ч. Ачебе, романи В. Скотта становлять особливий інтерес у контексті історичних міфів. Ключовими передумовами цього можна назвати масштабність написаних шотландським письменником творів (оскільки вони охоплюють більш обширний проміжок часу, а переплетення фактичних історичних подій із їх центральними сюжетними лініями мають більш визначний характер), а також хронологічну віддаленість описуваних подій (на відміну від Ф. О'Коннора та Ч. Ачебе, які писали про свою сучасність).

Твори В. Скотта як винахідника жанру історичного роману неодноразово потрапляли в поле зору досліджень історичних міфів. Занурення пересічної людини у турбулентні історичні події (відповідно до класичної формули роману шотландського письменника) С. Васконселос вважає передумовою поєднання вигадки з фактичною історією. За її словами, В. Скотт значною мірою опирався на традицію, легенду та фольклор, і таким чином його історична уява відтворювала повсякденність людей з минулого, пов'язуючи їхні переживання із сучасністю письменника [174].

Т. Маколі у позитивному контексті зазначає, що В. Скотт використовує фрагменти історичної правди, яку дослідники залишили поза увагою, і конструює з них власні історії [124]. Це перегукується із дещо критичнішими тезами, висловленими Д. Дайчесом та Ф. Гартом, який назвав В. Скотта «шотландським міфотворцем» [84; 103, с.62]. На прикладі роману «Вейверлі», К. Трампенер простежує, що автор підкреслює ідеологічний потенціал імперії та проводить паралель між націогенезом та творенням імперії [173].

Переходячи до опрацьованого слухачами курсу «Література англomовних країн» роману В. Скотта «Роб Рой», варто зазначити, що сам автор у вступі та

відповідних виносках виправляє, а іноді й спростовує деякі події, описані у творі [153, с. 132, 293; ін.]. Однак, програма дисципліни не включала написаної шотландським письменником передмови, а тому переважну більшість інкорпорованих В. Скоттом міфів студенти могли сприйняти без вищезгаданих коментарів.

Низка дослідників творчості шотландця зауважує наявність якщо не відверто міфологічних елементів, то модифікованого викладу історії точно. Серед іншого, це є результатом надати акцентованої актуальності подіям минулого. Так, згідно з І. Данканом, через історичний роман цей автор оглядає не минуле, а нерозпізнані форми теперішнього [154]. В. Мюррей критикує письменника за поширення недостовірних історичних даних, що ґрунтувалися на чутках. З огляду на це, опис бою під Шерифмюром В. Скотта дослідник взагалі називає сфальсифікованим [131, с.189].

Аналіз безпосередніх міфологічних елементів у романі «Роб Рой» доцільно розпочати із персонажа, від чийого імені ведеться оповідь у творі. Введення вигаданого героя Френсіса Осбалдістона не є складовою історичного міфотворення, проте, як і у прикладі з Бонапартом з «Гостей нації» Ф. О'Коннора, воно допомагає досягти особливого ефекту. Хоча В. Скотту, на відміну від ірландського письменника, бракує автобіографічної прив'язки до свого твору, вибір саме такого типу оповідача все ж створює певне підґрунтя для досягнення більшої сприйнятливості описаних історичних подій читачами. Крім того, В. Говард не тільки вказує, що використання відкритого гомодієгетичного оповідача є особливістю «Роб Роя» у порівнянні з іншими романами автора, а й звертає увагу на наявні у творі вказівки на вірність переданого матеріалу, що обґрунтовує велику кількість деталей, які належать до авторського вимислу [105].

У цьому контексті В. Дибеліус стверджує, що для романів шотландського письменника характерне розміщення історичних осіб у своїх творах в оточенні вигаданих героїв, і якраз навколо неісторичних персонажів автор вибудовує романтичну інтригу, а в їх долі перетинаються всі теми та ідеї роману. За словами

дослідника, таким чином В. Скотт зберігає необхідні елементи композиції, що викликають цікавість читача, при цьому не обтяжуючи історичні постаті такими домислами [88**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Введення вигаданих дійових осіб у роман допомагає шотландцю точніше передати тогочасні звичаї та погляди, що як зазначає В. Гюго, цілком вдалося В. Скотту [106].

На противагу, Д. Дейві вважає Френсіса невідповідним героєм книги, яка є спробою історичного аналізу становища англійського суспільства першої половини XVIII ст. [87]. Неправдоподібність цього персонажа впливає також із непослідовності його суджень, які Е. Лінкольн приписує Френкової внутрішній колізії між шляхетною ідеологією комерції та фактичними наслідками комерційної діяльності. Його судження лежать у дискурсі цивілізації, який виправдовує такі дії як морально, так і матеріально. Дослідник переконаний, що саме завдяки уникання всезнаючого оповідача на користь розповіді від першої особи, підкреслює таку легітимізаційну функцію наративу [122].

Таким чином, можна зробити перехід від аналізу героя, чийми очима ми бачимо описані події, до безпосередніх та наскрізних міфів, інкорпорованих у досліджуваний історичний роман. І одним з них є британський імперський наратив, що виправдовує підпорядкування Шотландії Англії. Оскільки цей міф інтеріоризований оповідачем – англійським інтелігентом Френсісом, якого автор протиставляє «варварам»-шотландцям, – не лише його декларацію, а й продовження у мотиваціях та діях персонажа ми неодноразово зустрічаємо протягом всього твору. З огляду на це, С. Васконселос повідомляє, що В. Скотт зазнавав критики за таке намагання символічно вирішити політичний конфлікт на користь підкорення Шотландії Англією, що призвело до розчинення шотландської ідентичності у британській [174].

Протиставляючи «Роб Роя» іншим історичним романам автора, В. Говард наголошує, що у цьому творі історичні події є лише додатком до сюжету. За його словами, В. Скотт не мав на меті провадити глибоке історичне дослідження, а, радше, намагався описати «універсальний стан людей», яким погрожують виселенням із їхньої землі та чию ідентичність заперечують [105, с.73]. У таких

умовах, головний герой подорожує не лише у просторі, а й у часі, адже, як висловився Ф. Моретті, перетин англо-шотландського кордону переміщує його у світ кланового ладу, на кілька етапів суспільного розвитку назад [130]. «Часова мандрівка» стосується не лише соціального виміру, але й технологічного та архітектурного. С. Васконселос вказує, що змальовані В. Скоттом будівлі Шотландії є символом старовинної феодалної влади [174]. Так, у романі «Роб Рой» простежується різкий контраст між англійськими та шотландськими спорудами, а маєток Френкового дядька Гільдебранда – Осбалдістон-Голл – взагалі постає вкрапленням Середньовіччя.

Крім того, С. Васконселос вважає, що написання роману у ретроспективі (як спогади вже літнього Френсіса) дає змогу простежити нелінійний розвиток, що об'єднує різні епохи та території. Це, на думку дослідниці, також дозволяє письменнику зобразити шотландців не як націю і Шотландію не як державу, а як територіально та культурно розрізнену сутність; як місце протистояння між дикунством та цивілізацією, якобітами та гановерцями, старим і новим [174]. Загалом, підсумувати це можна висловленою М. Піттоком тезою про те, що Скоттова романтична зацікавленість минулим призвела до неможливості в його уяві безперервного шотландського національно-історичного процесу незалежного від Англії [141].

Одним з аспектів британського імперського міфу є примітивізоване зображення представників підкорених націй. У романі «Роб Рой» це можна простежити в упередженнях головного героя Френка, що вкорінилися в його свідомості ще з дитячих років та виявлялися протягом всього роману. Проте окрім конкретних описів, що подаються читачеві крізь фільтр оповідачевого світосприйняття, концентровані стереотипи щодо шотландців В. Скотт вміщає у вислови іншого свого персонажа – Решлі Осбалдістона. Цей герой заслуговує на особливу увагу оскільки хоча він є вигаданою дійовою особою, йому приписується визначальна роль у перебігу реальної історії: спровокування повстання якобітів 1715 року – осової події роману. Таке переплетення вимислу та дійсності відповідає концепції історичного міфу О. Яся – таким баченням

історії, де ірраціональні елементи поєднуються з історичним фактажем [55**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. У Решлі ми бачимо якщо не алегоричність, то символічність точно: він постає своєрідним збірним образом антигероя-«піромана», який поєднує не лише зовнішню, а й внутрішню потворність [153, с.105, 108, 198, 384]. Мотивований власними амбіціями та мстивістю, він спричиняє горе національного масштабу – повстання якобітів (ця подія описується як велике лихо у відповідності з британським імперським міфом). Завдяки висловам Решлі, шотландці постають в уяві читачів обережними, розсудливими, завбачливим, а їхня відданість своїй місцевості та сім'ї походить із самолюбства [153, с.146].

Попри «огрублення» та стереотипізацію мешканців Шотландії, В. Скотт, через Френка намагається обґрунтувати такий їхній спосіб життя. Описуючи повстання 1715 року, беззаперечно негативну подію для Британської імперії, оповідач робить спроби виправдати дії шотландців та розкрити їхню мотивацію [153]. У всякому разі, як пише Е. Лінкольн, твори на кшталт «Роб Роя» відігравали вагомую роль у формуванні меркантильної ідеології, відповідно до якої комерція позиціонується як ненасильницька діяльність, завдяки якій Британія змогла отримати економічну перевагу над сусідніми країнами та збагатитися через свої колонії [122].

Аналізуючи передумову введення імперського міфу роман, застосовуючи біографічний метод, не можна залишати поза увагою особисті переконання В. Скотта а також його внутрішній конфлікт щодо об'єднання шотландської та англійської держав. А. Гор та інші зазначають, що з одного боку, автор схвалював цей процес з огляду на обіцяний розвиток торгівлі та модернізацію, однак шкодував про втрату незалежності Шотландії, а також поступовий занепад шотландської національної свідомості та традицій [96]. Для української молоді імперський міф може бути релевантним завдяки впізнаваному концепту агресії та пригнічення. Причому такий вплив стосується не лише історичного минулого, а й схожих психологічних умов у яких розвивається національна самосвідомість українського студентства.

Саме тому в контексті нашого дослідження національної самосвідомості молоді імперський історичний міф становить особливий науковий інтерес з огляду на актуальне для учасників експерименту суспільно-політичне становище. Розпочата північним сусідом у 2014 р. війна проти України має на меті досягнення імперських інтересів. Уже другий рік триває повномасштабна фаза російської агресії, проте не можна недооцінювати її перший етап (2014-2022 рр.), хронологічні рамки якого захопили період проведення формувального експерименту (весна-літо 2020 р.). Протягом всього цього часу війна зберігає гібридний характер, окрім безпосередньої військової сили ворог провадить дії на інформаційному фронті, застосовуючи широкий спектр політичних та історичних наративів.

Окрім такого глобального та всеохопного наративу як британський імперський міф, у роман «Роб Рой» знаходимо і низку інших, конкретніших, спростування яких здійснюється за допомогою зіставлення з історичним фактажем. Доречно розпочати їх аналіз із тих, що стосуються ключових сюжетних елементах твору: титульному героєві (Роб Рою) та центральній історичній події (якобінському повстанню 1715 року).

Щодо Роб Роя Мак-Грегора – реальної історичної особи – наявні незначні неточності (наприклад, рік його смерті 1734 р., а не у 1733 р., як у романі), однак зосередьмося на тих, що роблять внесок у міфологізацію вже й без того легендарного героя шотландського народу. Є ряд свідчень того, що насправді Роб Рой був крадієм худоби [131, с.24, 105; 10; 18]. Попри це у творі В. Скотта такий факт заперечується, а будь-яке звинувачення його в такому злочині стикається з палкими спростуваннями [153, с.178, 265]. При цьому, у книзі визнається Мак-Грегорове заняття рекетом (збиранням «чорної данини»), докази чого наводять також історики [131, с.161; 18]. Не зважаючи на те, що ця діяльність теж є різновидом грабежу, автор подає її як щось шляхетне, авантюрне: по-перше, від грабунку можна було відкупитися, отже у «клієнта» був «вибір». По-друге, Роб Рой завжди тримав слово та відшкодовував втрати тих, хто заплатив за безпеку [131, с.265]. Таким чином, у книзі спостерігаємо

«відбілювання» історичної особи з метою згладжування суперечностей особистості і мало не автоматичного долучення героя до табору позитивних персонажів задля сприяння залученості читача у художній текст.

Історичний міф, що ідеалізує титульного персонажа роману, може мати три вектори психологічного впливу на національну самосвідомість українського молоді. По-перше, це архетипність героя-борця із переважаючими силами ворога, ознаки якого можуть впізнавати представники різних національних груп. По-друге, це знання типових рис свого народу: оскільки Роб Рой є своєрідним уособленням шотландського люду, національним героєм, то йому притаманні типові риси цієї національної групи, які студенти можуть порівнювати з питомо українськими якостями. По-третє, це багатовимірний аспект відповідальності Роб Роя (як ми побачимо далі): за себе, за рідних, за свою землю, за свій народ.

Іншим історичним міфом про Роб Роя є оголошення ціни за його голову. З метою досягнення вищого ступеня драматизму, автор вкладає її в уста титульного героя ще до повстання якобітів, хоча насправді, за словами Г. Бойла, це відбулося вже після 1715 р. внаслідок звинувачення Мак-Грегора у зраді [153, с.348; 72].

Міфологізації у романі зазнає і сфера взаємин Роб Роя з деякими представниками інших кланів. Із герцогом Джоном Аргайлом пов'язана не тільки незначна фактична помилка щодо його перебування на посаді головнокомандувача шотландської армії з 1714 р., а не з 1712 р. (В. Скотт сам себе виправив у відповідній виносці), а і його заступництво за Роб Роя [153, с.132, 178]. З одного боку, такий протекторат виглядає доволі правдоподібно, оскільки Аргайл та Роб Рой мали спільного ворога – герцога Джеймса Монтроуза, якого Мак-Грегор називав «мій Великий ворог» [153, с.351]. Як зазначає В. Мюррей, підґрунтям для думки про особливі зобов'язання між Аргайлом та Роб Роем міг слугувати той факт, що другий відхилив хабар Монтроуза, щоб зрадити першого. Однак, дослідник переконаний, що до повстання 1715 року Мак-Грегор не перебував під захистом герцога Аргайла [131, с.168-169].

Під цікавим кутом постають стосунки між Роб Роєм та Аргайлом у контексті Мак-Грегорових відносин із кланом Бредалбейнів. В. Скотт вказує, що Аргайла Роб Рой підтримав тому, що його власний рід давно ворогує із Бредалбейнами [153, с.286]. Проте, спростовуючи свідчення більш ранніх авторів, В. Мюррей стверджує, що Бредалбейни не лише довіряли Мак-Грегору, а й, на відміну від Аргайла, надавали йому протекцію [131, с.168-169]. Серед передумов такої приязні науковець згадує і послуги надані Роб Роєм та близькі родинні зв'язки між ним та графом Джоном Бредалбейном [131, с.121]. Таким чином, у дійсності ситуація у міжкланових зносинах із Аргайлом та Бредалбейнами була протилежною до описаної в історичному романі. Основною причиною таких невідповідностей є використання В. Скоттом ненадійних історичних джерел під час написання роману. У всякому разі, таке підкреслення особливої ролі родової відданості та ворожнечі робить внесок у формування кланового образу шотландського народу.

Для українських студентів історичні наративи про відносини Роб Роя з різними кланами може резонувати завдяки почуттю відповідальності, що реалізується у конкретних діях (на прикладі міфу про захист Аргайла, тобто його відповідальність за співвітчизника). Іншим потенційним каналом впливу цього наративу є контрастивна ідентифікація (у випадку з ворожнечею з Бредалбейнами). Усвідомлюючи зображену клановість шотландців, студенти можуть провести лінію розмежування зі своїм народом, якому не притаманний такий устрій.

Міфологізація ключової історичної події роману – повстання якобітів 1715 року – цікавим чином стосується не самого його перебігу, а періоду, що передував йому. В. Скотт описує ситуацію, що склалася після бою при Кіллікренкі (1689) як спокійну [153, с.266]. Однак, В. Мюррей повідомляє, що між 1689 р. і 1717 р. повстання не припинялося, а «революція була постійною» [131, с.102, 108]. Крім того, дослідник наводить свідчення боїв між кланами, а також рейдів на володіння тих, хто підтримали Ганноверську династію [131, с.102-112, 114]. Зрештою, сам Роб Рой неодноразово здійснював

набіги на землі Монтроуза [131, с.163-164]. Таке становище навряд можна було назвати мирним.

До такого кроку В. Скотта могло вкотре спонукати прагнення драматизму. Заперечуючи безперервність повстання, автор зображує його новий виток у 1715 р. як нагле та шокуюче лихо, на яке він хіба що натякає, створюючи атмосферу небезпеки, що нависає. Завдяки цьому, на противагу природному розвитку подій (продовження ворожнечі, локальних боїв та набігів), ескалація 1715 року постає як драматичний поворот сюжету, раптовість якого чудово ілюструє цитата з роману: «Civil war is like a cockatrice; – we have sitten hatching the egg that held it for ten years, and might hae sitten on for ten years mair, when in comes Rashleigh, and chips the shell, and out bangs the wonder amang us, and cries to fire and sword.» [153, с.353] («Громадянська війна подібна до василіска: ми десять років висиджували яйце, і могли б висиджувати ще десять, – аж ось з'являється Решлі, він вдаряє по шкаралупі, і назовні виривається безладдя і заклики віддавати все вогню та мечу.»). Варто звернути увагу, що з Решлі, згаданим у наведеному тексті, пов'язана інша причина акценту на раптовості повстання, завдяки їй відбувається кристалізація образу антагоніста у творі. Позиціонуючи його, як того, хто спровокував громадянську війну, В. Скотт загострює конфлікт у романі, адже тепер протистояння Френсіса та Решлі має не лише особистий мотив, а й продиктований громадянською відповідальністю головного героя.

Намагання досягнути драматичного ефекту продиктувало введення історичних міфів і на локальнішому рівні, тобто щодо подій, які не мали особливого значення з точки зору національної історії, проте відігравали роль у розвитку сюжету та розкриття особистості персонажів. Такі «неточності» можуть зводитися як до деталей, так і до цілих подій, яких насправді не було. Прикладом першої групи може слугувати епізод із втечею Роб Роя з полону. У романі конвоїру, який втратив цінного в'язня, розгніваний офіцер вистрілив із пістолета в обличчя [153, с.329]. Насправді ж покаранням був удар важким руків'ям пістолета по голові (сам В. Скотт наводить це уточнення у передмові,

яка не виносилася на опрацювання студентами) [153, с.35]. Як бачимо, розбіжність, на перший погляд, доволі незначна, проте сцена стає набагато напруженішою, особливо у контексті погоні та небезпеки для життя Роб Роя.

У романі також присутній міф про звалтування Гелен Мак-Ґрегор, дружини титульного героя, внаслідок нападу кредиторів на його маєток [153, с.264-265, 351]. Щодо цієї події думки дослідників розділилися. Наприклад, Н. Трентер стверджує, що цей злочин мав місце, і доповнює тезу емоційним описом наслідків нападу, який, однак, є лише витвором уяви науковця [171, с.104]. Правдоподібнішою видається протилежна аргументація: у передмові В. Скотт сам висловлює сумніви щодо цієї події, а В. Мюррей спростовує цей міф [153, с.18; 131, с.157]. Обґрунтування в обох випадках впливає з логічного пояснення: якби звалтування і справді відбулося, Роб Рой помстився б, убивши Ґрема Кіллерна (кредитора, звинуваченого у злочині).

Крім того, В. Скотт увиразнює страждання Мак-Ґрегорової сім'ї, згадуючи поневірвання та приниження його дружини на дітей після розорення помістя Роб Роя [153, с.348]. Як зазначає В. Мюррей, насправді картина Гелен та дітей, що блукають серед холодного березня, шукаючи притулку – вигадка, популяризована письменниками георгіанської та вікторіанської епох. Дослідник доводить, що близькі Роб Роя не були кинуті напризволяще, оскільки родичі Гелен займали поважне становище у місцевостях неподалік, а тому забезпечили їй підтримку, прихисток та все необхідне [131, с.157].

Імовірно, навіть знаючи історичну правду, В. Скотт вводив у роман міфи про дружину Роб Роя, оскільки це зробило твір динамічнішим, сюжет – емоційно напруженішим, а дії титульного героя (серед іншого, незаконні, наприклад, рекет) вмотивованішими з огляду на пережиті страждання. Також це продовжувало традицію доповнення історичних фактів авторським домислом та творення колоритних образів звичайних людей у надзвичайних ситуаціях.

Для української молоді релевантність історичних міфів про страждання рідних Роб Роя може бути обумовленою вже згаданим фактором відповідальності. Фокус на цьому чиннику є притаманним для колоніальних та

постколоніальних націй, з огляду на акцент на більшій особистій відповідальності індивіда та народу (на противагу особистій пасивності та переважання зовнішнього локусу контролю в імперських режимах). Крім того, саме для студентів-філологів (майбутньої еліти) актуальності додає той факт, що, за словами Н. Оксентюк, рисами інтелігенції є розвинена культура особистої свободи, моралі та відповідальності, обумовлені національною рефлексією [32]. Відповідальність за свою сім'ю, яку бере головний герой роману та яка мотивує його вчинки, може спонукати студентів до рефлексії про цю рису та збільшує її конативний потенціал для них.

Отже, інтеграція наративів у історичному романі «Роб Рой» обумовлена рядом чинників. Введення британського імперського міфу походить із особистих внутрішніх суперечностей автора щодо злиття Шотландії та Англії. Крім того, використання вигаданих або модифікованих історичних подій дало змогу створити позитивніший образ героя, обґрунтувати його дії, а також зробити деякі епізоди драматичнішими, а сам твір – гостросюжетнішим.

2.2.4. Р. Кіплінг (література Індії). Наступним пунктом аналізу творів курсу «Література англомовних країн» на наявність історичних міфів є роман Р. Кіплінга «Кім». Насамперед зазначимо, що самого автора літературознавці неодноразово звинувачували у конструюванні та поширенні наративів через свої твори. Так, В. Робсон відзначає міфотворчий таланти Р. Кіплінга, а Н. Крук стверджує, що він жив у епоху, яка була «золотою добою» компаративної міфології, що вплинуло і на його власну міфотворчість [82; 146]. Ч. Керрінгтон згадує створений Р. Кіплінгом динамічний міф, який додавав мужності багатьом молодим солдатам у 1914 р. [77].

Говорячи про роман «Кім», варто звернути увагу на те, що значна кількість міфологічного матеріалу в ньому обертається навколо поняття «Великої гри» – протистояння між Британською та Російською імперіями в Середній Азії на межі XIX-XX ст. Цікавим фактом є те, що одним з джерел самого терміну «Велика гра» К. Маттео є творчість вже згаданого нами В. Скотта – в

історичному романі «Вейверлі», між якими і «Кімом» дослідниця проводить низку структурних аналогій [126].

Д. Ренделл вказує, що роман «Кім» не можна вважати історично точним, оскільки в ньому позитивні сторони британського панування в Індії перебільшені [144]. Дещо менш кардинальною є оцінка Ф. Вегнера – хоча роман не є цілком об'єктивним відображенням Індії чи всієї Британської імперії, він відображає важливі моменти історичного тла, на якому розвивалися описані події [178]. У цьому контексті С. Сулері пише, що міфологізація юнацьких пригод залишається ключовим елементом риторики англійської Індії [166].

Згідно з А. Вескові всі події, описані в романі є вигаданими, не зважаючи на здогади про Велику гру та шпигунів, які з'явилися в Р. Кіплінга, коли він працював журналістом у Лахорі [175]. Г. Броуген повідомляє, що письменник свідомо допускав неточності у фактах, а Ч. Керрінгтон зазначає, що як міфотворець Р. Кіплінг «має право упорядковувати свій матеріал» [73; 77, с.8]. Крім того, є подібність між романом «Кім» та досліджуваною раніше новелою «Гості нації» Ф. О'Коннора: в основу обох творів покладена історія, яку автори десь почули, а отже, правдивість яких перевірити майже неможливо. Такою історією, за словами К. Райт, є оповідь про мандри тибетського лами та його учня-хлопчика [181].

Однією з передумов Кіплінгової міфологізації є сучасна йому історична епоха. Г. Броуген стверджує, що у вікторіанській Англії темі історії приділяли надзвичайну увагу. Згідно з дослідником, усе, написане Р. Кіплінгом між Другою англо-бурською війною та 1914 р. мало на меті зміцнення Британської імперії [73]. Загалом, пише Ш. Гопен, Р. Кіплінг вважав, що імперія необхідна для підтримки порядку, стабільності та миру «нецивілізованих» людей [101]. Варто також згадати й амбівалентний підхід, якого дотримується Д. Ренделл: з одного боку, «Кім» – це «консолідуєчий документ британської імперської культури», а з іншого – «потенційне джерело деколонізаційних ініціатив» [144, с.111]. Проте науковець також згадує, що мислителі-утилітаристи ХІХ – початку ХХ ст. приписували Р. Кіплінгу титул співця імперії.

І така характеристика, на думку Дж. Стюарта, цілком відповідала імперіалістичним поглядам автора [162].

Невід'ємним компонентом британського імперського міфу, популяризованого письменником, є образ задоволеного колонізованого населення Індії. М. Фуко переконаний, що метушливість та хаотичність Індії, змальованої в романі, – це уособлення такого собі «щасливого азійського безладу», адже усі люди, яких бачить Кім, раді перебувати під британською владою [68, с.64]. Так, критикуючи продиктовану контекстом імперського міфу стереотипізацію корінного населення у романі, Е. Саїд наводить приклад одного з персонажів. Представник афганського народу, який протягом всього ХІХ ст. перебував у стані повстання проти британської влади, Махбуб Алі зображений цілком задоволеним керівництвом колонізаторів і навіть співпрацює з ним як шпигун [148].

Однією з передумов такого всенародного схвалення імперського керівництва є принесення англійцями здобутків науково-технічного прогресу в Індію. Попри беззаперечну користь такого впливу, міф перебільшує позитивний ефект цих нововведень. Т. Раян зазначає, що Р. Кіплінг, пишучи «Кіма» на піку розвитку Британської імперії та Британської Індії, подає цілком вікторіанське бачення прогресу. Автор зосереджує увагу на залізниці як яскравому прояву таких досягнень, якими колонізатори збагатили корінне населення. На думку дослідника, письменник не згадує жодного недоліку залізничного сполучення (великої кількості нещасних випадків при прокладанні шляхів, фінансових та економічних аспектів). Натомість, Р. Кіплінг вустах своїх персонажів (наприклад, тибетського лами) вихваляє переваги залізниці. Т. Раян характеризує такий погляд як «дуже британський»: технологічний прогрес корисний для всіх і популярний серед усіх станів [168]. Замість підсумку можна навести дещо парадоксальне проте доволі влучне формулювання імперського міфу Дж. Стрейчі: англійці в Індії представляли мир, нав'язаний силою [163].

Перейдімо до конкретних фактологічних історичних міфів у романі «Кім». Перший з них стосується вже згаданої вище «Великої гри». Хоча, всупереч

поширеному хибному уявленні, ніби Р. Кіплінг є автором цього терміну, він відіграв значну роль у формулюванні загальноприйнятого бачення цього геополітичного явища як такого [123]. За словами Л. Стаклі, зображений у романі перебіг «Великої гри» та території, на якій вона відбувалася, схоже, існують незалежно від історичної дійсності та справжніх інтересів політичного життя XIX ст. та набувають фантастичних, трансцендентних рис [165]. Крім того, А. Вескові стверджує, що попри те, що сучасна історіографія спростовує спроможність Російської імперії загрожувати Індії, Р. Кіплінг дотримувався протилежної думки і навіть у студентські був ініціатором петиції проти «держави-конкурентки» [175]. У самому ж романі ця країна зображена головним антагоністом британської корони в Індії.

Як бачимо, введення цього історичного міфу в роман спричинене особистими переконаннями автора, що, зокрема, могло бути продиктоване намаганням вивести протистояння двох імперій у своїх творах на глобальніший рівень, розширивши географію такого суперництва. Таке «прикрашання» дійсності обґрунтоване контекстом британського імперського міфу, формуючи в уяві читачів картину боротьби двох політичних гігантів. Крім того, змалювання схожої «усепроникності» зовнішнього ворога співзвучне з поширеній в українському інформаційному просторі (а отже і знайомій учасникам експерименту) ідеї шукати в усіх проблемах держави сліди «руки Кремля».

Обидва історичні наративи, що мають імперську ідеологічну серцевину, можуть впливати на національну самосвідомість української молоді завдяки подібності історичного шляху колоніальної Індії та України. Протиставлення себе великій фігурі та поширюваній нею ідеології, на нашу думку, здатне резонувати з уявленням студентів про історичне минуле та сьогодення українського народу, з яким вони себе ототожнюють.

Іншим історичним міфом у романі є наявність чисельної та складної системи британських шпигунів у тогочасній Індії. Як зазначає С. Локгед, попри те, що у творі агенти мають номери (наприклад, С25 у Махбуба Алі), насправді, було менше десятка індійських шпигунів, які діяли на територіях, що перебували

під сюзеренітетом Китаю. Дослідниця повідомляє, що британська служба розвідки на території була заснована лише у 1904 р. в м. Шімла і її повноваження обмежувалися пошуком ворогів у самому місті [123]. Про відсутність такого органу у 80-х роках XIX ст. також свідчать Е. Саїд та І. Боком [148; 68]. Докази незначної кількості таких «шпигунів» наводить і П. Гопкірк. Науковець стверджує, що насправді вони займалися створенням карт, а не збором секретної інформації чи провадженням дипломатичної діяльності, хоча і працювали під прикриттям [104].

Інтеграцію цього міфу обумовлює жанрова специфіка твору (пригодницький шпигунський роман). Крім того, головний герой – Кім – сам є шпигуном, що передбачає часту зміну «масок». Йому неодноразово доводиться маніпулювати своєю британською та індійською ідентичностями з метою досягнення власних інтересів [117, с.4, 16, 112]. Така мінливість становить особливий інтерес для нашого дослідження з огляду на зв'язок між національною ідентичністю та національною самосвідомістю, а тому опис ситуативних змін ідентичності може мати вплив на розвиток національної самосвідомості студентів, що опрацьовують роман.

Цей наратив, на нашу думку, стимулюватиме розвиток національної самосвідомості через такі чинники як подібність історичного шляху нації, знання типових особливостей свого народу та контрастивна ідентифікація. Подібність суспільно-історичних обставин існування індійського та українського народу обумовлює вироблення необхідних національних рис (адаптивність, кмітливість, обізнаність) для виживання в цих умовах. У випадках обох національних груп, полікультурність сприяє їх виживанню у період імперського панування, що, в свою чергу, допомагає вибудувати чіткіше розрізнення між своїм народом та домінуючою нацією.

Особливе місце у міфологічному вимірі роману Р. Кіплінга займає категорія, яку ми умовно назвемо міфами відсутності. На відміну від наративів у класичному значенні, ця група стосується не опису фіктивних подій, яких насправді не було, а, на противагу, ігнорування визначних пунктів історичного

розвитку чи їх наслідків, які не могли залишитися поза увагою тогочасних людей.

Одним із таких міфів відсутності є незгадування про соціальні реформи у Британській Індії та їх результати. Ш. Гопен пише, що Р. Кіплінг описує Індію переповнену стародавніми звичаями та традиціями, хоча до 1901 р., коли був написаний роман, британська влада вже провела ряд широкомасштабних реформ у місцевому суспільстві. Як наслідок, радикальні зміни торкнулися представників майже усіх станів. Влаштована за англійською моделлю, нова система вищої освіти призвела до занепаду старих релігійних еліт, а демократичність судової системи зазіхала на привілейоване становище «вищих» каст. До того ж вільна торгівля перетворила міських ремісників на жебраків, і необмежений продаж нерухомості поклато край традиціям сільського життя [101].

Т. Раян наводить приклад соціальних змін, які відбулися не напередодні, а приблизно в час описаних у романі подій, проте залишилися поза увагою. Так, протести та незгоди, спричинені юридичною зміною віку сексуальної згоди, мали б відбуватися синхронно із сюжетом твору, проте не згадуються взагалі. Дослідник підсумовує, вказуючи, що призначення «Кіма» полягала не у висвітленні культурної ролі Британської імперії в Індії, а на наукових, розвідувальних та військових досягненнях [168].

Інші міфи відсутності у романі стосуються ігнорування повстання 1857 р. та голоду 1896-1897 рр. [101; 165]. Т. Раян зазначає, що голод не тільки не згадується у творі, але й, навпаки, навіть жебраки зображені забезпеченими достатньою кількістю їжі. Крім того, такий продовольчий достаток напряду пов'язується із британською владою [168].

Отже, у випадку з ігноруванням ефекту соціальних реформ, мотивація введення міфів відсутності у роман «Кім» полягає у стереотипізації та досягнення певного екзотизму при зображенні корінного населення (кастова система, несправедливість, застарілі звичаї). Таке змалювання виправдовує «цивілізаторський» імперський міф. Уникання ж згадок голоду та повстань

служує підкріпленням наративу про всенародне схвалення колонізаторської влади та прикрашає картину життя під імперським керівництвом.

2.2.5. Т. Кініллі (література Австралії). Останнім із проаналізованих наявність історичних міфів буде роман Т. Кініллі «Список Шиндлера». Твір присвячений одній з найжорстокіших сторінок людства – Голокосту. Міфологічні вкраплення у романі обумовлені рядом причин, серед яких чутливість історичної теми. Іншою передумовою інтеграції історичних наративів у сюжет є джерельна база твору. Як зазначає Д. Кроу, працюючи над твором, письменник спілкувався з п'ятдесятьма очевидцями та користувався доступними архівними матеріалами [83]. І хоча така комбінована база цілком природньо підвищувала б достовірність описуваних подій, пізніше ми розглянемо її побічний вплив.

Ще однією доволі вагомою причиною міфологізації у творі бачення історичного роману самим автором. Протиставляючи істориків та письменників, Т. Кініллі припускає, написане істориками впливає із того, ким вони є (їхнє походження, суспільне становище, політика тощо). При цьому історики не мають меті говорити неправду. Натомість письменники-романісти, за словами Т. Кініллі, свідомо обирають підлаштовувати матеріали під свої інтереси. Він зізнається, що, продовжуючи загальну тенденцію художньої літератури, «Список Шиндлера» наслідує інформаційно-аналітичні телепрограми [108].

Досліджуючи роман Т. Кініллі, М. Джонсон робить висновок, що предметом серйозної художньої літератури є представлення світу альтернатив, відмінних від того, що відбулося насправді, а також підготовка розуму читачів до сприйняття цього світу; проживаючи ці альтернативи, читачі зможуть змінювати реальний світ таким чином, щоб він відповідав правдивому людському досвіду. Ці слова перегукуються з думкою самого Т. Кініллі про те, що художня література є кращим засобом розкриття питань вини та психології жертви, ніж історія. Наприклад, стверджує він, література може показати процес завзятого виживання безіменного індивіда. На противагу, в історичних джерелах індивідуальність жертв може бути втраченою у порівнянні з масштабом

описаних подій [108]. Таким чином, художній домисел дозволяє акцентувати увагу на окремій особистості, перемістивши історичні події на фон.

Одним з факторів міфологізації роману «Список Шиндлера» є, як не дивно узгодження написаного з очевидцями подій. За словами автора, 12 із «євреїв Шиндлера» (збірне поняття, що позначає врятованих від Голокосту підприємцем Оскаром Шиндлером представників цієї національності) або ж їх близькі, що були живі на час написання роману, керували процесом створення книги. Вони прагнули, щоб твір якомога точніше відповідав буквальній правді, але, водночас, мав риси оповіді, що відповідали жанру роману. Т. Кініллі охарактеризував свій твір як «документальний роман – літературний оповідний жанр, в якому події та записані діалоги інтерпретують, а не вигадують» [108]. Цікаво, що оригінальний термін англійською – «faction» – складається із поєднання слів «факт» та «вигадка».

З одного боку така редагування прототипами персонажів сприяє точнішому змалюванню подій та деталей, недоступних письменнику, проте з іншого боку це збільшує імовірність накладання суб'єктивізму очевидців, особливо з огляду на те, що підставою багатьох поправок були не фактичні уточнення, а етичні міркування. Так, зазначає Т. Кініллі, колишня коханка Шиндлера зажадала, аби її ім'я було змінене. Дружині Оскара Емілі також був надісланий фінальний текст роману з проханням виправити все, що їй не подобається. Письменник мотивує такий крок необхідністю контролю, оскільки Голокост – занадто велика історична подія, до якої потрібно знайти правильний підхід. Такі події неминуче провокують дискусії щодо ряду екзистенційних питань: «Як із цими подіями жити?», «Що вони означають?», «Як до них ставитися після повернення до нормального життя?» тощо. У контексті саме Голокосту серед загальної єврейської спільноти Т. Кініллі стикався із запереченням та скептицизмом щодо ідеї «співчутливого німецького шахрая» [108].

Аналіз фактичних історичних міфів почнімо з наративу про сам список Шиндлера. Відповідно до нього, Оскар особисто склав та передав керівництву

список євреїв, які працювали в його емалевій фабриці та позиціонувалися як необхідні для воєнної економіки, а тому не підлягали винищенню в рамках нацистської політики «остаточного розв'язання єврейського питання». Проте, як переконаний Д. Кроу, це було неможливо, оскільки в цей час (1944 р.) Шиндлер був у ув'язненні за підкуп гауптштурмфюрера СС А. Гета [83]. Так само і О. Букерман та Б. Еріс свідчать, що Оскар однозначно не є автором більшої частини списку [75]. Крім того, Д. Кроу стверджує, що помічник Шиндлера І. Штерн, якому в романі приписується упорядкування цього переліку, навіть не працював на головного героя у той час [83]. М. Вільдт та П. Селвін уточнюють, що список уклав Р. Тіч, керівник майстерні Ю. Мадріча [179].

Цікавим є той факт, що такий список був не один, а дев'ять, за словами Д. Кроу. Дослідник згадує дев'ять списків, перші чотири з яких переважно складав М. Гольдберг, а Шиндлер лише додав кілька імен і не знав більшості людей у переліках. Д. Кроу припускає, що за поширення легенди про єдиний список частково відповідальний і сам Оскар, який робив це з метою прикрасити власний героїзм. Таким чином він намагався отримати відшкодування фінансових втрат, завданих війною. Крім того, Яд Вашем, організація меморіалу жертв Голокосту, розглядала можливість присвоїти Шиндлеру титул «Праведника народів світу», яким вшановували тих, хто ризикував власним життям, рятуючи євреїв [83].

Зрештою, Оскар був удостоєний такої честі, проте і в зображенні цього епізоду в романі виявляємо історичний міф. У романі Кініллі це сталося у 1961 р., за 13 років до смерті у 1974 р. [115, с.285]. Однак, Д. Кроу зазначає, що лише у 1993 р. Яд Вашем присвоїв титул Шиндлеру (посмертно) та його дружині Емілі. Однією з причин цього, на думку дослідника, є, як не парадоксально, жорстокість самого власника фабрики до євреїв. Д. Кроу наводить приклади, коли підприємець крав майно євреїв та наказував їх бити [83]. Про це в романі відсутні згадки, отже маємо підстави говорити про міф відсутності.

Ще одним історичним наративом такого типу є незгадування залучення Шиндлера у шпигунство. Д. Кроу пише, що Оскар був агентом німецької

контррозвідки наприкінці 30-х, хоча згодом він намагався применшити значення цього епізоду своєї біографії. За словами науковця, в архівах чеської таємної поліції Шиндлер згаданий як «особливо небезпечний шпигун високого рівня». Крім того, Оскар поставив під загрозу безпеку Чехословаччини перед німецьким вторгненням і був за це ув'язнений. Згодом чехословацька влада навіть намагалася засудити його за воєнні злочини. Д. Кроу стверджує, що Шиндлер фактично був очільником структури, що планувала напад на Польщу [83].

Загалом Д. Кроу характеризує зображення Шиндлера у романі як занадто прикрашене. Серед інших історичних фактів, не згаданих у творі є існування двох позашлюбних дітей, яких він покинув. На основі інтерв'ю з євреями, що пережили Голокост, а також нещодавно виявлених документів, дослідник виявляє, що реальний прототип мав набагато більше вад, ніж Шиндлер, змальований у творі [83]. Не можна сказати, що Т. Кініллі ідеалізував головного персонажа: автор згадує ряд його хиб, однак простежується певна вибіркковість згаданих недоліків Оскарового характеру, наприклад, подружні зради, хабарництво, пияцтво тощо [115, с.5, 41, 65]. Таким чином під виглядом творення збалансованішого чи правдоподібнішого образу письменник додає персонажеві авантюристичності.

Ідеалізаційний наратив про Шиндлера може стимулювати зростання рівня національної самосвідомості українських студентів через образ героя та аспект відповідальності. Оскільки міфічний герой – це уособлення позитивних рис, реципієнти можуть надихатися ними. Відповідальність (за переслідувану хоч і не свою національну групу), яку персонаж бере на себе, здатна, на нашу думку, резонувати з підкресленим почуттям відповідальності, притаманним (пост)колоніальним народам (серед інших – і українському).

У романі «Список Шиндлера» Т. Кініллі не обмежується історичними міфами стосовно головного героя. Твір містить наративи про головного антагоніста Оскара – гауптштурмфюрера СС Амона Гета. М. Вільдт та П. Селвін переконані, що, на відміну від описаного в творі, Шиндлер не купував євреїв для своєї фабрики у Гета, який наприкінці 1942 р. очолив концентраційний табір

Пляшув. Через наступ радянської армії восени 1944 р. розформування Пляшува було неминучим і, за поширеною практикою, працівників табору мали перевезти в тиліві регіони. Тому Шиндлерові насправді потрібно було підкупувати не Гета, а керівництво Інспекції озброєнь, Головного адміністративно-господарського управління СС, місцевого очільника поліції та залізничних чиновників, які були відповідальні за переміщення євреїв [179]. Хоча з огляду на джерельну базу, яку використовував Т. Кініллі під час написання роману (переважно свідчення очевидців), найімовірніше, він володів неточною інформацією. У всякому разі введення цього історичного міфу увиразнює протистояння між Шиндлером та Гетом, якого можна назвати своєрідним уособленням військово-політичної системи нацистської Німеччини.

Останній історичний міф з роману Т. Кініллі, який ми розглянемо є найрелевантнішим для студентів українських ЗВО. Цей наратив полягає у тотальній негативації представників українського народу. Кожна згадка етноніма «українці» завжди має негативну конотацію, і в більшості випадків вони перелічені поруч із солдатами СС та польськими колаборантами [115, с. 95, 114, 132]. Окремим представникам українського народу приписуються виключно негативні риси характеру: жорстокість, безжальність (наприклад, у двірника Гета Петра та водія Івана) [115, с. 14; 199].

Згадки про українців у складі контингентів охорони концтаборів Аушвіц та Пляшув, на жаль, небезпідставні. Є дані про них серед майже 10 000 працівників Аушвіцу, а також про близько 200 українців, що охороняли Пляшув [43; 182; 70; 115; 142; 143]. Гіркі сторінки історії нашого народу не потрібно приховувати чи заперечувати, а приймати, переосмислювати для уникнення подібних помилок у майбутньому.

Причину ж такої негативації вбачаємо у специфіці джерел, якими послуговувався Т. Кініллі. Значну частину матеріалу австралійський письменник отримував від польських євреїв, що проживали в Пляшуві та Аушвіці. Цілком логічно, що єдині українці, з якими вони могли стикатися, були колаборантами. В основі цього міфу лежить не чітко виражена українофобська ідея, а просто

неповнота подачі інформації. Проте, як зазначає Р. Барт, міф полягає не так у вигадуванні фактів, як у їх спотворенні [67].

На національну самосвідомість українських студентів цей болючий історичний міф може впливати через національну самідентифікацію (чи радше, відмежування, оскільки одним із захисних механізмів психіки внаслідок травматичного досвіду є абстрагування, а як наслідок – ізоляція від національної групи) та соціально-психологічні очікування (осмислення оцінки дій представників свого народу представниками інших народів). Проте найпотужніший потенціал для апеляції до національної самосвідомості студентів має аспект відповідальності, пов'язаний з усвідомленим ставленням до історичного минулого своєї нації. Переосмислення минулого народу спонукатиме молодь до рефлексії.

Таким чином, міфологічний аспект роману «Список Шиндлера» значною мірою обумовлений джерелами, використаними автором. Надання можливості очевидцям подій та їх близьким редагувати текст з етичних міркувань підвищило рівень суб'єктивності опису. Зрештою ряд історичних наративів був використаний з метою ідеалізації головного героя для підкреслення антагонізму між ним та людиноненависницькою нацистською системою.

Отже, результати аналізу з перевіркою історіографічними та іншими джерелами показали наявність історичних міфів у творах усіх п'ятих авторів, чий текст студенти вивчали в рамках курсу «Література англomовних країн». Найчастіший механізм міфологізації полягає в ідеалізації персонажа, заснованого на реальній історичній постаті, уникання негативних рис (або їх вибірковість), підкреслення та перебільшення позитивних. На національну самосвідомість українських студентів такі наративи впливають через образ героя та аспект відповідальності. Також історичні міфи, інкорпоровані у твори нерідко стосувалися зображення нереальних подій під виглядом пересічних сцен (прийом авторської містифікації). Часто відбувалося збільшення масштабу (або неочікуваності) певної історичної події з метою досягнення драматизму.

Інша категорія міфів стосується поширення гранд-наративів. Це міг бути, наприклад, британський імперський міф про цивілізаційну місію нації або ж, навпаки контр-наратив, сконструйований з точки зору колонізованого народу. Резонування цього міфу з національною самосвідомістю українців найчастіше обумовлене фактором подібності історичного шляху (пост)колоніальних націй. Варто зазначити, що випадки міфологізації не завжди мали свідомий характер. Одною з причини ненавмисного поширення історичних наративів є фактичні спотворення обумовлені використанням необ'єктивних або неповних історичних джерел.

2.3. Методологічне забезпечення експерименту

Для дослідження рівня сформованості національної самосвідомості було використано 5-блоковий опитувальник Борисова – Тхоржевського «Вимірювання рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості» [5]. Для оптимізації збору даних та їх обрахунку, анкета була оформлена в Google Forms. Це опитувальник, що складається з п'яти блоків запитань, кожен з яких містить п'ять тверджень. Кожен блок присвячений одному з ключових положень теорії національної самосвідомості. Учасник експерименту повинен визначитися, чи погоджується він з конкретним питанням та поставити відповідну позначку. За кожен позитивну відповідь (окрім обернених тверджень) респондент отримує 1 бал. Наприкінці опитування кожен учасник експерименту вказує свій вік та стать. Із повним текстом анкети можна ознайомитися у додатку А.

Перший блок тверджень присвячений дослідженню міри розуміння унікальності культурних світів, усвідомлення багатогранності виявів взаємовідносин різних етнонаціональних груп та місця народних звичаїв та традиції у збереженні самобутності культури окремих націй, зокрема, української.

У другому блоці увага приділяється усвідомленню стратегії міжнаціональних взаємин та визначенню стратегії, яку використовує конкретний респондент. Як зазначає В. Соколова, переважання саме української культури в Україні обумовлює як виживання українського народу, так і збереження української культурної ідентичності закордоном [44]. Дискримінаційній стратегії відповідають пункти 2.1 та 2.2. Показником стратегії ізоляції є твердження 2.3. На інтеграційну стратегію вказують пункти 2.4 і 2.5. З огляду на це твердження 2.1, 2.2 та 2.3 є оберненими, а отже за негативні відповіді для них респондент отримує під час обрахунку 1 бал.

Третій блок дозволяє виміряти рівень усвідомлення інтегруючої основи політичної нації. У цій секції оберненим твердженням є пункт 3.1 (за негативну відповідь зараховується 1 бал). Мета четвертого блоку – виміряти ступінь усвідомлення учасником експерименту себе як суб'єкта нації. Зрештою, п'ятий блок допомагає виявити стереотипи та охарактеризувати готовність респондента до міжнаціональних контактів.

Після проходження всіх п'яти блоків підраховується загальна кількість балів кожного респондента. Відповідний числовий показник вказує на рівень сформованості національної самосвідомості: 5-12 – низький, 13-21 – середній та 22-30 – високий рівні.

Як зазначає В. Борисов модерналістичний підхід криє у собі загрозу, оскільки призводить до абсолютизації суспільних та етнічних аспектів. Це ж, у свою чергу спричиняє зникнення одного з двох компонентів. За словами науковця, педагога, що дотримуються таких поглядів, роблять спробу громадянським вихованням замінити національне, залишаючи поза увагою того, що не завжди держава відстоює та уособлює інтереси народу [6]. Проте, В. Соколова переконана, що сформованість громадянської свідомості та громадянськості як особистої якості є однією з граней національної самосвідомості та характеризують соціально зрілу особистість [44]. З огляду на це, вважаємо доцільним включити вивчення специфіки громадянських рис студентів українських ЗВО до нашого дослідження.

Визначення громадянських рис респондентів здійснюється за допомогою модифікованого варіанту «особистісного диференціалу Осгуда» у формі десяти п'ятибальних біполярних шкал [7]. Шкали присвячені виявленню пріоритету державних чи особистих інтересів, загальнолюдських чи національних цінностей, прихильності до демократії чи авторитаризму, ставлення до соціуму та державної мови, активності в суспільному та політичному житті, дисциплінованості, конформізму, толерантності до представників інших етнічних груп.

Підрахунок здійснюється методом переведення показника шкали в бали (від 1 до 5). Однак варто пам'ятати, що позиції 3, 5, 6, 8 та 9 є зворотними – у них бали присвоюються у зворотному порядку – від 5 до 1. Загальну кількість балів потрібно додати і поділити на 10. Якщо отримане число 1 – 2,4 балів, то це означає низький рівень, 2,5 – 3,5 балів – середній та 3,6 – 5 балів – високий рівень. У додатку Б розміщений повний текст цього опитувальника.

З метою дослідження етнонаціональних уявлень студентів українських ЗВО ми використовували методику, розроблену лабораторією психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології ім. Г. С. Костюка Академії психологічних наук України, засновану на етнографічних та етносоціологічних дослідженнях [36; 37].

Опитувальник складається з 21 пункту, що, як вважає В. Соколова, робить можливим багатовимірний аналіз національних уявлень [44]. Секція 1 присвячена вимірюванню самооцінки індивіда себе як типового представника українського народу, а також як носія характерних національних якостей. Секції 2 і 3 відображають уявлення респондента про проблеми національних ставлень і його власну позицію щодо цінностей національної культури, традицій та звичаїв. Таким чином ці позиції ідентифікують спрямованість домагань індивіда та міру усвідомлення ним соціально-психологічних очікувань від національної групи.

Позиція 4 містить тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто я?». Вона має на меті визначити не тільки рівень національної самоідентифікації, а й пропорцію між особисто-індивідуальними та соціально-рольовими якостями, які

респондент приписує собі. Крім того, ця секція допоможе визначити значущість належності до українського народу, держави для студентів.

З огляду на те, що мова є одним із ключових компонентів національної ментальності (а у випадку з українським народом вона відіграє визначальну роль), секції 5-11 присвячені лінгвістичному питанню. Ці позиції дають змогу виявити особистий статус національної мови для індивіда, сфери, в яких вона поширена та її використання для комунікації в сім'ї та в інших ситуаціях. Секції 12 і 13 зосереджені на розумінні особистістю значення терміну «національний» і міру важливості конкретних елементів для визначення національної належності.

Рівню сформованості національної ідентифікації та специфіці проявів почуття національної ідентичності та національної орієнтації респондента присвячені секції 14-19. Пункти 20-21 відображають почуття національної гідності індивіда, і його гордості, пов'язаної з успіхами як окремих представників, так і всієї української нації загалом. До цих секцій також належать питання, що стосуються ситуацій, які пробуджують у респондента почуття єдності із народом.

Обробка анкет включає кількісний та якісний аналіз відповідей. Повний текст цього опитувальника розміщений у додатку В.

Висновки до другого розділу

Отже, вплив історичного міфу на національну самосвідомість студентів має кілька напрямків. По-перше, завдяки значному інтегруючому потенціалу історичний міф сприяє зміцненню національної ідентичності, необхідної для існування національної самосвідомості. По-друге, дезінтегруюча функція міфу допомагає відрізнити представників аутгрупи, визначаючи ставлення до них, тоді як високий рівень національної самосвідомості передбачає шанобливе ставлення до інших національних груп.

Історичні наративи виявилися доволі дієвими і в аксіологічному вимірі: міф за своєю природою формує цілу ціннісну систему, тоді як національні цінності є невід'ємною передумовою становлення національної самосвідомості. Крім того, перш ніж бути інтеріоризованими, національні цінності пройшли тривалий шлях історичного розвитку. У цьому контексті варто згадати, що історичні міфи є своєрідним способом репрезентації історичної дійсності. З огляду на закріплення системи цінностей, що, в свою чергу ознаменувє завершення процесу формування національної самосвідомості в юнацькому віці, саме ця вікова категорія найбільшою мірою відповідає вимогами до учасників нашого експерименту.

Психологічний вплив історичного міфу на національну самосвідомість можна простежити також на рівні компонентів обох явищ, що ми описали у вигляді логічної системи: національний месіанізм пов'язаний із самооцінкою, колективний дух народу – із соціально-психологічними очікуваннями та самооцінкою, а заклик до будівництва автономного ладу – із домаганням. У контексті допоміжної структури, національний месіанізм впливає на національну ідентифікацію, колективний дух народу – на національну ідентифікацію та усвідомлення типових ознак своєї нації, самостійний історичний шлях народу сприяє усвідомленому ставленню до минулого, теперішнього та майбутнього нації, антагонізм інтересів впливає на ставлення до національних цінностей, а заклик до будівництва автономного ладу – на уявлення про територіальну цілісність нації.

Образ героя виконує посередницьку функцію між історичним міфом та такими складовими національної самосвідомості як самооцінка та знання типових якостей свого народу. Контрастивна ідентифікація є ще одним чинником впливу на знання національних рис, а також і на соціально-психологічні очікування. Подібність історичного шляху є третім фактором формування знань про характерні якості свого народу, а крім того впливає на усвідомлене та дієве ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього своєї нації. Завдяки підвищеному почуттю відповідальності особистості історичний

міф впливає аж на три компоненти національної самосвідомості: домагання, усвідомлене і дієве ставлення до історії, сьогодення, майбутнього народу та духовних і матеріальних національних цінностей.

За результатами аналізу з перевіркою історіографічними джерелами, історичні міфи виявлені у творах усіх авторів, чий тексти студенти вивчали в рамках курсу «Література англомовних країн». Найчастіший механізм міфологізації передбачає ідеалізацію персонажа, заснованого на реальній історичній постаті: уникання чи вибірковість висвітлення негативних рис, підкреслення та перебільшення позитивних. Резонування цього міфу з національною самосвідомістю українців найчастіше обумовлене факторами творення образу героя та аспекту відповідальності.

Крім того, історичні міфи, що знаходимо в літературних творах, нерідко стосувалися зображення нереальних подій під виглядом пересічних сцен (прийом авторської містифікації) та стереотипного зображення представників певних національних груп. Неодноразово відбувалося збільшення масштабу (або неочікуваності) певної історичної події з метою досягнення драматизму. При цьому, значна частина наративів полягала у відсутності згадок про події та факти, які могли б зруйнувати обстановку, сконструйовану автором для досягнення стилістичних, сюжетних або ідеологічних цілей.

Інша категорія міфів – це програмні гранд-наративи. Прикладами є британський імперський міф про цивілізаційну місію нації або ж, навпаки контр-наратив, сконструйований з точки зору колонізованого народу, що діє на національну самосвідомість українських студентів через подібність історичного шляху колоніальних та постколоніальних народів. Не в усіх випадках процеси міфологізації мали свідомий характер. З-поміж інших передумов ненавмисного поширення історичних наративів є фактичні спотворення, обумовлені використанням необ'єктивних або неповних історичних джерел.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ІСТОРИЧНИХ МІФІВ

3.1. Вимірювання рівня національної самосвідомості студентів за результатами констатувального експерименту

Метою емпіричного дослідження було вивчення специфіки впливу історичних міфів з іноземної літератури (включеної до програми курсу «Література англомовних країн») на національну самосвідомість студентів іноземної філології. Обраними та обґрунтованими в попередніх розділах через логічну взаємопов'язаність показниками для дослідження рівня сформованості національної самосвідомості є: самооцінка (на яку історичний міф впливає через образ героя), соціально-психологічні очікування (через контрастивну ідентифікацію), домагання (через акцентовану відповідальність), усвідомлене ставлення індивіда до минулого, теперішнього та майбутнього (через акцентовану відповідальність та подібність історичного шляху своєї нації та народів, література яких вивчалася), знання типових якостей свого народу (через образ героя та контрастивну ідентифікацію з одного боку і подібність історичного шляху – з іншого), а також усвідомлене та дієве ставлення до духовних та матеріальних цінностей своєї нації (через акцентовану відповідальність).

Експериментальну частину дослідження було проведено у три етапи:

1. Розробка курсу «Література англомовних країн» та підбір методологічного інструментарію для дослідження рівня сформованості національної самосвідомості студентської молоді (2017 – 2019 рр.).
2. Проведення констатувального експерименту та проходження студентами експериментальної групи курсу «Література англомовних країн» (березень – червень 2020 року).

3. Проведення контрольного експерименту, аналіз та інтерпретація даних (2020 – 2023 рр.).

Емпіричне дослідження проводилося на базі Національного університету «Острозька академія». В експерименті взяли участь 82 студенти віком від 19 до 23 років ($M = 19,6$), 18 з яких юнаки та 64 – дівчата. 44 із респондентів навчалися на третьому курсі факультету романо-германських мов (спеціальність «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська»). Саме з них і складалася експериментальна група, що протягом другого семестру 2019-2020 навчального року прослуховувала розроблений з метою дослідження курс «Література англomовних країн». До контрольної групи увійшли 38 студентів третього курсу факультету міжнародних відносин (спеціальності «Країнознавство» та «Міжнародні відносини»).

3.1.1. Дослідження сформованості компонентів національної самосвідомості. Перший компонент комплексного інструментарію для вивчення національної самосвідомості студентів включає методика «Вимірювання рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості» Борисова – Тхоржевського [5]. Розпочнемо з аналізу результатів проходження його студентами експериментальної та контрольної груп на констатувальній фазі.

На першому етапі нашого дослідження експериментальна група продемонструвала такі показники: частка студентів з високим рівнем сформованості складових національної самосвідомості складала 36%, із середнім – 61%, з низьким – 2% (середній показник по групі – 20,07 бала). У контрольній групі результати дещо різняться: високий рівень – 34%, середній – 66%, низький – 0% (середній показник по групі – 20,18 бала). Графічно показники обох груп представлено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Результати констатувального дослідження рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості

Групи студентів	Рівень розвитку складових національної самосвідомості			Середній показник
	Високий	Середній	Низький	
Експериментальна група	36%	61%	2%	20,07
Контрольна група	34%	66%	0%	20,18

Отже, спостерігаємо доволі подібні показники, що обумовлене гуманітарним спрямуванням спеціальностей обох груп («Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» в експериментальній та «Країнознавство» та «Міжнародні відносини» в контрольній). Проте незначна різниця, продемонстрована відсутністю студентів з низьким рівнем національної самосвідомості та підкріплена вищим середнім показником у контрольній групі, на нашу думку, спричинена специфікою фаху студентів цієї групи з акцентом на представлення інтересів країни та українського народу.

Аналізуючи відповіді обох груп по блоках (описаних у попередньому підрозділі), отримуємо такі результати: в експериментальній групі середній показник по першому блоку розуміння унікальності культурних світів) – 4,16 бала, по другому (стратегії міжнаціональних взаємин – 4,32 бала, по третьому (усвідомлення інтегруючої основи політичної нації) – 5,36 бала, по четвертому (усвідомлення себе як суб'єкта нації) – 5,34 бала і по п'ятому (наявність стереотипів готовність до міжнаціональних контактів) – 5,43 бала. У контрольній групі середні значення дещо різняться: по першому блоку – 4,47 бала, по другому – 4,18 бала, по третьому – 5,55 бала, по четвертому – 5,4 бала і по п'ятому – 5,58 бала. Візуально розбіжності по блоках зображено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Результати констатувального дослідження рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості (по блоках)

Групи студентів	Середні показники по блоках				
	Блок 1	Блок 2	Блок 3	Блок 4	Блок 5
Експериментальна група	4,61	4,32	5,36	5,34	5,43
Контрольна група	4,47	4,18	5,55	5,39	5,58

Отже, попри наближеність показників у обох групах, спостерігаємо експериментальній дещо глибший рівень розуміння культурної самобутності народу та більшу схильність до інтеграційної стратегії у міжнаціональних взаєминах, тоді як контрольна група продемонструвала краще усвідомлення об'єднавчої основи політичної нації, усвідомлення себе як суб'єкта нації та менший вплив національних стереотипів і кращу готовність до міжнаціональних контактів. Вищі показники за трьома останніми блоками підкріплюють припущення про вплив орієнтацію респондентів з контрольної групи на побудову кар'єри у сфері міжнародних відносин, повнішого розуміння фундаменту держави та нації, власну активність як представника українського народу та вмотивованість бути залученим у міжнаціональні контакти.

3.1.2. Дослідження громадянських рис. Наступними кроком є аналіз результатів методики «Визначення громадянських рис респондентів здійснюється за допомогою модифікованого варіанту «особистісного диференціалу Осгуда» [7]. Дуже подібними виявилися показники в обох групах. Так, в експериментальній групі високий рівень сформованості громадянських рис зафіксовано у 82% респондентів, середній – у 18%, а студентів з низьким рівнем не виявлено (середній показник по групі – 3,96 бала). Подібним чином, у контрольній групі високий рівень виявлено у 82%, середній – у 18% і теж жоден респондент не показав низького рівня розвитку громадянських якостей (середній показник по групі – 4,01 бала). Для більш наочного зображення результатів, звернімося до таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати констатувального дослідження рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості

Групи студентів	Рівень розвитку громадянських рис			Середній показник
	Високий	Середній	Низький	
Експериментальна група	82%	18%	0%	3,96
Контрольна група	82%	18%	0%	4,01

Попри подібність у числових показниках, звернемо увагу на громадянські якості, з визначенням яких у респондентів виникли найбільші труднощі. До таких відносимо ті позиції, притаманність собі яких $\geq 20\%$ учасників опитування оцінили показником «0» (тобто рівновіддаленим від протилежних полюсів шкали). Таким чином, спостерігаємо подібну складність в обох групах із вибором між прихильністю державним чи власним інтересам (36% в експериментальній та 40% в контрольній групах), байдужістю чи інтересом до політики (39% – найвищий показник – в експериментальній та 24% в контрольній групах) і мізантропією чи суспільній ініціативності (25% в експериментальній та 42% – найвищий показник – в контрольній групі). Крім того, виключно в експериментальній групі виникли труднощі з визначенням між демократичністю та авторитарністю (23%) і угодицтвом та готовністю захищати (25%).

3.1.3. Вивчення етнонаціональних уявлень. Методика має на меті дослідження специфіки етнонаціональних уявлень студентів українських ЗВО та включає різнопланові завдання: рангування позицій, відповіді на питання, відкриті відповіді тощо.

Перша секція цієї методики присвячена вивченню уявлень респондентів про національний характер свого народу через оцінку притаманності типовому українцю певних рис характеру. Знання типових рис свого народу є компонентом національної самосвідомості особистості, як зазначає М. Боришевський [8]. Крім того, як ми продемонстрували у попередньому розділі цей чинник також є одним

із факторів психологічного впливу історичного міфу на національну самосвідомість студентів.

З метою оптимізації підрахунку та інтерпретації результатів, варіанти «якість виражена повною мірою» та «якість виражена середньо» було об'єднано як позитивну відповідь, а «якість відсутня» та «якість виражена слабо» як негативну.

Опрацювання відповідей учасників експериментальної групи щодо притаманних типовому українцю рис дало такі результати. Майже порівну розподілилися думки студентів щодо притаманності йому такої риси як дипломатичність. 59% респондентів відповіли ствердно, тоді як 41% дотримуються іншої думки. Значно помітнішою є визначеність учасників експериментальної групи щодо активності типового українця. На думку 70% студентів він такий, натомість 30% думають інакше. Говорячи про таку якість як економність, варто зазначити, що 66% респондентів вважають цю рису характерною для типового українця, а 34% – ні.

Переважає більшість респондентів (84%) приписують типовому українцю темпераментність, натомість 16% думають інакше. Менш виразною є різниця між думками студентів щодо того, чи є типовий українець нав'язливим: 59% дали позитивну відповідь, а 41% – негативну. Першою непопулярною характеристикою типового українця відповідно до результатів опитування є безхарактерність. Значно менше (36%) студентів вважають, що вона притаманна типовому українцю, ніж тих, хто думають інакше (63%).

86% респондентів, тобто їх переважна більшість охарактеризували типового українця як упертого, натомість 14% не погоджуються з цим твердженням. Значно менш притаманною типовому українцю учасники експерименту вважають педантичність (32% позитивних відповідей проти 68% негативних). Натомість, гордим типового українця вважає значно більша кількість студентів: їх утричі більше, ніж тих, хто дотримується протилежної думки (75% відповіли ствердно, а 25% – заперечно).

Із дотепністю респонденти теж визначилися чіткіше: 82% приписують цю рису типовому українцю, а 18% переконані, що вона йому не притаманна. Схожими були відповіді студентів щодо винахідливості. На думку 84% учасників експерименту, ця якість характеризує типового українця, а 16% думають інакше. Важко студентам було визначитися із тим, наскільки обережним є типовий українець. 57% респондентів дали позитивну відповідь, тоді як 43% дотримуються іншої думки.

Серед усіх якостей учасники експериментальної групи виявилися найбільш одностайними щодо товаришкості типового українця. 96% студентів вважають цю рису характерною для нього (проти всього 4% тих, хто дали негативну відповідь). Натомість, майже порівну розподілилися відповіді респондентів щодо поступливості типового українця. 48% студентів погоджуються із цим, а на думку 52% він не є поступливим. Набагато більший відсоток респондентів вважають типового українця наполегливим – їх аж у 4 рази більше, ніж тих, хто думає інакше (80% і 20% відповідно).

Доволі високий показник і у частоти відповідей, що приписують типовому українцю охайність. 71% учасників експериментальної групи погоджуються з цим твердженням, а 29% вважають, що ця якість йому не характерна. Ближче до рівного поділу між варіантами відповіді виявилася ситуація із зарозумілістю. У притаманності цієї риси типовому українцю переконані 43% респондентів, тоді як 57% дотримуються іншої думки. Зате легше студентам було визначитися із тим, наскільки хитрим є типовий українець. Переважна більшість учасників експерименту (77%) вважають хитрість характерною йому; натомість 23% респондентів думають інакше.

Не вдалося членам експериментальної групи виробити чітку позицію щодо такої якості як боягузливість. Тут відповіді розділилися навпіл: 50% дотримуються думки, що ця характеристика притаманна типовому українцю, і стільки ж вважають, що ні. Так само складно було респондентам визначитися щодо того, чи є типовий українець лицемірним. 52% студентів приписують йому цю рису, а 48% переконані, що вона йому не характерна. Подібно респонденти

відповіли і на питання про агресивність типового українця. Як і в попередньому випадку, 52% учасників експерименту відповіли ствердно, а 48% – заперечили. Трохи чіткішою, проте, все ж, невизначеною виявилася позиція щодо притаманності типовому українцю жадібності. З незначною перевагою позитивні відповіді про характерність цієї риси типовому українцю виявилися численнішими, ніж ті, що репрезентували протилежну думку (55% та 45% відповідно). Натомість, переважна більшість респондентів приписували запальність типовому українцю. На думку 84% студентів ця якість описує його; 16% вважають, що ні.

Дещо відмінними виявилися результати опитування контрольної групи. Цікавим є той факт, що ці респонденти (нагадаємо, вони навчаються на спеціальностях «Міжнародні відносини» та «Країнознавство» факультету міжнародних відносин) значно менше оцінили рівень дипломатичності типового українця. Так, лише майже третина (32%) вважають цю рису притаманною йому, тоді як 68% не погоджуються з цим твердженням. Порівну розділилися відповіді на питання щодо активності типового українця. Цю характеристику йому приписують 50% респондентів і стільки ж вважають, що це не так.

Натомість, із економністю, на думку учасників контрольної групи, все однозначніше: 95% студентів вважають цю якість характерною для типового українця, тоді як всього 5% не дотримуються іншої думки. Також доволі високий показник і у частоті відповідей, що приписують типовому українцю темпераментність. 76% учасників експериментальної групи погоджуються з цим твердженням, а 24% вважають, що ця якість йому не характерна. Проте щодо нав'язливості типового українця думки респондентів розділилися. Більше половини (58%) приписують йому цю рису, 42% переконані, що вона йому не притаманна.

Непопулярною серед учасників контрольної групи виявилася така характеристика як безхарактерність. Лише третина респондентів (34%) дотримується думки, що так можна описати типового українця, тоді як 66% із цим не погоджуються. Переважна більшість студентів (82%) переконані, що

типовий українець упертий. Тільки 18% респондентів дали негативну відповідь. Найменш притаманною типовому українцю, на думку членів контрольної групи, є педантичність. Всього чверть (26%) охарактеризували його як педантичного, тоді як 74% вирішили інакше. Оберненою є ситуація із гордістю. Більш ніж три чверті опитаних (76%) вважають типового українця гордим. Не погодилися з цим твердженням 24%.

Дуже чисельними були позитивні відповіді щодо того, чи описує типового українця дотепність. 92% стверджують, що це так; натомість всього 8% дотримуються протилежної думки. Доволі високими є показники і винахідливості типового українця. Переважна більшість респондентів (84%) приписують цю рису типовому українцю, тоді як 16% думають інакше. Нижчими проте все ж визначеними, згідно з відповідями контрольної групи, є показники обережності. Характерною типовому українцю цю якість вважає 71% респондентів, а 29% дотримуються іншої думки.

Як і у випадку з експериментальною групою, респонденти контрольної групи показали найбільшу однотайність щодо товариськості типового українця. 96% студентів вважають цю рису характерною для нього, а 4% дали негативну відповідь. Значно менш популярною виявилася поступливість: лише 66% респондентів дали позитивну відповідь, тоді як на думку 34%, це риса не характерна типовому українцю. Натомість, переважна більшість членів контрольної групи вважає типового українця наполегливим: 82% ствердних відповідей супроти всього 18% заперечних. Ще вищим виявився відсоток тих, хто вважає охайність типово українською рисою. 84% респондентів погодилося з цим, тоді як 16% дали протилежну відповідь.

Важче членам контрольної групи виявилось визначитися з характерністю типовому українцю зарозумілості. Менше половини (40%) вважають, що це так; на противагу, більшість (60%) не можуть приписати цю якість йому. Значно простіше студентам було визначитися із тим, наскільки хитрим є типовий українець. Переважна більшість респондентів контрольної групи (79%) вважає хитрість характерною йому; натомість 21% думає інакше. Не погоджуються

члени контрольної групи і з тим, що типовий українець боягузливий. Тільки трохи більше третини (37%) вважають що це так, тоді як 63% не погоджуються. Складніше було респондентам визначитися щодо того, чи є типовий українець лицемірним. 47% студентів приписують йому цю рису, а 53% переконані, що вона йому не характерна.

Зовсім неагресивним, на думку респондентів контрольної групи є типовий українець. Погоджуються із цією якістю лише 29%; на противагу, 71% думають інакше. Зате членам контрольної групи не вдалося виробити чітку позицію щодо такої якості як жадібність. Тут відповіді розділилися навпіл: 50% дотримуються думки, що ця характеристика притаманна типовому українцю, і стільки ж вважають, що ні. Зрештою, дві третини респондентів вважають його запальним; натомість 34% дотримуються протилежної думки.

Зі зведеними результатами дослідження уявлень студентів експериментальної та контрольної груп про український національний характер можна ознайомитися в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Зведені результати констатувального дослідження уявлень про характер типового українця

Риси характеру	Експериментальна група		Контрольна група	
	Риса є типовою	Риса не є типов.	Риса є типовою	Риса не є типов.
Дипломатичний	59%	41%	32%	68%
Активний	71%	30%	50%	50%
Економний	66%	34%	95%	5%
Темпераментний	84%	16%	76%	24%
Нав'язливий	59%	41%	58%	42%
Безхарактерний	36%	64%	34%	66%
Упертий	86%	14%	82%	18%
Педантичний	32%	68%	26%	74%
Гордий	75%	25%	76%	24%
Дотепний	82%	18%	92%	8%

Винахідливий	84%	16%	84%	16%
Обережний	57%	43%	71%	29%
Товариський	96%	5%	97%	3%
Поступливий	48%	52%	66%	34%
Наполегливий	80%	21%	82%	18%
Охайний	71%	30%	84%	16%
Зарозумілий	43%	57%	40%	61%
Хитрий	77%	23%	79%	21%
Боягузливий	50%	50%	37%	63%
Лицемірний	52%	48%	47%	53%
Агресивний	52%	48%	29%	71%
Жадібний	55%	46%	50%	50%
Запальний	84%	16%	66%	34%

Як бачимо, типовими для українця, на думку респондентів обох груп є такі риси: економність, темпераментність, упертість, гордість, дотепність, винахідливість, товариськість, наполегливість, охайність, хитрість та запальність. Говорячи про нехарактерні якості, контрольна та експериментальна група дійшли згоди щодо безхарактерності та педантичності. Складними для визначення (тобто такими, в яких обидва варіанти набрали 41-59%) в обох групах виявилися лицемірність та жадібність.

На відміну від контрольної, на думку експериментальної групи, притаманними для типового українця є такі риси як дипломатичність, активність та нав'язливість. Натомість, студенти з контрольної групи вважають типового українця обережним і поступливим, а незарозумілим, небоягузливим та неагресивним.

Секції 2 і 3 визначають уявлення респондента про проблеми національних ставлень і його власну позицію щодо цінностей національної культури, традицій та звичаїв. Таким чином ці позиції ідентифікують спрямованість домагань

індивіда та міру усвідомлення ним соціально-психологічних очікувань від національної групи.

Позначаючи наскільки респондент погоджується із запропонованим твердженням у 2 секції, він має обрати один з можливих варіантів: «згоден», «скоріше згоден», «з чимось згоден, з чимось – ні», «скоріше не згоден» або «не згоден». Для полегшення обрахунків даних, пунктам «згоден» та «скоріше згоден» приписуємо позитивне значення, «скоріше не згоден» та «не згоден» – негативне, а опція «з чимось згоден, з чимось – ні» вважається невизначеною.

Аналіз найчастотніших відповідей серед респондентів експериментальної групи дав такі результати: більшість (73%) надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів. Приблизно стільки ж (77%) не погоджуються з думкою про те, що міжнаціональні шлюби руйнують народ. Подібним чином студенти експериментальної групи визначилися з тим, що не відчують вищості людей іншої національності (68%). 77% респондентів не вважають, що права нації завжди вищі за права людини. Натомість, 89% дали ствердну відповідь на твердження «Я така людина, яка вважає, що в буденному спілкуванні національність не має значення».

64% членів експериментальної групи не надають перевагу способу життя тільки свого народу. Зате переважна більшість (91%) не приховують своєї національності. Найбільшу ж одностайність респонденти експериментальної групи продемонстрували щодо неможливості справжньої дружби лише між людьми однієї національності – 98% не погодилися з цією тезою. Складніше виявилось визначитися з позицію щодо наступних тверджень. Так, 57% часто відчують сором за людей своєї національності. 55% не вважають, що будь-які засоби годяться для захисту інтересів свого народу.

Так само невисокий показник найчастотнішої відповіді продемонстрували члени експериментальної групи щодо ненадання переваги будь-якій національній культурі, включаючи й свою власну – 48% не погоджуються з цією тезою. Натомість, набагато чіткішою виявилася позиція респондентів щодо

частого відчуття вищості свого народу над іншими: 89% не погоджуються з цією думкою. Настільки ж велика частка студентів зазначила, що любить свій народ, але шанує мову та культуру інших народів (89% позитивних відповідей). Надзвичайно складним виявилось твердження про необхідність збереження чистоти нації: лише 36% погодилися з ним (для порівняння, не змогли визначитися майже стільки ж – 34% – при 30% незгодних).

Більшість студентів експериментальної групи (80%) не вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей. Стільки ж зазначили, не ставиться до своєї національної належності байдуже (80%). Дещо більший відсоток (84%) не відчуває напруження, коли чує навколо себе чужу мову. Майже стільки ж (82%) зазначили, що готові мати справу з представником будь-якого народу, не зважаючи на національні відмінності. Трохи менше (73%) визначилися з тим, що їхній народ не має права вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів.

68% членів експериментальної групи не відчувають меншовартість через свою національну належність. Дещо менше респондентів (55%) визначилися з тим, що не вважають свій народ більш обдарованим і розвинутим порівняно з іншими націями. Набагато однозначнішою виявилася позиція студентів щодо твердження «Я така людина, яка вважає, що люди інших національностей повинні бути обмеженими в праві мешкання на її території»: 86% не погоджуються з ним. Ще більше (96%) вказали, що не дратуються під час близького спілкування з людьми інших національностей. Високо власні можливості мирно домовитися в міжнаціональній суперечці оцінили 82% респондентів.

Складним для студентів експериментальної групи виявилось твердження про необхідність очищення культури свого народу від впливу інших культур. 48% не погоджуються з ним (інші варіанти поділилися майже порівну: 23% ствердних відповідей та 30% невизначених). Натомість, набагато однозначнішою виявилася позиція щодо неповаги до свого народу: 96% не погоджуються мають такого почуття. Менш чітким був розподіл відповідей

щодо твердження про належність прав користування природними та соціальними ресурсами на території певного народу має належати виключно йому: 41% так не вважають, 27% дали позитивну відповідь, а 32% не визначилися. Дещо окресленішою виявилася позиція щодо тези «Я така людина, яка ніколи серйозно не ставилася до міжнаціональних проблем»: 57% дали негативну відповідь, 11% – позитивну, а 32% – невизначену. Проте з твердженням про те, що їхній власний народ не кращий і не гірший за інші народи погодилася чітка більшість: 82% респондентів експериментальної групи.

Далі перейдемо до аналізу результатів опитування студентів контрольної групи. Більшість респондентів (84%) зазначила, що надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів. Ще однозначнішими в цій групі були відповіді на питання про руйнування народу міжнаціональними шлюбами – 92% висловилися проти. Значно проблемнішим виявилася наступне твердження: «Я така людина, яка часто відчуває вищість людей іншої національності». 53% респондентів не погодилися з ним. Чіткіше контрольна група визначилася з верховенством прав нації над правами людини: 74% студентів не погоджуються з цією тезою. Майже стільки ж (71%) вважають, що в буденному спілкуванні національність не має значення.

Не таким однозначним виявилася твердження про надання переваги способу життя тільки свого народу (55% респондентів не погоджуються з цим). Однак не приховують власної національності 87% учасників контрольної групи. Один з найвищих показників продемонстрували відповіді на тезу про неможливість дружби між представниками різних національностей – з таким формулюванням не погодилися 95% студентів. Набагато складніше виявилася визначитися з почуттям сорому за людей своєї національності. Більшість (42%) погодилася із цим твердженням, проте не набагато менше (40%) не дали чіткої відповіді, а 18% дали негативну відповідь. Дещо схожим чином розподілилися відповіді щодо наступної тези: «Я така людина, що вважає, що будь-які засоби годяться для захисту інтересів свого народу». 45% не погоджуються із нею,

майже стільки ж (42%) не змогли визначитися, а 13% вважають це твердження правильним.

Найбільше труднощів респонденти з контрольної групи мали з визначенням позиції щодо ненадання переваги будь-якій національній культурі, включаючи й свою власну. Порівну розділилися позитивні та негативні відповіді (по 37%), а не змогли визначитися 26% студентів. Натомість переважна більшість (84%) зазначила, що не відчуває вищості свого народу над іншими. Ще більший відсоток респондентів (92%) вказав, що любить свій народ, але шанує мову та культуру інших народів. Із необхідністю збереження чистоти нації не погоджується 61% студентів. Трохи більше (68%) дали негативну відповідь на питання про складність з уживання з людьми своєї національності.

Переважна більшість (84%) студентів контрольної групи не вважають, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей. Так само 71% респондентів вказали, що не ставляться до своєї національної належності байдуже. Стільки ж (71%) заперечили, що відчувають напруження, коли чують навколо себе чужу мову. Натомість, 90% студентів готові мати справу з представником будь-якого народу, не зважаючи на національні відмінності. Так само легко було визначитися з твердженням «Мій народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів» – з ним категорично не погодилися 79% респондентів.

Із твердженням про почуття меншовартості через свою національну належність не погодилися 66%. Значно складнішим для контрольної групи було твердження про більшу обдарованість та розвиненість свого народу. По 45% набрали варіанти «не згоден» та «не знаю». Позитивну відповідь дали тільки 11% студентів. Чіткіше окреслилася позиція респондентів щодо твердження «Я така людина, що вважає, що люди інших національностей повинні бути обмеженими в праві мешкання на її території». Із цією тезою не погоджуються 61% студентів. Надзвичайно високий показник визначеності фіксуємо щодо питання дратування під час близького спілкування з людьми інших національностей – 95% не

погоджуються з ним. Натомість, 76% респондентів вважають, що завжди знаходять можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці.

Для 55% студентів контрольної групи неприпустимою є ідея очищення культури свого народу від впливу інших культур. Ще більше – 84% – не погоджуються з тезою «Я така людина, яка не поважає свій народ». Значно складніше було респондентам визначитися щодо належності всіх прав на використання природних та соціальних ресурсів лише народові, який на проживає на цій землі. 40% дали негативну відповідь, трохи менше – 34% – погодилися з цим твердженням і 26% не змогли чітко відповісти. Серйозне ставлення до міжнаціональних проблем задекларували 53% респондентів. Насамкінець знакова більшість (84%) вважає, що її народ не кращий і не гірший за інші народи.

Як і 2 секція методики дослідження етнонаціональних уявлень, 3 секція містить твердження, міру згоди з якими респондент позначає обравши один із запропонованих варіантів. На відміну від попередньої частини, опцій у цьому випадку тільки 3: «згоден», «не згоден» та «не знаю».

В експериментальній групі з необхідністю прагнути підтримувати звичаї, традиції та спосіб життя погодилися 84% респондентів. 11% дали негативну відповідь, а 5% не визначилися. Складнішим виявилось наступне твердження: «У своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами ніж будь-якими іншими, в тому числі й національними». Більшість членів експериментальної групи (41%) не погоджуються з цим. 39% дали ствердну відповідь, і аж 21% не змогли визначитися. Те, що взаєморозуміння в сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать члени сім'ї вважають 75% респондентів, тоді як 18% проти і 7% не дали чіткої відповіді.

Більшість студентів експериментальної групи (61%) не вважає, що кожна людина несе на собі долю провини за помилки, зроблені її народом. З цим твердженням погоджуються всього 21% і 18% стикнулися з труднощами, даючи відповідь. Ще складнішим виявилось наступне твердження: «Народам, які сповідують одну й ту ж релігію, легше зрозуміти один одного». За – 52%

респондентів, проти – 25% і майже стільки ж (23%) не визначилися. Дещо визначенішою виявилася ситуація з тим, чи потрібно жити не спираючись на норми й правила поведінки, прийняті у того чи іншого народу, а своїм розумом. Погоджуються з цією тезою 64%, 21% не погоджуються, а 16% не змогли дати чітку відповідь.

Переважає більшість експериментальної групи (77%) не думає, що якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, це скоріше за все ускладнить взаєморозуміння. Протилежну позицію займають всього 9%, а 14% не визначилися. Обернена ситуація пов'язана з наступною тезою. Необхідність людини відчувати себе часткою якогось народу визнають 77% респондентів. 9% не погоджуються з цим і, знову-таки, 14% не дали чіткою відповіді.

Найбільшу однаковість члени експериментальної групи продемонстрували стосовно твердженням. 91% респондентів вважають, що людина завжди повинна пам'ятати про свою національність. 5% не погоджуються з цим і стільки ж не визначилися. 73% студентів не думають, що народні звичаї та традиційний спосіб життя застаріли й непотрібні сучасній людині. Таку позицію займають лише 9%, а 18% зайняли невизначену позицію. Зрештою, доволі складним виявилася питання, чи завжди можна за національністю людини побачити її народ. 48% вважають, що так, 36% – що ні, а 16% не дали чіткої відповіді.

Попри наявність подібних тенденцій, результати контрольної групи де в чому різняться від відповідей експериментальної групи. Так, переважна більшість респондентів першої (90%) визначилася, щодо існування необхідності прагнути підтримувати звичаї, традиції та спосіб життя свого народу. Всього 3% були проти, а 8% не дали чіткої відповіді. Набагато складнішим виявилася твердження «У своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами ніж будь-якими іншими, в тому числі й національними: майже порівну розділилися думки студентів: по 37% погодилися і не визначилися, а проти – 26%. Щодо того, що взаєморозуміння в сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать члени сім'ї респонденти продемонстрували

значно більшу однотайність. 82% дали позитивну відповідь, 13% – негативну, а 5% стикнулися з труднощами, даючи відповідь.

Незгодні у своїй більшості члени контрольної групи з тим, що кожна людина несе на собі долю провини за помилки, зроблені її народом. 74% проти, 21% – за, 5% – не визначилися. Щодо твердження «Народам, які сповідують одну й ту ж релігію, легше зрозуміти один одного» більшість (58%) все ж погоджується. Натомість 18% не поділяють такої думки, а 24% не змогли дати чіткої відповіді. Так само розділилися думки щодо того, чи потрібно в житті жити своїм розумом, не спираючись на норми й правила поведінки, прийняті у того чи іншого народу: 53% позитивних відповідей, 29% негативних та 18% невизначених.

Оберненою виявилася ситуація щодо тези «Якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, це скоріше за все ускладнить взаєморозуміння». Більшість – 58% – не погоджуються, 13% – погоджуються, а 29% – не визначилися. На противагу, думку про те, що людині необхідно відчувати себе часткою якогось народу, поділяють 76% респондентів контрольної групи. Значно менше (18%) займають протилежну позицію, і ще менше (5%) не змогли дати чіткої відповіді. Так само переважна більшість (82%) вважає, що людина завжди повинна пам'ятати про свою національність, тоді як 5% проти, а 13% не визначилися.

Однозначну позицію продемонстрували студенти контрольної групи щодо застарілості та непотрібності сучасній людині народних звичаїв та традиційного способу життя. Із цим твердженням не погодилися 82% респондентів. Натомість, 11% вважають цю тезу правдивою, а 8% не змогли дати чіткої відповіді. Значно важчою для визначення виявилось твердження «За національністю людини завжди можна побачити її народ». Незначна більшість (42%) дала негативну відповідь. 24% погоджуються з цією ідеєю, а 34% не змогли визначитися. Зведені результати секцій 2 і 3 методики подано у вигляді таблиці в додатку Г.

Секція 4 містить тест М. Куна та Т. Макпартленда «Хто я?» та має на меті визначити рівень національної самоідентифікації студентів. Вони повинні 10

разів відповісти на питання «Хто я?», записуючи їх у послідовності, в якій відповіді спадають на думку. При аналізі відповідей респондентів враховувалися наявність згадок значущих для нашого дослідження національно-маркованих пунктів (наприклад, «українець», «громадянин») та їхнє середнє рангове значення, кількість зазначених особисто-індивідуальних або ж соціально-рольових якостей, а також частка студентів, які не згадали національно-маркованих позицій.

Отже, студенти експериментальної групи продемонстрували такі результати: 82% зазначили варіант «українець(ка)», 36% – «громадянин(ка)», 14% – «патріот(ка)». Серед немаркованих за національною ознакою якостей найчастотнішими були «студент(ка)» (64%), «син/донька» (55%), «брат/сестра» (32%). Співвідношення соціально-рольових до особисто-індивідуальних якостей у цій групі склало 49% до 51%. Середній ранговий показник значущих характеристик – 3,16. Жодного національно маркованого пункту не згадали у переліку 9% студентів експериментальної групи.

Члени контрольної групи продемонстрували дещо відмінні результати. Так, серед значущих для нашого дослідження якостей найпоширенішими виявилися все ті ж, що і в експериментальній групі, проте зі здебільшого нижчими показниками: «українець(ка)» (76%), «громадянин(ка)» (39%), «патріот(ка)» (8%). Подібними виявилися найпопулярніші позиції із незначущих якостей: «студент(ка)» (71%), «син/донька» (53%), «брат/сестра» (29%). Як і в експериментальній, у контрольній групі частка соціально-рольових характеристик становить 49%, а особисто-індивідуальних – 51%. Дещо вищим виявився середній ранговий показник національно маркованих якостей – 2,89. Натомість, більша кількість студентів продемонструвала низький рівень співвіднесення себе з представниками своєї нації чи держави, не згадавши жодного значущого для нашого дослідження пункту (13%).

Зведені результати дослідження за допомогою анкети «Хто я?» Куна-Макпартленда зображено на таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Результати констатувального дослідження за допомогою методики «Хто я?»

Групи студентів	Співвідношення особливостей		Варіанти «українець(ка)», «громадянин(ка)» тощо	
	Соціально-рольові	Особисто-індивідуальні	Відсутні	Середня рейтингова позиція
Експериментальна група	49%	51%	9%	3,16
Контрольна група	49%	51%	13%	2,9

Позиції 5-11 методики присвячені мовному питанню і дають змогу виявити особистий статус національної мови для індивіда, сфери, в яких вона поширена та її використання для комунікації в сім'ї та в інших ситуаціях. З огляду широкий спектр варіантів відкритих питань, при описі ми звертатимемо увагу тільки на ті, що набрали $\geq 4\%$.

Таким чином, на питання «Якою мовою Ви найчастіше читаєте художню літературу чи пресу?» більшість студентів експериментальної (42%) групи відповіли «українською». Дещо менше (33%) вказали, що і українською, і російською. 9% обрали варіант «англійською», 7% – «російською», 5% – «українською та ще двома і більше іноземними мовами».

Як виявилось, більшість респондентів цієї групи (32%) слухає та дивиться подкасти, теле- та радіопередачі українською та російською. Виключно українською медіаконтент споживають 25% і майже стільки ж англійською (23%). По 7% респондентів обрали варіанти «українською та ще двома і більше іноземними мовами» та «тільки іноземною». Зрештою, виключно російськомовні медіаресурси використовують 5% студентів експериментальної групи.

Переважає більшість респондентів (98%) визначили українську як свою рідну мову. Доволі збалансовані розбіжності виявилися з відповідями на питання «Якою мовою Ви володієте вільно?»: 59% обрали українську та російську, 41% – виключно українську. Перше місце українська посідає як мова

домашнього спілкування серед студентів експериментальної групи (82%). Значно менше (7%) послуговуються вдома і українською, і російською; ще менше – виключно російською (5%) та суржиком (5%).

Переважає більшість експериментальної групи спілкується українською в університеті на перервах – 91%. Дещо менший показник у цієї мови під час спілкування з друзями (80%). Обома мовами (українською та російською) послуговуються з друзями 7% і по 5% використовують англійську та мовну комбінацію «українська та ще двома і більше іноземними мовами».

Багато в чому результати опитування контрольної групи показали подібні тенденції. На питання «Якою мовою Ви найчастіше читаєте художню літературу чи пресу?» більшість студентів цієї групи (46%) дали відповідь «українською». Дещо менше (27%) вказали, що і українською, і російською. 14% обрали варіант «російською», 5% – «англійською». Натомість, відповідь «українською та російською» виявилася найчастотнішою у випадку з питанням «Якою є мова радіо-, телепередач, подкастів які Ви слухаєте (дивитесь)?» – вона набрала аж 45%. Українську зазначили 34%, російську – 11% і тільки 8% згадали англійську мову.

Рідною мовою українську вважають 84% студентів контрольної групи. Для 11% респондентів це українська та російська і вдвічі менше (5%) назвали тільки російську. Переважає більшість членів контрольної групи (74%) оцінили свій рівень володіння як українською, так і російською як вільний. Трохи більше п'ятої частини студентів (21%) вказали тільки українську. Удома українською спілкуються 82% респондентів. 13% зазначили, що для них це українська та російська. Усього 5% членів контрольної групи використовують виключно російську для домашнього вжитку.

Ще переконливіше на користь української мови склалася ситуація з відповіддю на питання про мову спілкування з одногрупниками в університеті: 92% відповіли, що українською. 8% окрім неї використовують і російську. Зрештою, відповіді на питання «Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми друзями?» у контрольній групі трохи більше розділилися, проте знову-таки простежується

панівна тенденція: майже три чверті респондентів (74%) відповіді «українською». 16% зазначили українську та російську і 5% – російську.

Зведені результати дослідження лінгвістичного аспекту національної ідентичності подано в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Зведені результати констатувального дослідження використання мови

Сфера вжитку	українська		російська		обидві		англійська		інше	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
читання художньої літератури чи преси	42%	46%	7%	14%	33%	27%	9%	5%	9%	8%
слухання/перегляд радіо-, телепередач, подкастів	25%	34%	5%	11%	32%	45%	23%	8%	16%	3%
рідна мова	98%	84%	-	5%	2%	11%	-	-	-	-
вільне володіння	41%	21%	-	-	59%	74%	-	-	-	5%
спілкування вдома	82%	82%	5%	5%	7%	13%	-	-	7%	-
спілкування в універс. на перервах	91%	92%	-	-	-	8%	2%	-	7%	-
спілкув. з друзями	80%	74%	-	5%	7%	16%	5%	-	9%	5%

ЕГ – експериментальна група;

КГ – контрольна група

Секції 12 і 13 присвячені вивченню усвідомлення особистістю значення терміну «національний» і міру важливості конкретних елементів для визначення національної належності. У позиції 12 студентам потрібно було прорангувати значущість запропонованих явищ для ототожнення респондентів себе зі своєї

національною групою. Що важливішою є характеристика, то вищим має бути її показник. Для зручності простеження основних тенденцій в експериментальній та контрольній групах, зведені результати подано у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Зведені результати констатувального дослідження понять, що об'єднують респондентів з їхнім народом

Ознаки національності	Рангові позиції у групах студентів	
	Експериментальна група	Контрольна група
Спільність походження	2	4
Національна література та мистецтво	6	8
Зовнішність	12	9
Рідна земля	3	5
Національний одяг, житло, їжа	10	6
Історія народу	5	3
Національна мова	1	1
Особливості поведінки	4	2
Національні обряди, звичаї, традиції	7	10
Релігія	9	12
Народна творчість: казки, пісні, оповідання	11	11
Риси національного характеру	8	7

Порівнюючи результати, продемонстровані експериментальною та контрольною групами, звертатимемо увагу на такі пункти:

- випадки збігів рангових позицій певних якостей у двох групах;
- близькість розміщення в рейтингу однакових характеристик (різниця до 2 рангових позицій);
- найбільш віддалені в рейтингу якості.

І в експериментальній, і в контрольній групах простежуємо одностайність у визначенні найвищого пріоритету національної мови як інтегруючого фактору: 1-е місце в обох групах. Подібну згоду спостерігаємо і у випадку з менш

важливим фактором на думку респондентів – 11-а рейтингова позиція у двох групах. Доволі близькими виявилися погляди студентів на важливість рис національного характеру, різниця між ними в 1 пункт (8-е місце в експериментальній групі та 7-е в контрольній).

Дещо більшу, проте незначну розбіжність (2 рейтингові позиції) з пріоритетністю для експериментальної групи виявляємо для таких ознак як спільність походження (2-е місце в експериментальній групі, 4-е в контрольній), національна література та мистецтво (6-е місце в експериментальній групі, 8-е в контрольній), рідна земля (3-е місце в експериментальній групі, 5-е в контрольній). Натомість, важливішими для контрольної групи є історія народу (3-е місце в контрольній групі, 5-е в експериментальній) та особливості поведінки (2-е місце в контрольній групі, 4-е в експериментальній).

Найпомітніша різниця (4 рейтингові позиції) пов'язана з елементами матеріальної культури – національним одягом, житлом, їжею. Експериментальна група приписала цій ознаці значно нижчу значущість – 10-е місце, тоді як, на думку контрольної групи, цей пункт заслуговує 6-го місця. Інші відчутні розбіжності стосувалися таких особливостей, яким студенти експериментальної групи приписували важливіше значення: національні обряди, звичаї, традиції (7-е місце в експериментальній групі, 10-е в контрольній) та релігія (9-е місце в експериментальній групі, 12-е в контрольній). На противагу, респонденти контрольної групи значно вище оцінили фактор зовнішності (9-е місце в контрольній групі, 12-е в експериментальній). Як бачимо, здебільшого розбіжності пов'язані з менш значущими об'єднаними якостями, які посідають позиції 6-12.

Як і в попередній секції, у позиції 13 методики дослідження етнонаціональних студенти уявлень мали скласти рейтинг поданих ознак, тільки цього разу це були характеристики, що відрізняють народ респондента від інших національних груп. Для кращої наочності результати цієї секції оформлено у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Зведені результати констатувального дослідження понять, що відрізняють народ респондентів від інших народів

Ознаки національності	Рангові позиції у групах студентів	
	Експеримент. група	Контрольна група
Спільність походження	4	10
Рідна земля	2	4
Національний одяг, житло, їжа	10	7
Національні обряди, звичаї, традиції	5	6
Народна творчість: казки, пісні, оповідання	9	8
Національна література та мистецтво	7	5
Мова	1	1
Історія народу	3	2
Релігія	8	11
Національний характер	6	3
Особливості поведінки	11	9

Подібно до попередньої секції, відповідаючи про вирізняючі ознаки, обидві групи знову одноставно визначили мовний фактор як найбільш значущий (1-а позиція в двох групах). Трохи більшу, та все ж незначну розбіжність вони продемонстрували щодо таких ознак як національні обряди, звичаї, традиції (5-е місце в експериментальній групі, 6-е в контрольній) та рідна земля (2-е місце в експериментальній групі, 4-е в контрольній). З подібним інтервалом більшу значущість для респондентів контрольної групи становили народна творчість: історія народу (2-е місце в контрольній групі, 3-е в експериментальній), казки, пісні, оповідання (8-е місце в контрольній групі, 9-е в експериментальній) та національна література та мистецтво (5-е місце в контрольній групі, 7-е в експериментальній).

Значно помітнішими розбіжності виявилися щодо релігії, яка виявилася важливішим для експериментальної групи розрізняючим чинником (8-е місце в

експериментальній групі, 11-е в контрольній). Схожий інтервал бачимо і у значущих для респондентів контрольної групи ознак: особливості поведінки (9-е місце в контрольній групі, 11-е в експериментальній), національний характер (3-е місце в контрольній групі, 6-е в експериментальній) та національний одяг, житло, їжа (7-е місце в контрольній групі, 10-е в експериментальній). Найразючішою виявилися різниця між позиціями двох груп щодо спільності походження. Респонденти експериментальної групи вважають її вагомим чинником у розрізненні між власною нацією та іншими (4-а рангова позиція), тоді як для контрольної групи її важливість виявилася доволі низька (10-е місце).

Питанню національної самоідентифікації присвячені секції 14-19. Крім того ця частина опитувальника дає змогу дослідити почуття національної ідентичності студентів та їх національної орієнтації. Так, 14-а позиція містить питання «Представником якої національності Ви себе вважаєте? Чому?». В. Соколова рекомендує ділити запропоновані варіанти відповіді на 2 групи: «внутрішньо-особистісні» («відповідно до національності батьків», «через рідну мову», «тому, що всі близькі для мене люди – представники цієї національності» тощо) та «зовнішні» («тому, що так записано у свідоцтві про народження» та ін.) [44].

Члени експериментальної групи, у своїй більшості, вважають себе українцями (98%). Аргументація відповідей розподілилася таким чином: найчастотнішим чинником виявилось народження та життя серед представників цієї національної групи (46%), далі – національність батьків (20%), українська мова (15%), документальне оформлення (9%) та близькість із представниками цього народу (8%). Як бачимо, розподіл факторів національної самоідентифікації в експериментальній групі між «внутрішньо-особистісними» та «зовнішніми» майже рівний з незначною перевагою останніх (45% проти 55%).

У контрольній групі 100% респондентів ідентифікують себе як українці. Щодо підстав для такого твердження, то найпоширенішою відповіддю є «тому, що я народився і живу серед людей своєї національності» (55%), далі йдуть варіанти «відповідно до національності батьків» (24%), «тому, що так записано

у свідоцтві про народження» (8%), «через рідну мову» та «тому, що всі близькі для мене люди – представники цієї національності» (по 5%). Отже, як і у випадку з експериментальною групою, спостерігаємо перевагу «зовнішніх» чинників над «внутрішньо-особистісними», проте із більшим розривом (63% та 37% відповідно).

Зведені результати 14-ї позиції опитувальника зображено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

**Зведені результати констатувального дослідження рівня самоідентифікації
зі своїм народом**

Чинники самоідентифікації	Експеримент. група	Контрольна група
Національність батьків	20%	24%
Рідна мова	15%	5%
Близькість із представниками цієї національності	8%	5%
Запис у свідоцтві про народження	9%	8%
Народження і життя серед представників цієї національності	46%	55%

Завданням 15-ї позиції опитувальника є визначення найпоширеніших категорій колективної самоідентифікації студентів ЗВО. Респондентам потрібно було вказати частоту ототожнення з різними соціальними групами, обравши один з варіантів: «часто», «іноді», «практично ніколи» та «важко відповісти».

Результати цієї секції анкети візуально подані в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

**Зведені результати констатувального дослідження самоідентифікації
респондентів з різними соціальними групами**

Соціальні груп	Варіанти відповіді							
	«часто»		«іноді»		«практ. ніколи»		«важко відпов.»	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
люди Вашої національності	73%	50%	18%	37%	6,8	3%	2%	11%

товариші по навчанню	73%	68%	23%	21%	5%	11%	-	-
громадяни колишнього СРСР	9%	13%	25%	45%	52%	34%	14%	8%
люди Вашого покоління	68%	61%	23%	34%	2%	3%	7%	3%
студенти Вашої групи, університету	71%	63%	25%	26%	-	8%	5%	3%
люди, які мешкають у Вашому місті, селі	59%	42%	34%	40%	5%	11%	2%	8%
Ваша сім'я, близькі, друзі	84%	90%	11%	11%	5%	-	-	-
усі люди на планеті	27%	24%	46%	40%	16%	11%	11%	26%
громадяни України	59%	45%	32%	37%	2%	8%	7%	11%

ЕГ – експериментальна група;

КГ – контрольна група

Як бачимо, респонденти з експериментальної групи найчастіше ототожнюють себе з рідними та друзями (84%), людьми своєї національності та товаришами по навчанню (по 73%) і одногрупниками (71%). Практично ніколи вони не використовують займенник «ми» щодо громадян колишнього СРСР (52%).

Схожим чином, у контрольній групі найпопулярнішою для самоідентифікації соціальною групою виявилася сім'я та друзі (89%), однак значно більшим є розрив із наступними за частотою відповідями – товаришами по навчанню (68%) та одногрупниками (63%). Так само і найменш популярною соціальною групою для респондентів є громадяни колишнього СРСР, хоча

показник негативних відповідей (34%) значно нижчий, ніж а експериментальній групі.

Навчальний процес як провідна діяльність юнацької вікової групи теж зазнає впливу національної самосвідомості студентів особливо в контексті їх відкритості до міжнаціональної взаємодії за умов етнонаціональної неоднорідності академічних груп. Дослідженню цього питання присвячена 16-а позиція опитувальника. Вона містить питання «Відомо, що в групі навчаються разом студенти різних національностей. Як, на Ваш погляд, цей факт впливає на стосунки в колективі?» і респонденти мали обрати один із запропонованих варіантів відповіді або дати власний.

Аналізуючи відповіді на ці питання спостерігаємо подібні тенденції як в експериментальній, так і в контрольній групах. У першій варіант «національний склад не має ніякого значення під час спільного навчання» або подібні до нього обрали 96% респондентів, а «в багатонаціональному колективі навчатися більш складно, ніж в однонаціональному» і схожі за змістом – всього 5%. В контрольній групі попри переважання позитивних настроїв, відрив позитивних відповідей від негативних менший – 87% та 13% відповідно.

Для кращої наочності результати заповнення секції 16 опитувальника зображено в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Зведені результати констатувального дослідження готовності до навчання у багатонаціональному колективі

Підхід	Експериментальна група	Контрольна група
позитивний	96%	87%
негативний	5%	13%

Іншим аспектом міжнаціональної взаємодії є шлюби між представниками різних народів. Рівень сприйняття їх має на меті визначити 17-е завдання методики. У відповідь на змодельовану ситуацію, за якої хтось із близьких

родичів респондента одружується із представником іншої національності, студенти мали описати своє ставлення до цієї події.

В експериментальній групі найпоширенішим варіантом відповіді є «національність у шлюбі не має значення» (57%). Наступним за частотою є «національність у шлюбі не має значення, якщо чоловік (дружина) дотримуються або хоча б шанобливо ставляться до звичаїв, традицій, мови народу, який є корінним в державі» (34%). 9% респондентів надають перевагу шлюбу з представниками своєї національності, але проти іншого вибору когось із рідних не заперечували б. Варто зазначити, що негативного ставлення до міжнаціональних шлюбів у експериментальній групі на етапі констатувального експерименту не виявлено.

Дещо різняться показники у контрольній групі. Найчастотнішим підходом виявилось сприйняття міжнаціональних шлюбів за умов позитивного ставлення до звичаїв, традицій, мови корінного народу – 42%. Дещо менше респондентів повністю сприймають одруження з представником іншої національності (34%). Варіант «надаю перевагу людині своєї національності, але заперечувати не став(ла) би» обрали 21% членів контрольної групи. 3% студентів вважають такі шлюби небажаними.

Результати цієї частини методики графічно зображені у таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

**Зведені результати констатувального дослідження ставлення до
міжнаціональних шлюбів**

Варіант відповіді	Експеримент. група	Контрольна група
вважаю такий шлюб небажаним	-	3%
національність у шлюбі не має знач., якщо чоловік/дружина дотрим./шанобливо ставляться до звичаїв, традиц., мови народу, який є корінним в держ.	34%	42%
надаю перевагу люд. своєї національності, але заперечувати не став(ла) би	9%	21%

національність у шлюбі не має значення	57%	34%
важко дати відповідь	-	-

Завдяки позиції 18 анкети ми дослідили ставлення респондентів до національних традицій на прикладі святкування весілля або народження дитини. Запропоновані варіанти відповідей: «старі звичаї зовсім непотрібні, треба лише дотримуватися цивільного обряду», «за сучасним цивільним обрядом але з дотриманням окремих елементів старовинного національного обряду», «бажано з дотриманням національного обряду, але скороченого, і з дотриманням сучасних цивільних правил» та «повністю за старовинним національним обрядом».

В експериментальній групі більшість (52%) вважає, що весілля або народження дитини потрібно святкувати відповідно до цивільних правил з елементами національного. Чверть респондентів (25%) схиляється до непотрібності національного обряду, а трохи менша частка (21%) зробила вибір на користь скороченого національного обряду у поєднанні з цивільним. Всього 2% членів експериментальної групи вважають необхідним лише національний обряд.

Так само і контрольна група більш схильна до поєднання окремих елементів старовинного національного обряду з цивільним (76%). Натомість, 18% респондентів обрали варіант «бажано з дотриманням національного обряду, але скороченого, і з дотриманням сучасних цивільних правил». Всього 5% проти дотримання національного обряду при святкуванні весілля чи народження дитини, а думки про його цілковиту неактуальність не дотримується жоден член контрольної групи.

Таким чином, бачимо виражену сконцентрованість відповідей респондентів контрольної групи біля комбінованого підходу, тоді як експериментальна група продемонструвала більший розподіл по крайніх точках. Результати цієї секції анкети зображені в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

**Зведені результати констатувального дослідження ставлення до
національних традицій**

Варіант відповіді	Експеримент. група	Контрольна група
старі звичаї зовсім непотрібні, треба лише дотримуватися цивільного обряду	25%	5%
за сучасним цивільним обрядом але з дотриманням окремих елементів старовинного національного обряду	52%	76%
бажано з дотриманням національного обряду, але скороченого, і з дотрим. сучасних цивільних правил	21%	18%
повністю за старовинним національним обрядом	2%	-

19-е завдання методики присвячене мовному питанню та збереженню маркерів нації за межами рідного національного середовища. У ньому змодельована ситуація зустрічі представника національності респондента за кордоном. Питання полягає у виборі мови, якою учасник експерименту звернеться до цієї людини. Студентам було запропоновано дати відкриту відповідь.

Більшість експериментальної групи обрала українську мову – 98%. Вибір на користь інших варіантів зробили всього 2%. Серед них зустрічаємо «такою як і він до мене». Схожим чином, респонденти контрольної групи більш схильні до використання української мови в такій ситуації, проте їхня частка помітно менша, ніж в експериментальній (90%). Іншу мову або мовну комбінацію обрали 11% членів контрольної групи. З-поміж відкритих питань зустрічаємо «українською або російською», «ні, не буду розмовляти без потреби».

Результати цієї частини методики графічно зображені у таблиці 3.14.

Таблиця 3.14

Зведені результати констатувального дослідження використання рідної мови у спілкуванні з представником своєї нації за кордоном

Мова спілкування	Експериментальна група	Контрольна група
українська	98%	90%
інше	2%	11%

Позиція 20 має на меті дослідити почуття національної гордості студентів і містить питання «Чи Ви можете сказати, що відчуваєте гордість за свою країну?» та прохання обґрунтувати свою відповідь.

Найчастотнішою відповіддю в експериментальній групі є «так, в окремих випадках» – 73%. Значно менш поширеними виявилися «важко відповісти» (16%), «практично ніколи» (7%) та «так, постійно» (5%). Аналіз аргументації респондентів експериментальної групи показав такі причини для гордості: досягнення окремих представників нації (наприклад, у сфері спорту, науки, мистецтв) – 18%, історичні події та позитивні риси народу – по 7%, культура та звичаї – 5%, факт належності респондента до цієї нації та зміни на краще – по 2%. Натомість, найпоширенішими перешкодами для почуття національної гордості члени експериментальної групи визначили негативні дії окремих представників народу – 21%, політичне життя та порушення закону чи правил – по 7% і національний менталітет – 2%.

Контрольна група теж у своїй більшості характеризується почуттям національної гордості в окремих випадках (63%). При цьому помітно вищим є показник респондентів, які постійно пишаються своїм народом (18%). Майже однакова частка дала відповідь, що практично ніколи відчуває гордості за свою націю (8%). Дещо менше, ніж в експериментальній групі, виявилось членів контрольної групи, яким було важко дати відповідь (11%). Найчастіше підставами для національної гордості респонденти контрольної групи вказують історію (16%), досягнення окремих українців (13%), факт належності до цієї нації (11%) та культуру і звичаї (8%). На противагу, найпоширенішими

причинами сорому за свій народ респонденти визначають політику (13%), дії окремих представників нації (5%), економічне становище в країні та національний менталітет (по 3%).

Для кращої наочності результати заповнення цієї секції опитувальника зображено в таблицях 3.15, 3.16 та 3.17.

Таблиця 3.15

Зведені результати констатувального дослідження національної гордості

Частота відчуття нац. гордості	Експериментальна група	Контрольна група
постійно	5%	18%
в окремих випадках	73%	63%
практично ніколи	7%	8%
важко відповісти	16%	11%

Таблиця 3.16

Зведені результати констатувального дослідження передумов національної гордості

Передумова нац. гордості	Експериментальна група	Контрольна група
історія	7%	16%
культура та звичаї	5%	8%
факт народження	2%	11%
досягнення окремих представників	18%	13%
позитивні риси нац. характеру	7%	-
позитивні зміни в нац. спільноті	2%	-

Таблиця 3.17

Зведені результати констатувального дослідження перешкод національній гордості

Перешкода нац. гордості	Експериментальна група	Контрольна група
політичне життя	7%	13%
становище в країні	-	3%

національний менталітет	2%	3%
дії окремих представників	21%	5%
порушення закону, правил	7%	-

Остання секція методики присвячена прояву почуття національної ідентифікації в різних ситуаціях. Респонденти давали відповідь на питання «В яких життєвих ситуаціях Ви найбільше відчуваєтеся представником свого народу, представником цілої української нації?». Результати виконання позиції 21 графічно зображені у таблиці 3.18.

Таблиця 3.18

Зведені результати констатувального дослідження національної самоідентифікації в різних ситуаціях

Ситуації	Експериментальна група	Контрольна група
серед людей інших національностей	27%	24%
серед людей своєї національності	18%	17%
під час національних свят	25%	23%
коли чую рідну мову	19%	21%
у колі своєї сім'ї	12%	14%

Як бачимо, найчастіше члени експериментальної групи відчуваються частиною свого народу серед людей інших національностей (27%). Трохи меншим є показник варіанта «під час національних свят» (25%). Близько за частотою розташовані відповіді «коли чую рідну мову» (18,5%) та «серед людей своєї національності» (18%). Найменше частиною свого народу студенти з експериментальної групи відчувають в сімейному оточенні – 12%.

Схожим є розподіл більшості відповідей респондентів контрольної групи. Найчастіше студенти відчуваються частиною нації серед людей інших національностей (24%), під час національних свят (23%) та коли чувають рідну мову (21%). Дещо менш частотнішими є варіанти «серед людей своєї національності» (17%) та «у колі своєї сім'ї» (14%).

3.2. Специфіка розвитку національної самосвідомості під впливом вивчення міфологем в авторському курсі для студентів експериментальної групи

Варто знову підкреслити, що вивчення літературних творів, що містять історичні міфи, з метою впливу на розвиток національної самосвідомості, призначене передусім для студентів-філологів. Саме цей сегмент майбутньої інтелігенції вивчає літературу країн із подібним історичним шляхом, а потім ефективно формуватиме суспільну думку. Адже майбутні літератори, журналісти, блогери формулюватимуть сенси, пов'язані з національною ідентичністю та самосвідомістю і подаватимуть їх у міжкультурному контексті. Для конструювання концептів, що сприяють зростанню національної самосвідомості народу, потрібна генерація прогресивних молодих фахівців-інтелігентів, які вивчають твори та міфи країн, що пройшли подібний історичний шлях, виявляють опорні точки, проводять паралелі зі своїм народом, викристалізовують власну національну ідентичність та описують її. Така загальна тенденція може бути відслідкована на прикладі української студентської молоді.

Формувальний експеримент полягав у проходженні авторської академічної дисципліни «Література англomовних країн» для студентів третього курсу факультету романо-германських мов (спеціальність «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська»). Обсяг предмету – 24 год. (12 лекційних та 12 практичних). Лекційно-практичний курс розроблений з метою ознайомлення студентів із основними явищами історії країн-колишніх колоній Британської імперії і в культурному житті яких англійська мова відігравала та відіграє важливу роль.

Специфіка наповнення навчальної програми дисципліни «Література англomовних країн» обумовлена кількома чинниками. Передусім, це той факт, що переважна більшість курсів, присвячених світовій літературі, які викладаються для студентів іноземної філології стосуються здобутків

представників таких країн, як Англія та США, залишаючи поза увагою літературу решти англомовного світу. Твори, написані авторами з Шотландії, Ірландії, Канади, Нігерії та Австралії теж зробили вагомий внесок у розвиток світової писемної творчості та культури загалом. З огляду на цей факт, такий сегмент літератури заслуговує на ретельніше вивчення та глибший аналіз.

Іншим фактором, який був врахований при компонуванні набору творів та тем для опрацювання студентами був міфологічний аспект. Твори усіх п'яти авторів містять історичні міфи, що ми дослідили в одному з попередніх підрозділів роботи. Подача міфологічного матеріалу у формі літературного твору сприяє неупередженішому сприйняттю його студентами, що допомагає досягти чистоти експерименту для простеження впливу наративів на рівень їхньої національної самосвідомості.

В рамках курсу студенти вивчали англомовні твори таких авторів: Ф. О'Коннора (новели «Гості нації», «Перша сповідь», «Верховенство права»), В. Скотта (історичний роман «Роб Рой»), Ч. Ачебе (оповідання «Громадянський мир», «Шлюб – справа особиста», «Шкільні дні Чике»), Р. Кіплінга (історичний роман «Кім»), Т. Кініллі (історичний роман «Список Шиндлера»). На заняттях учасники експериментальної групи виконували різні види діяльності: усне обговорення прочитаних текстів та проблемних питань, пов'язаних із тематикою творів, письмові завдання, контрольна робота, виконання наратологічного аналізу, фінальний залік із питаннями відкритого типу. Застосування такого комплексу різнопланових відкритих завдань дало змогу студентам повніше розкрити свою думку та уникнути механічності виконання (як би це могло бути у випадку тестових завдань з кількома варіантами відповіді).

За словами Л. Співак, саме рефлексія є одним із ключових засобів розвитку національної самосвідомості особистості [45], а отже належну увагу в рамках курсу було присвячено цьому психологічному механізму. Не лише на практичних, але і на лекційних заняттях (під час яких відбувалися міні-дискусії) студенти обговорювали питання різноманітної тематики, пов'язаної з матеріалом курсу. Була розглянута проблематика міжнаціональних контактів та

стратегій міжнаціональних взаємин на прикладі вивчених творів. Крім того, особливий акцент ставився на питання національного характеру та ідентичності (національної, етнічної, культурної). Крім того, студенти роздумували над тим, хто такий національний герой, які його характеристики та роль в історії свого народу.

Не залишилося поза увагою і проблема конфлікту культур та, на глобальнішому рівні, конфлікту цивілізацій (наприклад, західної та африканської, або західної та східної, представленій індійською). У цьому контексті варто згадати і питання екзотизму в зображенні представників інших народів чи культур, а також національних шаблонів і стереотипів, що походять, як з упередженого чи примітивізованого уявлення про аутгрупи, так і з володіння неповними історичними даними. Також члени експериментальної групи брали участь в обговоренні ширшого поняття колоніалізму та постколоніалізму і його вплив на різні сфери життя підкорених народів та націй-завойовників. Таким чином, до проблематики курсу було включено і специфіку впливу культури Британської імперії (як метрополії) на культури досліджуваних країн.

Іншою темою для дискусій були особливості сімейно-кланових зв'язків, зображені у творах. Окрім цього, студенти аналізували та оцінювали вчинки персонажів з огляду на їх мотивацію, переконання, цінності (тобто, конативний аспект самосвідомості). Варто зазначити, що учасники експерименту неодноразово застосовували компаративний підхід у літературі, проводячи паралелі та аналогії зі зразками української літератури та історії. Зважаючи на це, значний сегмент проблематики обговорень стосувався саме історичного контексту. Наприклад, темою першої лекції з програми академічної дисципліни була історія Британської імперії та вікторіанської епохи. Перша частина кожного наступного лекційного заняття, присвяченого літературі одного з п'яти народів, відводилася на короткий огляд історії цього народу (включаючи як державні, так і бездержавні його періоди).

З огляду на таку логіку викладу матеріалу, виконуючи завдання курсу, студенти також вчилися аналізувати та пояснювати вплив конкретних

історичних епох на літературну творчість сучасників та письменників наступних поколінь. Особливий інтерес в рамках нашого дослідження це питання має завдяки «міфологічності» певних періодів історії. Наприклад, згадана вище вікторіанська доба була надзвичайно сприятливим часом для формулювання та популяризації низки історичних та національних наративів (артуріанський міф, британський імперський міф тощо).

Важливим елементом програми курсу було здійснення наратологічного аналізу вивчених творів. З метою уникнення двозначності, вкажемо, що наратологія – це розділ літературознавства, що досліджує особливості ведення оповіді літературного твору. Студенти послуговувалися шестикомпонентним наратологічним інструментарієм, розробленим Ж. Женеттом [1 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Аналіз передбачав визначення основного типу ведення оповіді, фокалізації, різновиду оповідача, репрезентації часу, ідентифікацію вторинних наративів та аналіз способів передачі слів та думок персонажів. Основний акцент у кожному пункті ставився на визначення мотивації автора до використання того чи іншого наратологічного прийому. Важливим в рамках нашого дослідження цей аспект є з огляду на провідну роль підбору способу ведення оповіді у просуванні міфів у літературних творах (або ж їх несвідомого поширення письменником).

Це специфічна форма вивчення міфів у творах літератури, якою володіють здебільшого літературознавці, культурологи, історики, філософи, – представники національної еліти. Вони здатні охопити своїми навичками аналіз, а мотивацією – посили авторів, що могли б бути пов'язаними з елементами національної самосвідомості. Варто зазначити, що такий підхід сприятиме розвитку рефлексії національної інтелігенції, яка, згідно з Н. Оксентюк, полягає не лише у вмінні інтерпретувати або аналізувати події, а й спроможності отримати в результаті аналізу нове знання, поглянувши на себе ніби ззовні [31]. Таким чином, аналізуючи посили представників інших народів, національна еліта може створювати сенси для власної спільноти.

Психологічний ефект підбраного інструментарію та наповнення авторського курсу полягає у стимулюванні рефлексії студентів про концепти «нація», «національна історія», «національний характер», «національні цінності», «національна ідентичність», «національна самосвідомість». Важливим результатом вивчення цієї академічної дисципліни також є розвиток навичок вибудовування причинно-наслідкових зв'язків як на прикладі дії персонажів, сюжетних подій та інших внутрішньотекстових елементів, так і культурно-історичні умови написання літературного твору, специфіки впливу життєвого шляху письменника та його світоглядної системи на написання книги. Крім того, завдяки прослуховуванню курсу студентами та їх участі в різних форматах роботи, вдалося досягти психологічного впливу історичних міфів з обраних творів на компоненти національної самосвідомості молоді (самооцінку, домагання, соціально-психологічні очікування, «образ Я») через чотири обрані фактори (образ героя, контрастивну ідентифікацію, подібність історичного шляху нації та момент відповідальності).

Таким чином, завдання курсу «Література англомовних країн» не зводилося лише до залучення учасників експериментальної групи до опрацювання міфологічного матеріалу, інкорпорованим у літературні твори, а й ознайомлення їх із культурним світом інших народів (ірландського, шотландського, нігерійського тощо) та заохочення студентів до роздумування над глибинними питаннями, пов'язаними із загальнолюдським досвідом. Як ми побачимо в наступному підрозділі, така багатогранність впливу академічної дисципліни наклала свій відбиток на результати контрольного опитування.

3.3. Інтерпретація результатів формувального експерименту на тему національної самосвідомості студентів у контексті вивчення міфологічного матеріалу авторського літературознавчого курсу

Після проведення формувального експерименту ми здійснили повторний вимір сформованості компонентів національної самосвідомості, громадянських

рис та етнонаціональних уявлень у студентів з експериментальної та контрольної груп, використовуючи ті самі методики. Варто зазначити, що попри зміни у кількісних показниках, більшої уваги заслуговують якісні зрушення, які можна спостерігати в експериментальній групі.

Відтак, перейдемо до огляду найбільш значущих, на нашу думку, змін, зафіксованих на цьому етапі дослідження. Одразу вкажемо, що значущими вважаємо такі зміни, які становлять $\geq 5\%$ при протилежній тенденції між групами (наприклад, коли в експериментальній групі спостерігаємо позитивну динаміку, а в контрольній – негативну). Також значущими вважаємо зміни у $\geq 10\%$ у випадку однакової тенденції (наприклад, коли позитивна динаміка в обох групах), що свідчатиме про вагомі розбіжності в інтенсивності таких змін під впливом чинників формувального експерименту.

3.3.1. Дослідження сформованості компонентів національної самосвідомості. Розпочнемо аналіз із методики «Вимірювання рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості» Борисова – Тхоржевського [5].

З метою встановлення статистичних відмінностей у рівні загального балу сформованості компонентів національної самосвідомості в експериментальній групі до та після формувального експерименту ми провели аналіз даних за допомогою t-критерію Стюдента для парних вибірок (paired sample t-test). Результати виявили, що зміни величини досліджуваного показника є статистично значущим в респондентів експериментальної ($p < 0,01$) та контрольної ($p < 0,01$) груп.

У контрольній групі спостерігаємо помітне падіння по всіх показниках. Так, на 11% менше стало респондентів, які показали високий рівень сформованості компонентів національної самосвідомості, Крім того, середній показник по всій контрольній групі знизився на 5% (з 20,18 до 19,18 балів). Натомість, серед членів експериментальної групи помітний ряд позитивних змін. По-перше, збільшилася кількість респондентів з високим рівнем розвитку складових національної самосвідомості на 2%. По-друге, чисельність студентів з

низьким рівнем опустилася до нуля (порівняно з 2% до експерименту). По-третє, середній арифметичний показник по експериментальній групі зріс на 3% (з 20,07 до 20,64 балів). Візуально динаміку змін в обох групах представлено в рис.3.1.

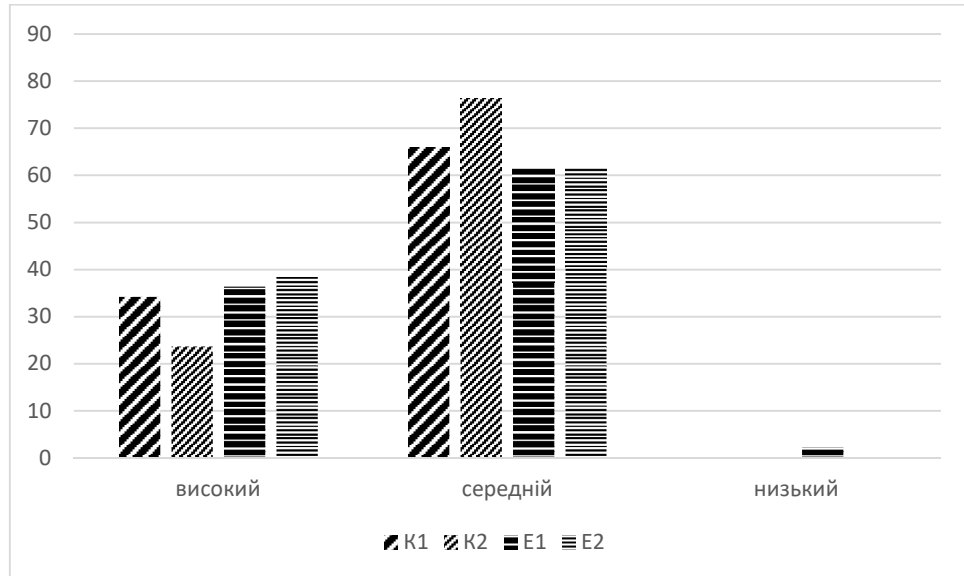

Рис.3.1. Динаміка розвитку компонентів національної самосвідомості в контрольній та експериментальній групах.

K1 – показники в контрольній групі до експерименту

K2 – показники в контрольній групі після експерименту

E1 – показники в експериментальній групі до експерименту

E2 – показники в експериментальній групі після експерименту

Загальну тенденцію до різкого зниження показників, проілюстровану контрольною групою, на нашу думку, обумовила початок світової пандемії COVID-19, що спричинила перехід на тривале дистанційне навчання, і, як наслідок зниження мотивації студентів ЗВО. У цьому контексті варто розглядати незначне підвищення показників експериментальної групи як опірність несприятливим зовнішнім умовам, що, за інших обумовили б помітний спад показників.

3.2.2. Дослідження громадянських рис. Наступними розглянемо найбільш значущі зміни за результатами методики №2 – Визначення

громадянських рис респондентів здійснюється за допомогою модифікованого варіанту «особистісного диференціалу Осгуда» [7].

Простежується спільна для контрольної та експериментальної груп тенденція до зниження показників. Проте помітною виявляється різна інтенсивність таких змін. Так, у контрольній групі на 13% знизилася кількість респондентів з високим рівнем сформованості громадянських рис, що спричинило зростання числа студентів із середнім (11%) та низьким (3%) рівнями. Таким чином, середнє значення впало на 6% (з 4,01 до 3,78).

На противагу, в експериментальній групі спостерігаємо значно повільніші темпи спадання. Наявне лише зменшення кількості студентів з високим рівнем розвитку громадянських якостей (7%) на користь середнього рівня. Кількість респондентів з низьким рівнем залишилася незмінною – 0. Середній показник по експериментальній групі зменшився на 1,5% (з 3,96 до 3,9). Тому можемо підсумувати, що в контрольній групі тенденція до зниження виявилася вдвічі різкішою за кількісним показником, а за якісним – майже в чотири рази. Наочно це проілюстровано на рис.3.2.

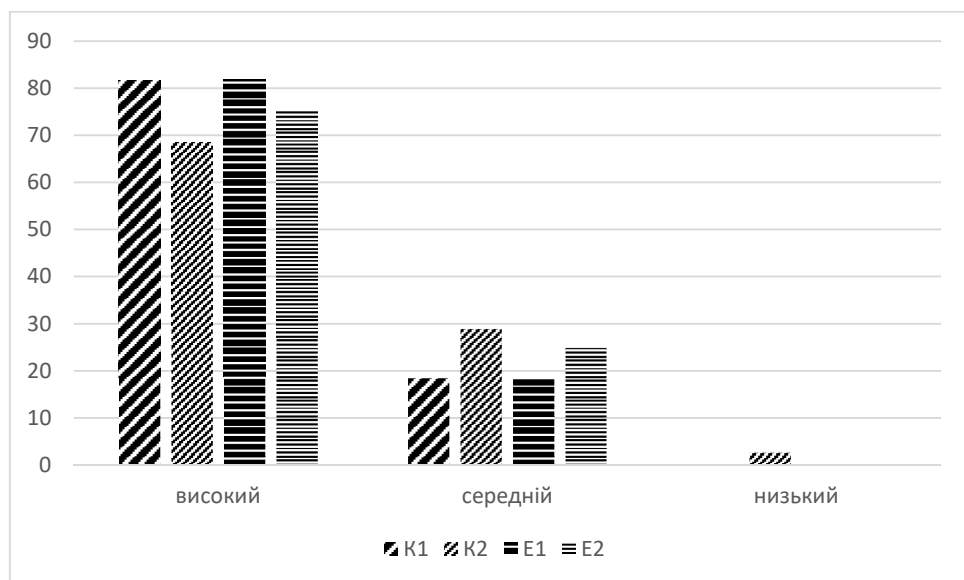

Рис.3.3. Динаміка розвитку громадянських рис в контрольній та експериментальній групах.

K1 – показники в контрольній групі до експерименту;

K2 – показники в контрольній групі після експерименту

E1 – показники в експериментальній групі до експерименту;

E2 – показники в експериментальній групі після експерименту

3.2.3. Вивчення етнонаціональних уявлень. Повторне застосування методики для визначення етнонаціональних уявлень, розробленої лабораторією психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології ім. Г. С. Костюка Академії психологічних наук України, дозволило виявити такі значущі зміни.

У блоці, присвяченому типовим рисам українця, контрольна група продемонструвала помітне зростання у виборі певних позитивних рис: на 24% більше респондентів додають до списку дипломатичність (в експериментальній групі приріст – всього 2%) та активність (в експериментальній групі – зменшення на 2%). При цьому спостерігаємо значуще збільшення показників і такої негативної риси як безхарактерність на 11% (в експериментальній групі – зменшення на 5%) та зниження показників такої позитивної якості як економність на 13,1% (в експериментальній групі – збільшення на 5%).

В експериментальній групі виявляємо вагоме зростання в показниках конкретних негативних характеристик: на 15,6% гордості (в контрольній групі – зменшення на 3%), на 23% зарозумілості (в контрольній групі – збільшення на 3%) та на 11% запальності (в контрольній групі – зростання на 3%). Однак наявні також збільшення частоти позитивних рис (на 11% більше дотепності супроти 3%-го зменшення у контрольній групі) та зниження негативних (на 21% менше боягузливості супроти 3%-го збільшення у контрольній групі).

Найбільш вартою уваги вважаємо ситуацію з такими якостями охайність та агресивність. Респонденти з обох груп показали в них не лише найбільші розбіжності, а й різноспрямованість динаміки. Так, на 11,3% більше респондентів з експериментальної групи стали приписувати цю рису типовому українцю; натомість у контрольній групі спостерігаємо зменшення на 18%. Агресивність як негативна якість знизила показники а експериментальній групі на 9%, тоді як у контрольній відбулося зростання на 16%. Обумовленість таких змін в описаних вище показниках вбачаємо в ефективному апелюванні вивчених

історичних міфів до національної самосвідомості студентів саме через компонент обізнаності про типові особливостей свого народу.

Варто також звернути увагу на зміни в показниках характеристик, що збігаються в оцінках респондентів себе та типового українця. У контрольній групі поряд зі збереженням деякими якостями своїх позицій як таких, що максимально наближують студента з типовим українцем (боягузливість, винахідливість) спостерігаємо ті, чії показники значною мірою змінилися: на 21% зменшилася частота темпераментності та, відповідно, на 11% зросла поступливість. Крім того яскравим свідченням підвищення самоідентифікації з українським народом через характерні риси є поява нових позицій: гордості (на 13% ближче до показника типового українця) наполегливості та агресивності (на 5% ближче в обох випадках).

Так само поглянемо і ті риси, які, на думку членів контрольної групи, найбільше відрізняють їх від типового українця. Помічаємо загальну тенденцію до зменшення таких розбіжностей серед найпомітніших рис: дипломатичність – на 21% ближче, лицемірство – на 16% ближче, активність – на 13% ближче. Натомість, серед найбільш відрізняючих якостей з'явилися педантичність (37%, тобто на 16% далі) та нав'язливість (29%, тобто на 3% далі).

Розглянемо цей аспект в експериментальній групі. Найближче до типового українця респонденти незмінно вбачали у вимірі темпераментності та товариськості. Серед позитивних рис спостерігаємо підвищення самоідентифікації з українським народом через дотепність (на 7% ближче), проте і разючу втрату рейтингу у випадку з активністю (аж на 25% нижче). Після проведення експерименту серед найбільш зближуючих характеристик з'явилися позитивні риси (економність та охайність – на 13% ближче в обох випадках і винахідливість – на 5% ближче), однак найразючіші зміни спостерігаємо на прикладі боягузтва (23%-ве наближення призвело до повного збігу цього показника в оцінці респондентів себе та типового українця) поряд із незначним наближенням у вимірі впертості (на 2% ближче).

Перейдімо до найбільш помітних розбіжностей у рисах типового українця та респондента експериментальної групи. На відміну від контрольної групи, в цьому випадку більшість рис зберегли свою найвищу позицію серед інших розрізняючих факторів (лицемірство) навіть попри незначні зміни (обережність та жадібність – на 2% ближче для обох якостей). Особливої уваги заслуговує різке віддалення за параметром поступливості – різниця зросла з 21% до 39%, тобто майже вдвічі.

Для кращої наочності найбільш значущі зміни у приписуваних типовому українцю рисах зображено в таблиці 3.19. Збільшення частоти відповідей позначено числом без знаку, а зниження – зі знаком «мінус».

Таблиця 3.19

Зведені результати дослідження змін в уявленнях про характер типового українця

Риси характеру	Зміни в експериментальн. групі	Зміни в контрольній групі
дипломатичність	2%	24%
активність	-2%	11%
економність	5%	-13,1%
безхарактерність	-5%	11%
гордість	16%	-3%
дотепність	11%	-3%
охайність	11,3%	-18%
зарозумілість	23%	3%
боягузливість	-21%	3%
агресивність	-9%	16%
запальність	11%	3%

Оскільки в експериментальній групі бачимо більше тяжіння до збереження розбіжностей між приписаними самому собі респондентом та приписаними типовому українцю якостями, ніж у контрольній, можемо припустити, що це спричинено характером творів, які вивчали слухачі курсу «Література

англомовних країн». Ймовірно, вивчення творів, персонажі яких мають яскраво виражені риси національного характеру інших народів, сприяє закріплення автостереотипів респондентів з експериментальної групи щодо українців. Підтвердженням цього може слугувати помітна в контрольній групі тенденція до зближення з рисами типового українця, зокрема звертаючи увагу на якості, що максимально відрізняють.

Наступним пунктом аналізу є твердження про ставлення студентів до національних цінностей та відповідності соціально-психологічним очікуванням національної спільноти. Найбільш значущі розбіжності між змінами у відповідях контрольної та експериментальної груп спостерігаємо у таких позиціях. У контрольній групі простежується збільшення несприйняття шлюбів між представниками різних народів (на 8%) на тлі стабільності у поглядах в експериментальній групі. Натомість бачимо зниження зацікавленості студентів експериментальної групи у способі життя тільки свого народу (на 7% менше) при незмінних показниках у контрольній групі. Така зміна може бути обумовлена ознайомленням та підвищенням інтересу до стилю життя інших національних груп через тексти, включені до програми курсу «Література англомовних країн».

Тим самим фактором можна обумовити ситуацію з твердженням «Я така людина, яка вважає, що справжня дружба можлива лише між людьми однієї національності». Через великий акцент на питаннях міжнаціональних відносин у творах, члени експериментальної групи зберегли стабільно низький показник позитивних відповідей на це питання. Натомість, у контрольній групі на 5% більше студентів дотримуються такої думки.

Подібну тенденцію в експериментальній групі бачимо в питаннях про почуття сорому за представників свого народу та відчуття меншовартості через свою національну належність. Наявне відчутне зменшення кількості позитивних відповідей – на 9% та 5% відповідно. При цьому, у контрольній групі показники по першому твердженню лишилися без змін, а по другому зросли на 11%. Причиною такого зменшення почуття сорому та меншовартості вбачаємо у двоякому чиннику. З одного боку, стикаючись із описами помилок

представників інших народів у літературі, респонденти мають можливість позбавитися негативного автостереотипу щодо схильності помилок виключно українського народу. З іншого боку, надихаючись героїчними сторінками з історії інших націй, студенти могли переносити це позитивне ставлення і на представників своєї національної групи. Подібний ефект цей фактор має і на зміну у відсотковому співвідношенні відповідей, що стосуються твердження «я така людина, яка вважає свій народ більш обдарованим і розвинутим порівняно з іншими народами». Вагомий приріст позитивних відповідей в експериментальній групі (16%) відбувається на тлі незмінного показника в контрольній групі.

На фоні незмінного показника в контрольній групі, спостерігаємо збільшення інтересу респондентів з експериментальної групи до певної національної культури (включаючи українську). Таке зміщення (7%) може бути обумовлене ознайомлення з конкретними проявами національної культури народів, описаними авторами досліджуваних творів, що викликало у студентів зацікавлення завдяки формуванню чіткішого уявлення про культуру конкретних народів, що є своєрідним відходом від космополітичного узагальнення всіх національних груп. Так само цей фактор впливає і на зниження байдужості до своєї національної належності (на 9% нижче при незмінному показнику в контрольній групі).

Лінгвістичний фактор у цьому блоці опитувальника репрезентований твердженням «Я така людина, яка відчуває напруження, коли чує навколо себе чужу мову». Логічним поясненням зменшення кількості згодних із цією тезою респондентів експериментальної групи (зниження показників на 2% при підвищенні в контрольній групі на 8%) є не лише фахова спрямованість студентів на опанування іноземних мов, а й той факт, що твори, які склали наповнення курсу «Література англomовних країн» вони опрацьовували в оригіналі. Таким чином ця академічна дисципліна є органічним етапом процесу глибшого залучення здобувачів освіти у мовне середовище.

Крім того цей чинник обумовлює і покращення готовності членів експериментальної групи до взаємодії з представниками різних націй. Спостерігаємо підвищення показників на 7% супроти різкого зниження такої готовності в контрольній групі (на 16% менше). Цікавою, на нашу, думку є динаміка зміни фактору дратівливості в контексті співпраці з представників інших народів. В експериментальній групі відсоток не змінився, тоді як у контрольній виявляємо зріст на 8%. Неочікуваним є зміна у показниках згоди із твердженням «Я така людина, яка вважає, що на її землі всі права використання природних та соціальних ресурсів мають належати лише її народові». На противагу зменшенню позитивних відповідей у контрольній групі на 5%, респонденти з експериментальної групи продемонстрували помітне збільшення кількості згодних із цією тезою (на 11%). Відповідно до нашого припущення, причиною цього могло бути розкриття проблеми війни у чотирьох із п'яти творів курсу «Література англomовних країн». Важливість відстоювання інтересів нації (зокрема, право на природні ресурси) у цих війнах, яку підкреслювали автори, могла схилити думку частини студентів у цьому напрямку.

Варто також звернути увагу на співвідношення між правами нації та правами людини. В експериментальній групі розподіл думок лишився без змін; натомість в контрольній бачимо помітне тяжіння на користь національних інтересів (на 13% більше). Імовірно, стабільна прихильність до людських прав в експериментальній групі збереглася, серед іншого, і завдяки проблематиці вивчених творів з курсу «Література англomовних країн». Наприклад, в основу новели Ф. О'Коннора «Гості нації» покладений конфлікт загальнолюдських та національних інтересів.

Крім того, ознайомлення з повсякденним побутом та способом життя представників інших народів вплинуло на погляди членів експериментальної групи щодо того, чи має значення національність у буденному спілкуванні. На 18% більше студентів дали позитивну відповідь, тоді як у контрольній групі спостерігаємо протилежну тенденцію: на 3% менше респондентів погоджуються з цим твердженням. Цікавою є також ситуація із тезою «я така людина, яка

любить свій народ, але шанує мову та культуру інших народів». На тлі різкого зниження кількості позитивних відповідей у контрольній групі (13%), спостерігаємо стабільність показників у експериментальній групі. Інакше кажучи, попри загальну тенденцію спаду патріотичних почуттів та рівня толерантності до інших народів проілюстровану контрольною групою, стійкість любові до своєї та іншої національних груп в експериментальній групі можна розцінювати як прояв опірності зовнішнім чинникам.

Спостерігаємо помірні розбіжності у динаміці розподілу відповідей на питання, що стосується відповідальності людини за провини її народу. У контрольній групі показники не змінилися, тоді як на 7% більше респондентів з експериментальної групи погоджується, що кожна особа несе частину провини за помилки її нації. Передумовою такої зміни може слугувати підвищення усвідомлення відповідальності за вчинки попередніх поколінь завдяки ознайомленню текстам, що стосуються історичних тем (історичних романів), містять історичні міфи та розкривають неправильну поведінку представників інших народів. Так само певною мірою підвищилося розуміння студентами з експериментальної групи потреби у самоідентифікації з певною національною групою. Так, після проведення експерименту на 7% більше студентів дали ствердну відповідь. На противагу, у контрольній групі спостерігаємо протилежну тенденцію: на 3% менше позитивних відповідей. Такий зріст в експериментальній групі, на нашу думку, обумовлений поширеною в творах ідеєю прагнення до об'єднання народу та колективного духу літературних персонажів.

Значно помітнішими є зміни у випадку з твердженням «В своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами ніж будь-якими іншими, в тому числі й національними». Члени контрольної групи продемонстрували значне (11%) підвищення у кількості позитивних відповідей. Натомість, в експериментальній групі бачимо зниження показника на 2%. Причиною такої зміни може бути зосередженість багатьох творів на питаннях національних інтересах на противагу особистим, а тому, можемо припустити, що курс

«Література англomовних країн» допомагає студентам відходити від егоїстичного мислення. Так, наприклад, у романі Т. Кініллі «Список Шиндлера», хоч і з додаванням міфологізованих деталей, розкрито ідею альтруїзму та здатності пожертвувати особистими інтересами на користь блага інших людей. Адже, за словами З. Карпенко, наслідком наближення Я-реального до Я-ідеального є формування зрілої та цілісної особистості, фундаментом мотивації якої є альтруїзм [22].

Значущим є також зміни у твердженнях, що стосуються інтегруючої функції релігії. Так, на 21% більше респондентів з експериментальної групи вважають, що народам, які сповідують одну й ту ж релігію, легше зрозуміти один одного. При цьому, показник контрольної групи лишився незмінним. Безумовною причиною цього, на нашу думку, є опис об'єднувачого потенціалу християнства у творах В. Скотта, Ч. Ачебе та Ф. О'Коннора. Крім того, на особливу увагу заслуговують відповіді на тезу «В житті необхідно жити своїм розумом, не спираючись на норми й правила поведінки, прийняті у того чи іншого народу». На фоні різкого зростання кількості згодних із цим твердженням у контрольній групі (на 13% більше), спостерігаємо майже рівносильний ухил в протилежний бік в експериментальній групі (на 14% менше). Інакше кажучи, це є ще одним свідченням того, що вивчення обраних літературних творів сприяє усвідомленню важливості інтересів спільноти на протипагу індивідуалізму. Цікаво, що попри критику традиційного ладу життя, наявну в деяких текстах (наприклад, «Шлюб – справа особиста» Ч. Ачебе), результати показали, що в рамках проходження курсу студенти зрозуміли важливість соціальних приписів та норм.

Наступним пунктом аналізу найбільш значущих зміни є методика «Хто я?». В обох групах простежується позитивна динаміка у переважанні згадок соціально-рольових особливостей. В експериментальній групі бачимо, що такий зріст є інтенсивнішим (на 11% більше), ніж у контрольній (6,6%). При цьому спостерігаємо майже синхронне зниження рейтингової позиції згадок національної/громадянської належності: з 3,16 до 3,39 в експериментальній групі

та з 2,9 до 3,18. Однак особливої уваги заслуговують зміни у кількості студентів, які взагалі не згадали значущі для нашого дослідження соціально-рольові характеристики. На тлі незмінного показника в контрольній групі, респонденти з експериментальної групи продемонстрували майже чотирикратне зменшення кількості тих, хто не згадав такі варіанти «українець(ка)», «громадянин(ка)» тощо – з 9% до 2%. Візуально ці зміни представлені у таблиці 3.20.

Таблиця 3.20.

Результати дослідження за допомогою методики «Хто я?» у динаміці

Групи студентів	Співвідношення особливостей		Варіанти «українець(ка)», «громадянин(ка)» тощо	
	Соціально-рольові	Особисто-індивідуальні	Відсутні	Середня рейтингова позиція
E1	49%	51%	9%	3,16
E2	60%	40%	2%	3,39
K1	49%	51%	13%	2,9
K2	56%	44%	13%	3,18

E1 – показники в експериментальній групі до експерименту;

E2 – показники в експериментальній групі після експерименту;

K1 – показники в контрольній групі до експерименту;

K2 – показники в контрольній групі після експерименту.

Крім того, варто зазначити, що в експериментальній групі збереглася частота згадок значущих для нашого дослідження соціально-рольових особливостей під час того, як у контрольній групі відбувся відчутний спад (8%). Також варто згадати збільшення кількості студентів, що згадали актуальні для нас якості в експериментальній групі. Так, позицію «українець(ка)» вказали на 9% більше студентів, ніж це було до експерименту; натомість у контрольній групі показник навпаки знизився на 2%. Ще більшим є приріст за варіантом «громадянин(ка)» – на 19% (для порівняння, у контрольній групі показник зріс всього на 6%).

Звернемо увагу і на зміни за іншими соціально-рольовими позиціями. Наприклад, за пунктами «брат/сестра» респонденти контрольної групи

продемонстрували вдвічі більший приріст, ніж в експериментальній групі (16% та 8% відповідно). У контексті сімейних ролей варто також згадати і збільшення частоти згадок особливості «син/дочка» (на 6% більше в експериментальній групі та на 8% більше в контрольній). Цікавою є також синхронне зростання показників за позицією «студент(ка)»: 20% в експериментальній та 21% в контрольній групах. Графічно описані вище тенденції подано у таблиці 3.21.

Таблиця 3.21.

Динаміка змін частоти національних, сімейних та академічних соціально-рольових особливостей

Групи студентів	Національні особливості		Сімейні особливості		Академічні особливості
	«українець(ка)»	«громадянин(ка)»	«брат/сестра»	«син/донька»	
E1	82%	36%	32%	55%	64%
E2	91%	55%	41%	61%	84%
K1	76%	39%	29%	53%	71%
K2	74%	45%	47%	61%	92%

E1 – показники в експериментальній групі до експерименту;

E2 – показники в експериментальній групі після експерименту;

K1 – показники в контрольній групі до експерименту;

K2 – показники в контрольній групі після експерименту.

Отже, бачимо, що різниця між експериментальною та контрольною групами полягає саме в національних соціально-рольових особливостях, що можна пояснити впливом формувального експерименту. При цьому простежуємо спільну для обох груп тенденцію до зростання значущості сімейних та академічних пунктах. Причиною цього вбачаємо у тому, що час проведення експерименту припав на запровадження карантину через пандемію COVID-19. Протиепідемічні заходи передбачали перехід на дистанційну форму навчання. На нашу думку, тривале перебування респондентів у колі сім'ї сприяло поглибленню усвідомлення значущості сімейних зв'язків. Крім того, фактор нестачі живого спілкування з одногрупниками загострило потребу самоідентифікації саме зі студентською спільнотою. До того ж, певну роль відіграв вік учасників обох груп: третій курс є своєрідним «екватором» студентського

життя, академічним рокам приписується більша значущість з огляду на те, що період навчання в ЗВО наближається до завершення.

Наступна секція методики для визначення етнонаціональних уявлень присвячена мовному питанню. Виявляємо два питання, відповідаючи на які, респонденти експериментальної та контрольної груп продемонстрували однакове спрямування динаміки при різній інтенсивності змін. Так, на питання «Якою мовою Ви володієте вільно?» відповідь «українською» дало на 2% більше студентів експериментальної групи, тоді як в контрольній групі приріст становив 11%. Обернену ситуацію спостерігаємо з питанням «Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми друзями?»: тут бачимо більш помітний стрибок у кількості відповідей «українською» в експериментальній групі (на 9% більше) при зростанні на 3% в контрольній групі.

Різностямовані зміни в експериментальній та контрольній групах виявляємо у питанні про вживання української в університеті. Респонденти експериментальної групи продемонстрували зріст на 2%; натомість у членів контрольної групи виявлено негативну динаміку – на 5% менше. Це, у свою чергу, вплинуло на показники по інших питаннях. Так, українською та російською вдома спілкуватися стало на 2% респондентів експериментальної групи менше (в контрольній – на 5% більше). Понизилися також позиції паралельного вживання українською та російської студентами з експериментальної групи в колі друзів (на 5% менше); тим часом у контрольній групі цей показник лишився незмінним.

Найбільш помітні зміни спостерігаємо у випадку використання обох мов для отримання інформації через радіо- і телепередачі та подкасти. Експериментальна група продемонструвала зріст на 7% на тлі незначного зниження в контрольній групі (5%). Ще цікавішим є покращення позицій української як мови домашнього спілкування в експериментальній групі: респонденти вказали, що використовують її на 9% більше. При цьому в контрольній групі відповідний показник навпаки впав на 3%. Таким чином бачимо переміщення акценту на спілкування українською в різних сферах життя

за рахунок інших мов та мовних комбінацій. Імовірно, це явище спричинене підвищенням усвідомлення значущості мови як одного з маркерів нації завдяки розкриттю мовного питання у творах курсу «Література англomовних країн» (наприклад, гельська мова в романі В. Скотта «Роб Рой» чи племінні мови етносів Нігерії в творчості Ч. Ачебе).

Наступний блок методики зосереджений на дослідженні об'єднаних та розрізнявальних факторів для нації. Оскільки ця частина опитувальника передбачає ранжування запропонованих позицій, звернімо увагу на найпомітніші зміни рейтингових позицій різних чинників. Значущими будемо вважати ті, що передбачають зміщення пунктів на 3 і більше позиції, а також ті, що мають різне спрямування в експериментальній та контрольній групах.

Перша частина блоку розкриває питання самоідентифікації зі своїм народом. Зазначимо, що експериментальна група продемонструвала високий рівень стабільності: більшість пунктів змістилися не більше ніж на 2 позиції, а 4 пункти («національна мова», «національні обряди, звичаї, традиції», «народна творчість: казки, пісні, оповідання» та «зовнішність») зберегли своє положення. Натомість, у контрольній групі спостерігаємо помітні зрушення. Так, найбільш значущими є підняття спільності походження та рідної землі на 3 позиції, національних обрядів, звичаїв та традицій на 4, а також зниження зовнішності та національного одягу на 3 і, особливо, погіршення рейтингової позиції особливостей поведінки на 6 пунктів.

Подібну тенденцію спостерігаємо і в другій частині методики, що вивчає уявлення про розбіжності між інгрупою та аутгрупою. Знову-таки показники експериментальної групи виявляються стійкішими: більшість позицій зберегли своє розміщення в рейтингу або трохи посунилися. Виняток становлять пункти «національний одяг, житло, їжа» (на 3 позиції вище) та «релігія» (на 3 позиції нижче). У першому випадку маємо підстави говорити про вплив літературних творів через репрезентацію матеріальної культури відповідних народів як маркера конкретної національної групи (наприклад, шотландський національний костюм та житло, детально описані в романі «Роб Рой» В. Скотта). Натомість,

вважаємо, що зменшення значущості релігії як розрізнявального фактору спричинене загаданою раніше увагою до питання віри в творах курсу. Наприклад, в оповіданнях Ч. Ачебе «Шлюб – справа особиста» та «Шкільні дні Чике» описана інтеграція представників різних племен (що лягло в основу конфлікту творів) завдяки сповідуванню християнства їхніми представниками. Відтак, більше усвідомлення інтегруючої функції релігії не лише в межах одного народу чи етносу, а й для інших, обумовлює зниження її рейтингової позиції як чинника, що відрізняє націю респондента від інших народів.

У контрольній групі простежуємо значно помітніші та чисельніші переміни в рейтингу. Так, значущість релігії як дезінтегруючого фактора зросла на 4 позиції, а спільність походження – аж на 6 сходинок. Протилежну тенденцію показали такі чинники як народна творчість (на 3 пункти нижче) та національна література (на 5 пунктів нижче). Візуально динаміку змін за цією секцією методики представлено в таблицях 3.22 і 3.23.

Таблиця 3.22.

Зміни в рейтингу понять, що об'єднують респондентів з їхнім народом

Ознаки національності	Рангові позиції у групах студентів			
	E1	E2	K1	K2
Спільність походження	2	3	4	1
Національна література та мистецтво	6	8	8	7
Зовнішність	12	12	9	12
Рідна земля	3	2	5	2
Національний одяг, житло, їжа	10	9	6	9
Історія народу	5	4	3	4
Національна мова	1	1	1	2
Особливості поведінки	4	5	2	8
Національні обряди, звичаї, традиції	7	7	10	6
Релігія	9	10	12	11
Народна творчість: казки, пісні, оповідання	11	11	11	10
Риси національного характеру	8	6	7	5

E1 – показники в експериментальній групі до експерименту;

E2 – показники в експериментальній групі після експерименту;

K1 – показники в контрольній групі до експерименту;

K2 – показники в контрольній групі після експерименту.

Таблиця 3.23.

Зміни в рейтингу понять, що відрізняють народ респондента від інших народів

Ознаки національності	Рангові позиції у групах студентів			
	E1	E2	K1	K2
Спільність походження	4	4	10	4
Рідна земля	2	2	4	2
Національний одяг, житло, їжа	10	7	7	8
Національні обряди, звичаї, традиції	5	5	6	7
Народна творчість: казки, пісні, оповідання	9	9	8	11
Національна література та мистецтво	7	8	5	10
Мова	1	1	1	1
Історія народу	3	3	2	3
Релігія	8	11	11	6
Національний характер	6	6	3	5
Особливості поведінки	11	10	9	9

E1 – показники в експериментальній групі до експерименту;

E2 – показники в експериментальній групі після експерименту;

K1 – показники в контрольній групі до експерименту;

K2 – показники в контрольній групі після експерименту.

У підсумку бачимо значну переоцінку багатьох факторів на прикладі контрольної групи, імовірно, спричинену запровадженням карантину. На тлі цього, як і в багатьох інших секціях методики, доволі помітна стійкість членів експериментальної групи. Крім того, привертають увагу помітні зміни позицій особливостей нації в аспектах релігії та матеріальної культури, спричинені зверненням уваги на них у вивчених літературних творах.

Далі розглянемо зміни у відповідях на питання, що стосуються самоідентифікації себе з українським народом. Найперше, помічаємо, що в експериментальній групі відчутно понизилася значущість рідної мови (на 9%) та найближчого оточення (на 6%). Натомість, зростає важливість факту народження та проживання в середовищі української національної спільноти (на

8%). Для порівняння, контрольна група продемонструвала протилежну тенденцію: фактор народження став менш важливим (на 9%), а значущість найближчого оточення – навпаки зросла (на 6%).

Серед іншого проявом високого рівня самоідентифікації зі будь-яким колективом є ототожнення з ним через використання займенника «ми». Серед односпрямованих для експериментальної та контрольної групи змін у частоті відповідей варто відзначити продемонстроване попередніми секціями методики збільшення значущості належності до академічної групи та спільноти товаришів по навчанню. Звернемо увагу на те, що в експериментальній групі цей приріст набагато помітніший (18%), ніж у контрольній групі (5%).

Так само, спільний напрямок змін показників фіксуємо у розрізі спільності з людьми, які мешкають у тому ж населеному пункті, що і респондент. У цьому випадку динаміка негативна, але знову інтенсивніша в експериментальній групі – на 18% менше, тоді як у контрольній – всього на 3% менше. Таке падіння рівня регіональної ідентичності може бути обумовлене обізнаністю студентів експериментальної групи зі введеним нами поняттям шилтрової ідентичності в рамках лекційної частини курсу «Література англomовних країн». Це поняття передбачає один з факторів оформлення шотландців як народу, що полягає в необхідності взаємодії різних об'єднаних територіально етнічних (чи інших) груп для спільної оборони від зовнішніх загарбників. Назва терміну походить від староанглійського слова «schiltron», що позначає кругове шиккування пікінерів та символічно відображає суть такої ідентичності: автоматичне ототожнення з людьми, з якими індивід опинився на одній території (як у випадку з бойовою формацією) на противагу аутгрупі, та знаходить яскравий прояв у регіональній ідентичності. Крім того апеляція до шилтрової ідентичності через історичні та національні міфи (як у випадку з «Роб Роєм»), на нашу думку, студентів експериментальної групи обережніше ставитися до автоматичного ототожнення з людьми, що проживають з тобою в одній місцевості.

Серед найбільш значущих різноспрямованих змін варто звернути увагу на вказані нижчі. Неочікуваним виявилось помітне зниження рівня

самоідентифікацію через об'єднане поняття «ми» з представниками власної нації в експериментальній групі (на 7% менше) на тлі вагомого зростання показників серед респондентів контрольної групи (8%-вий приріст). Суперечливість таких результатів експериментальної групи з результатами тесту «Хто я?» (нагадаємо про 9%-вий приріст позиції «українець» та 19%-вий приріст за позицією «громадянин») наштовхує на один з двох варіантів висновку. Перший полягає у хибності результатів заповнення опитувальника «Хто я?», обумовленої розвитком у студентів номінальної національної самоідентифікації (знаючи, яка відповідь має бути «правильною», респонденти експериментальної групи більше схилилися до неї, а не до тої, яка достовірніше відображала їхній рівень національної ідентичності). Інший варіант спричинений стійкістю впливу популярної тенденції дистанціювання себе від своєї національної групи, а отже, призвів до спотворення результатів опитувальника про ототожнення себе з різними групами людей через використання займенника «ми».

Ми схилиємося до другого висновку, оскільки опитувальник «Хто я?» ґрунтується на швидшому темпі заповнення (респонденти отримали інструкції, відповідно до яких давати відповіді потрібно в тому порядку, в якому вони спадають на думку), що знижує імовірність підбору «правильної» відповіді. Крім того, свідченням валідності цієї методики є вагоме зменшення частки респондентів, що не згадали актуальні для нашого дослідження національні соціально-рольові особливості «українець(ка)» та «громадянин(ка)», що відповідає загальній тенденції підвищення рівня самоідентифікації студентів експериментальної групи зі своїм народом. Утім, проаналізувавши ситуацію із секцією методики щодо ототожнення себе з різними групами через збірне поняття «ми», варто все ж зазначити, що вплив історичних міфів через курс «Література англomовних країн» не допоміг подолати популярну в студентських колах тенденцію відокремлення себе від власної національної групи на рівні завченої настанови.

Остання частина методики дослідження етнонаціональних уявлень містить твердження, що стосуються певних життєвих ситуацій та реакцій на них.

Розглянемо зміни в розподілі відповідей на деякі з них. Наприклад, цікавими виявилися результати, пов'язані з питанням про навчання в академічній групі представників різних національностей. Респонденти як експериментальної, так і контрольної груп продемонстрували майже синхронне зниження показника позитивних відповідей (6% і 5% відповідно). Таким чином припущення про підвищення рівня толерантності до представників інших народів під впливом історичних міфів аутгруп не підтвердилося.

Цікавими виявилися результати відповідей на питання «Як би Ви поставилися до того, якщо б хто-небудь з Ваших найближчих родичів одружився з людиною іншої національності?». Незначною, проте цікавою є тенденція зростання негативного ставлення до такої ситуації. Так, в експериментальній групі частота варіанту «Надаю перевагу людині своєї національності, але заперечувати не став(ла) би» дещо зросла (на 5% більше) за рахунок опції «національність у шлюбі не має значення» (на 5% менше). Натомість, у контрольній групі спостерігаємо обернену ситуацію з цими двома варіантами відповіді (зміни в обох випадках теж складають 5%). Неочікуваною виявилася не лише відсутність помітних позитивних змін у ставленні до міжнаціональних шлюбів внаслідок представлення описаних письменниками картин життя окремих народів, а й наявність негативної тенденції до цієї сфери взаємодії з представниками інших національних груп.

Зафіксовані також зміни у відповідях на питання про мову, якою респондент почав би спілкування із земляком за кордоном. Експериментальна група показала зниження на 5% ймовірності використання саме української мови на тлі стабільності в контрольній групі. Таку тенденцію в експериментальній мові можемо приписати поширенню асиміляційних поглядів під впливом британського імперського міфу (в більшій чи меншій мірі присутнього в більшості творів курсу «Література англословних країн») та його лінгвістичного елементу: вживання «об'єднавчої» англійської мови замість національних мов підкорених народів навіть у спілкуванні з представниками національної інгрупи.

Позитивною в обох групах є динаміка зміни відповідей щодо того наскільки часто студенти відчувають гордість за свою країну. І в експериментальній, і в контрольній групах знизилася кількість респондентів, яким важко відповісти, але в першому випадку таке зменшення більш значуще (9% проти 3%). Розбіжність також полягає в тому, що внаслідок збільшення відсотка студентів, які визначилися з відповіддю, простежується поляризація поглядів у експериментальній групі (на 5% більше за «завжди» та на 7% більше за «практично ніколи»). Натомість у контрольній групі, з поміж іншого і за рахунок зменшення на крайніх позиціях, на 8% зросла частота відповіді «в окремих ситуаціях».

У контексті гордості за свою країну варто звернути увагу на найпоширеніші відповіді відкритого типу, в яких студенти аргументували власну позицію. Так, найпопулярнішою причиною гордості є досягнення окремих людей у різних сферах (спорт, наука, мистецтво). Дещо менш частотним варіантом відповіді були визначні історичні події на шляху українського народу. Третім найпоширенішим аргументом є позитивні риси представників нації: наполегливість, почуття гідності, волелюбність, згуртованість, працелюбність, мужність. Зрештою, серед найпоширеніших підстав для гордості за країну є фактор народження в ній, походження з українського народу. На противагу, серед основних перешкод почуттю гордості за свій народ виявляємо дії окремих представників нації або окремі події, українських політиків та помилки всього народу і національний менталітет.

В останньому питанні методики вивчення етнонаціональних уявлень теж спостерігаємо значущі зміни. Відповідаючи на питання «В яких життєвих ситуаціях Ви найбільше почуваетесь представником свого народу, представником цілої української нації?» члени експериментальної групи на 3,8% рідше стали згадувати національні свята. Натомість у контрольній групі така частота зросла на 3%. Передумовою такого зниження інтересу до свят свого народу могло бути усвідомлення умовності таких подій через опис у вивчених

творах негативних прикладів описів дотримання таких традицій (наприклад, у «Першій сповіді» Ф. О'Коннора).

Інша помітна зміна в цьому питанні – зростання частоти відповіді «у колі своєї сім'ї» серед респондентів експериментальної групи на 4%. При цьому члени контрольної групи показали протилежну тенденцію: на 4% менше. Таким чином, бачимо не лише зростання самоідентифікації зі своєю сім'єю у зв'язку з карантинном (продемонстровану опитувальником «Хто я?»), але і вибудовування зв'язку між сім'єю та народом у випадку експериментальної групи. У низці творів курсу «Література англомовних країн» піднімалося питання родинних зв'язків та сім'ї як частини національної групи, кореляції інтересів родини та народу (В. Скотт, Ф. О'Коннор, Ч. Ачебе, Р. Кіплінг, Т. Кініллі). Таким чином, бачимо що ця тематика сприяла поглибленню усвідомлення ролі сім'ї як однієї з граней належності до нації серед студентів експериментальної групи. Ця особливість відрізняється від зміцнення звичайної самоідентифікації з членами своєї родини (яку проілюстрували результати методики «Хто я?» в обох групах) та пояснює зріст значущості усвідомлення себе частиною народу через зв'язок із сім'єю.

Той факт, що контрольна група по багатьох показниках продемонструвала помітне зниження можна приписати запровадження карантинних заходів та дистанційного навчання з огляду на епідемію COVID-19. Це цілком могли спричинити широку переоцінку та зниження рівня мотивації до навчання та громадянської активності. На противагу, стійкість та подекуди зріст виявлені студентами експериментальної групи свідчить на користь їхній стійкості опиратися несприятливим умовам та, видається, є наслідком компенсації логічного зниження показників у рамках загальної тенденції за рахунок попереднього підвищення відповідних показників.

У підсумку, зазначимо, що формувальний експеримент приніс багато в чому неочікувані результати. Хоча робоча гіпотеза про підвищення рівня національної самосвідомості студентів під впливом історичних міфів підтвердилася, результати дослідження продемонстрували низку інших змін,

вартих уваги. Значною мірою цього вдалося досягнути завдяки тематиці та наповненню літературних творів, вивчених у рамках курсу.

Спостерігаємо підвищення інтересу до способу життя як інших народів, так і свого. Іншим наслідком формувального експерименту є закріплення позитивних автостереотипів та відхід від тих, що провокують почуття сорому та неповноцінності. Важливим моментом також є поглиблення усвідомлення важливості національних інтересів та необхідності їх відстоювати, що, водночас, не йшло у розріз зі покращенням розуміння значущості загальнолюдських цінностей. Опрацювання матеріалу курсу також сприяло покращенню сприйняття об'єднавчого фактору релігії та мотивувало тенденцію до зміни егоїстичного мислення до альтруїстичного.

3.4. Методичні рекомендації щодо впровадження результатів дослідження розвитку національної самосвідомості історичними міфами в навчальний процес

Аналіз результатів контрольного дослідження дав змогу сформулювати низку рекомендацій щодо сприяння активнішому розвитку національної самосвідомості студентської молоді України з урахуванням специфіки вивчення творів світової літератури. В основу вказаних пропозицій лягли помітні зрушення та тенденції, продемонстровані експериментальною групою.

Найперше, зазначимо, що курс «Література англomовних країн» (та аналогічні дисципліни, що мають на меті вивчення міфологічного матеріалу) призначений не для загального кола здобувачів вищої освіти. Предмет буде корисним для тих, хто володіє психологічними навичками ідентифікування історичних міфів та реалізації їхнього конструктивного потенціалу. Саме тому цільовою аудиторією цієї академічної дисципліни є майбутня еліта – літератори, публіцисти, викладачі, культурологи – ті, хто формуватиме сили для нації.

Крім того, варто наголосити, що метою спеціально розробленого для дослідження курсу «Література англomовних країн» не є поширення історичних

міфів. Він був скомпонований таким чином, щоб дати змогу визначити міру та характер психологічного впливу історичних наративів на національну самосвідомість студентів ЗВО. Навпаки, велика кількість змін, виявлених після прослуховування курсу, були спричинені неміфологічними чинниками. Проте варто зазначити й ті результати, як, на нашу думку, були обумовлені ознайомленням студентів із міфами. Так, спостерігаємо закріплення певних позитивних автостереотипів щодо своєї національної групи, а також послаблення впливу деяких негативних автостереотипів (що знаходили прояв у почутті меншовартості та сорому). Не можна також залишати поза увагою інспіруючий потенціал історичних міфів, що діє на рівні аналогії, завдяки перенесенню позитивного ставлення до представників інших національних груп через опис їхніх історичних успіхів на представників інгрупи.

Іншим позитивним психологічним ефектом історичних міфів є, на нашу думку, зменшення рівня егоїзму серед учасників експерименту та активізація альтруїстичних тенденцій. Через міфологізацію історичних осіб-персонажів та «відбілювання» героїв романів створюється ідеалізований образ, певні позитивні риси якого студенти намагаються інтеріоризувати. Натомість, попри інтегруючий потенціал історичного міфу, авторським курсом не вдалося знайти відповідь негативній тенденції студентів автоматично дистанціювання себе від своєї національної групи. Власне, сприяння зниженню рівня поширення таких поглядів вбачаємо у завданні спеціальних тематично розроблених курсів не лише у ЗВО, але і в загальноосвітніх навчальних закладах.

У контексті власне літературної складової курсу варто згадати кілька рекомендацій. Найперше, доречним вважаємо збільшення обсягу вивчення творів світової літератури у ЗВО як у кількості годин, так і в тематичному наповненні. При цьому, пріоритет варто надавати книгам, написаних мовами, які студенти вивчають, обумовлюючи їх опрацювання в оригіналі. Такий крок допоможе не лише поглибити знання відповідної іноземної мови, а й покращить відчуття мови, лінгвістичну інтуїцію та розуміння студентами специфіки логіки і мовної картини світу інших народів. Крім того, це сприятиме розвитку

послідовної, систематичної та багатовимірної парадигми вивчення іноземних мов у вищій школі.

При цьому, варто зауважити, що збільшення частки іншомовних творів у обсязі навчального матеріалу жодним чином не повинно здійснюватися за рахунок зменшення вивчення української літератури. Навпаки, вивчення самобутнього українського культурного світу має інтенсифікуватися, а інтерес до нього серед молоді – заохочуватися (зокрема, і через літературу). Цей процес має починатися із рівня середньої освіти, оскільки ще зі шкільного періоду у багатьох студентів сформувалися негативні асоціації з українською літературою. Неодноразово доводилося стикатися з випадками коли здобувачі освіти, неочікувано для самих себе, позитивно оцінювали твір, щодо якого, з огляду на зовнішні чинники та брак мотивації, було попередньо сформоване негативне враження.

Дещо символічним, проте знаковим є питання назви самого курсу. Продовжуючи конструктивну тенденцію, запроваджену в багатьох навчальних закладах України, рекомендуємо використовувати формулювання «світова література» (у різних синонімічних варіаціях) на відміну від старої «зарубіжної літератури». Це не лише допомагатиме подолати успадкований ще з радянських часів антагонізм між культурною спадщиною власного народу та культурою інших народів, а й сприятиме ефективнішій інтеграції системи української культури (зокрема літератури) у світовий контекст у картині світу молоді.

Поглиблення вивчення творів світової літератури, серед іншого, також допоможе підвищити інтерес здобувачів освіти до стилю життя інших національностей і, таким чином, розширюватиме їхній світогляд. З іншого боку, формування чіткішого уявлення про культурний світ відповідних національних груп допоможе підвищити готовність молоді до міжкультурного діалогу та взаємодії на противагу ілюзії космополітизму щодо узагальнення всіх народів та стирання національних меж. Як продемонстрували результати дослідження, вагомим позитивним наслідком такого розширення «зовнішнього» інтересу

(тобто, спрямованого на інші культури) є поглиблення внутрішнього інтересу до культури своєї національної групи.

Також рекомендуємо не лише на заняттях дисциплін літературознавчого циклу, а й у рамках відповідних тематичних курсів (наприклад, громадянської освіти, суспільствознавства тощо) розглядати зі здобувачами освіти питання конструювання ідентичності. У проблематику дискусій варто включити компоненти для самоаналізу з метою визначення самими студентами факторів розвитку їхньої власної ідентичності. Крім того, оскільки під впливом авторського курсу спостерігаємо покращення усвідомлення студентами експериментальної групи необхідності захисту інтересів свого народу, доречним на заняттях з відповідних дисциплін розглядати питання важливості відстоювання національних інтересів, при цьому не залишаючи поза увагою належне дотримання загальнолюдських прав. У контексті інтересів доречно згадати сприяння академічної дисципліни розумінню значущості інтересів спільноти на противагу егоїстичним мотивам. Тому в рамках відповідних предметів потрібно присвятити належний час висвітленню і цього питання.

З огляду на те, що національна самосвідомість за визначенням неможлива без цінностей, носієм яких оцінює себе індивід, остання рекомендація матиме аксіологічний, а не міфологічний вимір. У цьому контексті акцент стоятиме не лише на національних, а й на християнських цінностях, важливість яких підкреслило проходження курсу «Література англomовних країн». Підняття цих питань допоможе життєвим орієнтаціям студентів набути чіткої спрямованості, так необхідної в епоху поширеності нігілістичного мислення (тенденції до якого були надзвичайно відчутними серед студентів українських ЗВО зокрема до повномасштабного вторгнення країни-агресора 2022 року).

Крім того не варто забувати про виявлений зріст усвідомлення об'єднуючого потенціалу християнства, що дає йому можливість виконувати функцію платформи для міжнаціонального діалогу. Крім того, наш авторський курс, як показали результати, сприяв поглибленню розуміння сім'ї як важливого об'єднувачого чинника для особистості та її національної групи, а отже, питання

важливості сім'ї та сімейних цінностей (зокрема у контексті поширення індивідуалістичної парадигми) варто включити до тематики відповідних академічних дисциплін.

Насамкінець варто зазначити, що наше дослідження впливу історичних міфів на рівень сформованості національної самосвідомості студентів ЗВО має дескриптивний, а не прескриптивний характер. Інакше кажучи, рекомендацією впровадження ширшого вивчення творів світової літератури ми не маємо на увазі підбір саме тих текстів, що містять історичні наративи. Нашою метою не є пропагування історичних міфів. Навпаки, на нашу думку, історію свого та інших народів потрібно подавати в максимально об'єктивному (нехай навіть і незручному) висвітленні, навіть незважаючи на деякі позитивні наслідки ознайомлення молоді з міфологічним матеріалом.

На нинішньому етапі історичного шляху українського народу особливо гостро постає необхідність протистояння історичним наративам. Повномасштабне вторгнення, що розпочалося 2022 року, є логічним продовженням неоголошеної війни, яку держава-агресор провадить проти нашої нації ще з 2014 р., якій передувала тривала ідеологічно-інформаційна підготовка як українців, так і свого населення. Одним із ключових аспектів такої підготовчої фази було засилля російських імперських історичних міфів; воно ж не закінчується і зараз на інформаційному фронті. Саме тому здатність до виявлення та адекватного реагування на історичні та інші міфи набуває надзвичайної актуальності як важлива компетенція громадянина своєї країни.

Важливо пам'ятати, що ми повинні розрізняти, як правильно реагувати не лише на історичні наративи зовні, але й на власні українські історичні міфи. Існує гостра потреба у припиненні «відбілювання» власних героїв, підтасуванні фактів для досягнення власних цілей чи накладання нічим не обґрунтованих конотацій на певні історичні події. Чорні сторінки минулого свого народу потрібно не замовчувати, а осмислювати та аналізувати, щоб не повторити їх у теперішньому чи майбутньому. Інакше такий підхід сприятиме плеканню так званого «ура-

патріотизму», що призведе до загострення месіаністського комплексу народу, а надалі – до поширення ідеї вищості власної нації над іншими.

Висновки до третього розділу

Отже, робочу гіпотезу дослідження підтверджено: історичні міфи сприяють зміцненню національної самосвідомості студентської молоді за такими показниками: самооцінка (на яку історичний міф впливає через образ героя), соціально-психологічні очікування (через контрастивну ідентифікацію), домагання (через акцентовану відповідальність), усвідомлене ставлення індивіда до минулого, теперішнього та майбутнього (через акцентовану відповідальність та подібність історичного шляху своєї нації та народів, література яких вивчалася), знання типових якостей свого народу (через образ героя та контрастивну ідентифікацію з одного боку і подібність історичного шляху – з іншого), а також усвідомлене та дієве ставлення до духовних та матеріальних цінностей своєї нації (через акцентовану відповідальність). Так, на тлі помітного зниження показників високого рівня національної самосвідомості у контрольній групі (на 11% менше), експериментальна група продемонструвала 2%-вий зріст та підвищення середнього показника (з 20,07 до 20,64 балів у порівнянні з падінням цієї величини у контрольній групі на 1 бал). Також, порівняно з контрольною групою, експериментальна продемонструвала значно менший темп зниження показників сформованості громадянських якостей, спричиненого демотивацією, пов'язаною з епідемією COVID-19 – на 7% менше високих результатів (порівняно з 13%-вим спадом у контрольній групі).

Окрім цього, внаслідок проходження курсу, спостерігаємо й інші зміни. Так, здобувачі вищої освіти стали більше цікавитися способом життя свого та інших народів. Студенти експериментальної групи продемонстрували закріплення позитивних автостереотипів та відхід від тих, що провокують почуття сорому та неповноцінності. Крім того, бачимо зріст актуальності для студентів національних інтересів та необхідності їх відстоювати, що

відбувається паралельно з поглибленням розуміння значущості загальнолюдських цінностей. Іншим наслідком експерименту є підвищення усвідомленості студентами інтегруючої ролі релігії, що обумовлює тенденцію до зміни егоїстичного мислення до альтруїстичного.

Попри широкий спектр позитивних змін, залишається без вирішення проблема конформістського прагнення дистанціюватися від своєї національної групи, яке, однак, не має глибших особистісних передумов. Пошук методів впливу на це явище має вагомий науковий потенціал та може бути предметом майбутніх перспективних досліджень.

За результатами експерименту було сформульовано методичні рекомендації, які мають на меті сприяння розвитку національної самосвідомості серед студентів українських ЗВО. Серед них – збільшити обсяг вивчення творів світової літератури у ЗВО як у кількості годин, так і в тематичному наповненні, з акцентом на книги, написані мовами, які студенти вивчають. Паралельно має заохочуватися вивчення самобутнього українського культурного світу.

Формування більш чіткого бачення культурного світу інших народів допоможе підвищити готовність молоді до міжкультурного діалогу та взаємодії, а також розширить «зовнішній» інтерес (тобто, спрямованого на інші культури) і поглибить інтересу до культури своєї національної групи. При цьому, науково-педагогічним працівникам варто докладати зусиль для розвінчання і роз'яснення щодо певних історичних міфів, спрямованих на егоїстичне мислення, навіть якщо їх поширення вигідне для національних інтересів.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дали змогу зробити такі висновки:

1. Національна самосвідомість – це усвідомлення та самооцінка особистістю себе як носія національних цінностей, історично сформованих в аксіологічній системі певної національної групи. Вагому роль у сприянні розвитку національної самосвідомості відіграє чинник національної культури та літератури. При цьому, зростає актуальність вивчення впливу літературних творів інших народів на розвиток національної самосвідомості студентів українських ЗВО з огляду на увиразнення потреби нації в інтелігентах, що формуватимуть сенси для широких мас, використовуючи досвід народів, що були у подібному історико-політичному становищі.

Історичний міф – це сукупність позитивних оцінок історичних героїв та подій, яка є фундаментом сучасної національної політики. Він володіє конотативним потенціалом: містить систему цінностей та надає оцінку історичним подіями та постатям. Такі наративи також часто використовують для обґрунтування конкретних вчинків, ідей, ситуацій. Важливою характеристикою історичного міфу є його здатність поширюватися, з-поміж інших каналів, і через літературні твори.

Завдяки значному об'єднавчому потенціалу історичний міф сприяє зміцненню національної ідентичності, необхідної для існування національної самосвідомості. Дезінтегруюча функція міфу допомагає відрізнити представників аутгрупи, визначаючи ставлення до них, тоді як високий рівень національної самосвідомості передбачає шанобливе ставлення до інших національних груп. Крім того, спостерігаємо активність дії міфу в ціннісній площині. З огляду на завершення процесу формування національної самосвідомості в юнацькому віці, саме ця вікова категорія найбільшою мірою відповідає вимогами до учасників нашого експерименту.

Виокремлені чотири фактори сприяють впливу історичного міфу на елементи національної самосвідомості: образ героя дозволяє впливати на

самооцінку та знання типових якостей свого народу; контрастивна ідентифікація пов'язана зі знанням національних рис і соціально-психологічними очікуваннями; подібність історичного шляху формує знання характерних якостей свого народу і впливає на усвідомлене та дієве ставлення до минулого, теперішнього і майбутнього своєї нації; підвищене почуття відповідальності впливає на три компоненти національної самосвідомості – домагання, усвідомлене і дієве ставлення до історії, сьогодення, майбутнього народу та духовних і матеріальних національних цінностей.

2. Твори авторів, які представляють культури різних англomовних країн і чий тексти студенти вивчали в рамках курсу «Література англomовних країн» містять історичні міфи. Найчастіший механізм міфологізації полягає в ідеалізації персонажа, збільшення масштабу чи обставин, за яких відбулася певна історична подія. Також у літературних творах були виявлені гранд-нарлативи: імперський міф про цивілізаційну місію метрополії або ж, навпаки, контр-нарлатив, сконструйований з точки зору колонізованого народу.

Резонування цих міфів із національною самосвідомістю українців обумовлено фактором акцентованої відповідальності (у випадку ідеалізуючих міфів) та подібністю історичного шляху колоніальних та постколоніальних народів (антиімперські нарлативи), що обумовлювало творення схожих посилів, ідеалів боротьби та відстоювання незалежності й самобутності свого народу.

3. Формувальний експеримент підтвердив робочу гіпотезу про підвищення рівня національної самосвідомості студентів під впливом історичних міфів, а саме через підвищення кількості студентів з високим рівнем (на 2%) та зростанням середнього показника (на 0,57 бала). Значною мірою цього вдалося досягнути завдяки тематиці та наповненню літературних творів, вивчених у рамках курсу із застосуванням національної рефлексії.

Особливу увагу варто звернути на якісні зміни в результаті експерименту, що свідчать про підвищення рівня національної самосвідомості за обраними нами показниками: самооцінкою (що зазнає впливу через образ героя), соціально-психологічними очікуваннями (через контрастивну ідентифікацію),

домаганнями (завдяки підвищеній відповідальності), усвідомленим ставленням до минулого, теперішнього та майбутнього (через акцентовану відповідальність та подібність історичного шляху (пост)колоніальних націй), знанням національних рис (завдяки образу героя, контрастивній ідентифікації та подібність історичного шляху) та усвідомленим і дієвим ставленням до національних цінностей (через акцентовану відповідальність).

Відбулося підвищення інтересу до способу життя як інших народів, так і свого. Ще одним наслідком формувального експерименту є закріплення позитивних автостереотипів та відхід від тих, що провокують почуття сорому та неповноцінності. Важливим моментом також є поглиблення усвідомлення значущості національних інтересів та необхідності їх відстоювати, що, водночас, не суперечило поглибленню розуміння значущості загальнолюдських цінностей. Опрацювання матеріалу курсу також сприяло покращенню сприйняття об'єднавчого фактору релігії та мотивувало тенденцію до зміни егоїстичного мислення до альтруїстичного.

4. Розроблені методичні рекомендації мають на меті сприяння розвитку національної самосвідомості серед студентської молоді. Рекомендовано збільшити обсяг вивчення творів світової літератури у ЗВО як у кількості годин, так і в тематичному наповненні. При цьому, пріоритет варто надавати книгам, написаних мовами, які студенти вивчають, обумовлюючи їх опрацювання в оригіналі. Це сприятиме розвитку послідовної, систематичної та багатовимірної парадигми вивчення іноземних мов у вищій школі.

Паралельно вивчення самобутнього українського культурного світу має інтенсифікуватися, а інтерес до нього серед молоді – заохочуватися (зокрема, і через літературу). З іншого боку, формування чіткішого уявлення про культурний світ відповідних національних груп допоможе підвищити готовність молоді до міжкультурного діалогу та взаємодії на противагу ілюзії космополітизму щодо узагальнення всіх народів та стирання національних меж чи тенденціям до етнічної ворожнечі та цькувань. Як продемонстрували результати дослідження, вагомим позитивним наслідком такого розширення

«зовнішнього» інтересу (тобто, спрямованого на інші культури) є поглиблення внутрішнього інтересу до культури своєї національної групи. При цьому, науково-педагогічним працівникам варто докладати зусиль для розвінчування та роз'яснення історичних міфів.

Попри розкриття цим дослідженням раніше залишеної поза увагою проблематики впливу історичних міфів на розвиток національної самосвідомості, існує широкий спектр перспективних напрямків досліджень у цій тематиці. Одним з них є пошук врегулювання конфлікту цінностей різних націй при тривалішому ознайомленні з іноземними історичними міфами засобами літератури. Крім того, виявлення механізмів сприяння міфологічного матеріалу подоланню негативних настанов щодо своєї національної спільноти лишається відкритим та доступним для майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / пер. з англ. О. Погинайко. Київ : Смолоскип, 2008. С. 273–283.
2. Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 208 с.
3. Берн Е. Ігри, у які грають люди. / пер. з англ. К. Меншикової. Харків : КСД, 2016. 218 с.
4. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2005. 528 с.
5. Борисов В. В., Тхоржевський Д. О. Вимірювання рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*. Київ : Пед. Преса, 1999. №3. С. 51–58.
6. Борисов В. В. Методологічні засади щодо визначення структури національної самосвідомості. *Гуманізація навчально-виховного процесу : Збірник наукових праць*. Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2005. Випуск XXV. С. 137–144.
7. Боришевський М. Й. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних закономірностей виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості. *Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Київ, 1999. Вип.19. С.36–44.
8. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*. Київ, Український центр політичного менеджменту, 2003. С. 138–144.
9. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості Київ : Беркут, 2000. 63 с.

- 10.Вакуленко О. Л. Соціальні репрезентації та символічні дії як стратегічний вектор досліджень української національної ідентичності. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2011. Вип. 6. С. 159-168.
- 11.Вакуленко О. Л. Оновлення ідентитетів: упроблемнення соціально-психологічного дискурсу. *Психологія і суспільство*. 2016. №3. С. 105–114. URL:<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/6526/1/%D0%92%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf> (дата звернення: 20.11.2023).
- 12.Выготский Л. С. Собр. соч.: В 6 т. Москва, 1984. Т.6. 400 с.
- 13.Гандзілевська Г. Б. Психологічне осмислення травматичного досвіду особистості крізь призму життєвого сценарію: гештальт-терапевтичний підхід. *Наукові записки. Серія «Психологія»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 3. С.27–38.
- 14.Гирич І. Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле? Київ : Фонд Конрада Аденауера, 2010. 44 с.
- 15.Григоріїв-Наш, Н. Підстави Української національно-державної політики. Прага – Берлін : Нова Україна, 1923. 27 с.
- 16.Данилюк І. В., Ларін Д. І. «Мовна свідомість» як архетип культури: способи подолання когнітивних проблем. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень* : тези III міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 листопада 2019 року). Київ, 2019. С.83–87.
- 17.Демчук Р. В., Міфологема у контексті моделювання національної ідентичності. *The Culturology Ideas*. 2017. №11. Pp. 53–59. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57eada78-8b6a-4efb-9924-baddbced62bf/content> (access date: 03.11.2023).
- 18.Дудніков М. О. Основні функції історичного роману. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. №2. С.63–67. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/fil_2008_1_2/2008-26-06/dudnikov.pdf (access date: 04.11.2023).

19. Казаков, М. Гранд-нарратив у історії. *Журнал соціальної критики «Спільне»*. 2015. 18 вересня. URL: <https://commons.com.ua/uk/grand-narativ-u-istoriyi/> (дата звернення: 01.11.2021).
20. Каламаж Р. В. Я-концепція в контексті когнітивних стилів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С. 100–105.
21. Карпенко З. С. Аксиологічна психопедагогіка Г. Жука: засадничі ідеї, концептуальні уявлення, практичні рекомендації. *Психологія особистості*. 2021. Т. 11. № 1. С. 54–58.
22. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості. : монографія. 2-ге вид. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 720 с.
23. Коваленко А. Б., Бондар О. В. Зв'язок типу віктимності особистості з особливостями її смисложиттєвих орієнтацій (на прикладі вимушених переселенців та військовослужбовців). *Український психологічний журнал*. 2017. № 2 (4). С. 58–72.
24. Коваль З. Міфи як успішні та стійкі управлінські інформаційно-психологічні проекти. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ / голов. ред. М.М. Іжа*. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2014. Вип. 4 (60) С. 94–98.
25. Колодяжна А. В. Самосвідомість особистості та проблеми її вивчення. *Scientific Journal Virtus*. 2018. No.26. Pp.51–54.
26. Костіна Т. О. Нарративна складова життєвого сценарію особистості. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2013. Вип. 13. С. 163–169.
27. Кульчицький О. Риси характерології українського народу. *Енциклопедія Українознавства*. Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С.708–718.
28. Кшижановский Ю. Жизнь и дела Генрика Сенкевича. Первые шаги / Пер. с польск. Щербакова А. Варшава, 1967. С. 22.

29. Лебон Г. Психологія народів / пер. з фр. Н. Іванової. Київ : Адронум, 2021. 110 с.
30. Москалець В.П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі : автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.07. Київ, 1996. 49 с.
31. Оксентюк Н. В. Розвиток рефлексії як психологічного механізму формування інтелігенції у студентському середовищі. *Наукові записки. Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог, 2008. Вип. 11. С. 142–150.
32. Оксентюк Н. В. Українська інтелігенція та національна рефлексія. *Наукові записки. Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог, 2007. Вип. 9. С. 362–370.
33. Пасічник І. Д. Психологія політичної культури. *Наукові записки. Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»* Острог, 2003. Вип. 4. С. 7–12.
34. Пірен М. І. Національна ідентичність сучасної української еліти як чинник консолідації суспільства та реалізації демократичних реформ. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. С. 62–70.
35. Почепцов Г. Україна та її інформаційне майбутнє. *Детектор медіа*. 2012. 5 лютого. URL:
https://ms.detector.media/ethics/manipulation/ukraina_ta_ii_informatsiyne_ma_ybutne. (дата звернення: 14.06.2019).
36. Психологія масової політичної свідомості та поведінки / Відп. ред. В. О. Васютинський. Київ : ДОК-К, 1997. 163 с.
37. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження / Ред. С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський. Київ : «Любіть Україну», 1999. 317 с.
38. Ріхтман-Аугуштин Д. Про конструкцію традиції у наші дні: ритуали, символи і конотації часу. *Народознавчі зошити. Студії з інтегральної культурології 2: Ritual*. Львів, 1999. С. 75.

- 39.Савчин М. Свобода і відповідальність особистості. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4(30). С. 73–80.
- 40.Савчук В. А. Історичний міф: психологічні аспекти в рамках міждисциплінарного підходу. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2019. №2. Т.1. С.170–176.
- 41.Савчук В. А. Національна самосвідомість: огляд психологічних концепцій *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засекіна та ін. Острог, 2017. Вип. 5. С.147–157.
- 42.Савчук В. А. Психологічні особливості інтегративної функції міфу в контексті його зіставлення з історією. *Психологічні перспективи*. 2019, Вип. 34. С. 219–231.
- 43.Соколов С. У Польщі оприлюднили список наглядачів «Освенціму». *Deutsche Welle*. 2017. 30 січня. URL: <https://p.dw.com/p/2Wg88>. (дата звернення: 15.08.2021).
- 44.Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 196 с.
- 45.Співак Л. М. Проблема співвідношення між феноменами “національна самосвідомість” і “національна ідентичність” у психолого-соціологічній проекції. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 13. С.445–454.
- 46.Співак Л. М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія. Кам’янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 300 с.
- 47.Співак Л. М. Специфіка змісту та структури національної самосвідомості особистості у психологічній науці. *Проблеми сучасної психології*. 2012. №1. С. 73–77.
- 48.Франко І. Отвертий лист до гал[ицької] української молодіжі. ЛНВ, 1905. Т. 30. Кн. 4. С. 11–19.

49. Фройд, З. Психологія сексуальності / пер. з нім. Є. Тарнавського. Харків : Фоліо, 2018. 151 ст.
50. Чамата П. Р. Питання самосвідомості особистості / Наукові записки М-во освіти УРСР, НДІ психології. Київ, 1958. Т. 8. С. 372–392.
51. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Філософські твори : у 4 т. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 1. 400 с.
52. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 213 с.
53. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2002. 245 с.
54. Щурко О. Архетип, стереотип і міф в міжнародному образі держави. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 115 (12). 411–413 с.
55. Ясь О. В. Міф історичний. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6. 790 с.
56. Achebe, C. *Girls at War and other stories*. New York : Anchor Books, 1991. 92 p.
57. Achebe, C. The role of the writer in the nation. *Nigeria magazine*. 1964. No.81. Pp.157–160.
58. Adler, A. On the role of the unconscious in neurosis. *Practice and theory of Individual Psychology*. Totowa, N. J. : Littlefield, Adams. 1968. Pp. 227-234.
59. Aichinger, A. & Holl, W. *Group Therapy with Children: Psychodrama with Children*. New York : Springer, 2017. 236 p.
60. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York : Verso, 1991. 224 p.
61. Ashmore, R. D., Jussim, L., Wilder, D. *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. Oxford: Oxford University Press, 2001. Pp. 74–75.
62. Atamanenko, A., Savchuk, V. *Political Mythology in The Foreign Policy Strategy of the Russian Federation: The Perception of the Youth of Ukraine and*

- Russia. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth*, *The Youth Voice Journal*. 2023. Vol.III. Pp. 57–67.
63. Atanasov, B. Friendship And Strife In Frank O'Connor's "Guests Of The Nation". *International Journal on World Peace*. 2002. Vol. 19, No. 1. Pp. 75–93. URL: <https://www.jstor.org/stable/20753342> (access date: 22.02.2021).
64. Avruch, K. *Context and Pretext in Conflict Resolution: Culture, Identity, Power and Practice*. Boulder, Colo. : Paradigm Publishers, 2011. 229 p.
65. Balashova, O., Savchuk V. Electoral Participation and National Identity: Searching for Common Ground. *Youth Voice Journal: Young People In Education*. 2021. Vol. 2. Pp.21–33.
66. Banac, I. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press, 1984. 456 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctvrf8bft> (access date: 02.08.2019).
67. Barthes, R. *Mythologies: The Complete Edition, in a New Translation* / trans. R. Howard, Lavers, A. New York : Hill and Wang, 2013. 288 p.
68. Baucom I. *Out of Place: Englishness, Empire, and the Locations of Identity*. Princeton, N.J. Chichester : Princeton University Press, 1999. 280 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt7t02b> (access date: 13.03.2018).
69. Bertenthal, B. I., Fischer, K. W. Development of self-recognition in the infant. *Developmental Psychology*. 1978. 14 (1). Pp. 44–50.
70. Black, P. R. Police Auxiliaries for Operation Reinhard: Shedding Light on the Trawniki Training Camp Through Documents From Behind the Iron Curtain. *Secret Intelligence and the Holocaust : Collected Essays from the Colloquium at the City University of New York Graduate Center*. New York – Jerusalem : Enigma. 2006. Pp. 331–348.
71. Boia, L. *History and Myth in Romanian Consciousness* / Trans. from Hungarian by J. C. Brown. Budapest : Central European University Press, 2001. 228 p.
72. Boyle, G. Rob Roy country. *GDN Online*. 2020. September 16. URL: <https://www.gdnonline.com/Details/872220> (access date: 17.08.2021).

73. Brogan, H. Kipling and History. *The Kipling Society*. 2007. 16 December. URL: http://www.kiplingsociety.co.uk/rg_history1.htm (access date: 01.08.2021).
74. Bryden, I. Reinventing King Arthur: The Arthurian Legends in Victorian Culture. Aldershot, England : Ashgate, 2005. 184 p.
75. Bukerman, O., Aris, B. Biographer takes shine off Spielberg's Schindler. *The Guardian*. 2004. 25 November. URL: <https://www.theguardian.com/world/2004/nov/25/germany.film> (access date: 22.08.2021).
76. Burns, R. B., Dobson, C. B. The self-concept. *Introductory Psychology*. Springer – Dordrecht, 1984. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-94-011-6279-1> (access date: 15.12.2022).
77. Carrington, C. Rudyard Kipling: his life and work. London : Macmillan, 1955. 549 p.
78. Cassirer, E. The Myth of State. New Haven and London : Yale University Press, 1946. 303 p.
79. Certeau M. Die Geschichte, Wissenschaft und Fiktion. *Die Zeichen der Historie. Beitrage zu einer semiologischen Geschichtswissenschaft*. Vienna, 1986. Pp. 29–50.
80. Chakraborty, N. Myth formation in the fiction of Chinua Achebe and Amitav Ghosh : Doctoral dissertation. University of Kalyani, 2016. Pp. 285-332. URL: <http://hdl.handle.net/10603/250201> (access date: 29.07.2021).
81. Cooke, G. M. Frank O'Connor and the Fiction of Artlessness. Edinburgh : Edinburgh University Press. 1968. Vol. 5, No. 1. Pp. 87–102. URL: <https://www.jstor.org/stable/25504819> (access date: 28.02.2021).
82. Crook, N. Kipling's Myths of Love and Death. London : Palgrave Macmillan, 1989. 229 p. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-20438-0> (access date: 20.07.2021).
83. Crowe, D. Oskar Schindler: The Untold Account of His Life, Wartime Activities and the True Story Behind The List. Colorado, Boulder : Westview Press, 2004. 766 p.

84. Daiches, D. Scott's Achievement as a Novelist. *Literary Essays*. Chicago : The University of Chicago Press, 1967. Pp. 88–121.
85. Daiches, D. Sir Walter Scott and History. *Studies Anglaises*. Paris, 1971. 458 p.
86. Dalton, E. A Set of Variations, by Frank O'Connor. *Commentary*. 1969. October. URL: <https://www.commentary.org/articles/elizabeth-dalton/a-set-of-variations-by-frank-oconnor/> (access date: 22.08.2021).
87. Davie, D. The Heyday of Sir Walter Scott. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1961. 167 p.
88. Dibelius, W. Englische romankunst: Die technik des englischen romans im achtzehnten und zu anfang des neunzehnten jahrhunderts. Ann Arbor (MI) : University of Michigan Library, 1992. 492 p.
89. Duval, S., Wicklund, R. A. A theory of objective self awareness. Academic Press, 1972. 238 p.
90. Emerson, R. From Empire to Nation. Boston, MA : Beacon Press, 1960. 466 p.
91. Ezeugbo, T. A. History and the Novel in Africa. *African Literature and African Historical Experience*. Ibadan : Heinemann Educational Books, 1991. Pp. 11–21.
92. Foucault, M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. / Trans. from French by A. Sheridan. New York : Vintage, 1979. 333 p.
93. Franklin, R. After Empire. Chinua Achebe and the great African novel. *The New Yorker*. 2008. May 19. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2008/05/26/after-empire> (access date: 22.06.2021).
94. Freud, S. Group Psychology And The Analysis Of The Ego / Authorized translation by J. Strachey. London : The Hogarth Press, 1949. 134 p.
95. Friedrich, C. J., Brzezinski, Z. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. Cambridge : Harvard University Press, 1965. 456 p.
96. Gaur, A. Rob Roy. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Rob-Roy> (access date: 02.08.2021).

97. Geary, L., Morgan, H. Thomas Keneally: Australian for History. *History Ireland*. 2001. Vol. 9. Iss. 1. URL: <https://www.historyireland.com/volume-9/thomas-keneally-australian-for-history/> (access date: 16.08.2021).
98. Geetha, R., Das, P. Myth and History in Chinua Achebe's *Things Fall Apart* and *Arrow of God*. *The Criterion An International Journal in English*. 2013. No.12. URL: <https://www.the-criterion.com/V4/n1/Geetha.pdf> (access date: 22.07.2021).
99. Gellner, E. *Nations and Nationalism (New Perspectives on the Past)*. Ithaca : Cornell University Press, 1983. 170 p.
100. Gilbert, P. *The Philosophy Of Nationalism*. Routledge, 1998. 215 p.
101. Gopen, S. Kipling, Rudyard. 2000. URL: <https://scholarblogs.emory.edu/postcolonialstudies/2014/06/11/kipling-rudyard/> (access date: 02.08.2021).
102. Gunner, E., Scheub, H. Oral traditions and the written word. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/art/African-literature/Oral-traditions-and-the-written-word> (access date: 28.06.2021).
103. Hart, F. *Lockhart as romantic biographer*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1971. 300 p.
104. Hopkirk, P. *The Great Game: On Secret Service in High Asia*. Oxford : University Press, 2001. 562 p.
105. Howard, W. Symbolic structure of Scott's *Rob Roy*. *Studies in Scottish Literature*. 1979. Vol. 14. Iss. 1. URL: <https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=ssl> (access date 10.08.2021)
106. Hugo, V. *The Complete Works of Victor Hugo* / trans. T. H. Joyce & A. Locker. Cardiff : Shrine of Knowledge, 2020. 5170 p.
107. James, W. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* / ed. Martin E. Marty. New York : Penguin Books, 1987. P.38.
108. Johnson, M. Thomas Keneally's *Nightmare of History*. *Antipodes*. 1989. Vol. 3. Iss. 2. Article 4. 1989. URL:

- <https://digitalcommons.wayne.edu/antipodes/vol3/iss2/4> (access date: 22.08.2021).
109. Jost, J., Ledgerwood, A., Hardin, C. Shared Reality, System Justification, and the Relational Basis of Ideological Beliefs. *Compass Library*. 2007. 28 November. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1751-9004.2007.00056.x> (access date: 01.03.2018).
110. Jung, C. G. *Psychology of the Unconscious* / trans. B. M. Hinkle. London : Kegan Paul, Trench, Trubner & CO. Ltd., 2016. 340 p.
111. Jung, C. G., Kerenyi C. *Essays on a Science of Mythology*. Princeton (NJ) : Princeton University Press, 1969. 208 p.
112. Karpenko, Z. Psychometrics, Rhetoric, Narrative in Media Psycholinguistics. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2020. 7(2). Pp. 80–96.
113. Keller, T. Hope Beyond the Walls of the World. URL: <https://youtu.be/SD5LYJ3us0U?si=stl70QP6V0RNzqqm> (access date: 28.11.2023).
114. Kelman, H. C. Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions. *Patriotism in the life of individuals and nations*. Chicago : Nelson-Hall Publishers, 1997. Pp. 165–189.
115. Keneally, T. *Schindler's Ark*. Serpentine Publishing Co. Pty Ltd., 1982. 288 p.
116. Kennefick, V. “Why Don't You Write About America?” Frank O'Connor's Representations of Relations between Ireland and America. *IJAS Online – Irish Association for American Studies*. 2009. No. 1. Pp. 37–47. URL: <https://www.jstor.org/stable/26234237> (access date: 27.02.2021).
117. Kipling, R. *Kim*. *Project Gutenberg*. 1901. 224p. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/2226> (access date: 15.04.2023).
118. Korol, L. Gonçalves, G. The Impact of Multicultural Personality on Tolerance of Diversity in a Sample of Portuguese University Students.

- Psicologia – Teoria e Prática*, 2016. 18. Pp.57–74. URL: https://www.researchgate.net/publication/317456367_The_Impact_of_Multicultural_Personality_on_Tolerance_of_Diversity_in_a_Sample_of_Portuguese_University_Students (access date: 30.10.2023).
119. Korol, L., Ozdemir, S. B., Stattin, H. Friend Support As a Buffer Against Engagement in Problem Behaviors Among Ethnically Harassed Immigrant Adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 2020. 40(7). Pp. 885–913. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0272431619880620> (access date: 01.11.2023).
120. Korol, L., Stattin, H., Why Do Ethnically Harassed Immigrant Adolescents Engage in Violent Behaviors? The Role of Affiliation With Violent Peers. *The Journal of Early Adolescence*, 2020. 41(6). Pp. 809–839. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0272431620961458> (access date: 02.11.2023).
121. Korostelina, K. V. Constructing the narratives of identity and power: Self-Imagination in a Young Ukrainian Nation. Lanham : Lexington Books, 2013. 266 p.
122. Lincoln, A. Scott And Empire: The Case Of “Rob Roy.” *Studies in the Novel*. 2002. Vol. 34, No. 1. Pp. 43-59 <https://www.jstor.org/stable/29533486> (access date: 05.08.2021).
123. Loughhead, S. The Great Game. *All About History*. 2018. 19 July. Pp. 80–85. URL: <https://www.pressreader.com/uk/all-about-history/20180719/page/80> (access date: 16.04.2023).
124. Macaulay, T. B. History. *The Miscellaneous Writings and Speeches of Lord Macaulay*. 2007. Vol. 2. URL: <http://www.gutenberg.org/ebook/2168> (access date: 17.04.2018).
125. Mann, T. Freud and the Future. *Daedalus*, 1959. Vol. 88, No. 2. Pp. 374–378. URL: <https://www.jstor.org/stable/20026505> (access date: 14.04.2018).
126. Matteo, C. A. “Le grand jeu” and the great game: The politics of play in Walter Scott’s “Waverley” and Rudyard Kipling’s “Kim.” *Journal of*

- Narrative Theory*. 2000. No. 30 (2). Pp.163-186. – URL:
<https://www.jstor.org/stable/i30224556> (access date: 22.04.2023).
127. May, R. *The Cry for Myth*. New York : W. W. Norton & Company, 1991. 324 p.
128. McKeon, J. *Frank O'Connor: A life*. Mainstream Publishing Company Ltd., 2000. 192 p.
129. Moran, O., Almada, P., McHugh, L. An investigation into the relationship between the three selves (Self-as-Content, Self-as-Process and Self-as-Context) and mental health in adolescents. *Journal of Contextual Behavioral Science*. Vol. 7. 2018. Pp. 55–62. URL:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S221214471830022X>
 (access date: 10.04.2022).
130. Moretti, F. *Atlas of the European Novel 1800-1900*. London : Verso, 1998. 206p.
131. Murray, W. H. *Rob Roy MacGregor : his life and times*. Glasgow : R. Drew Pub, 1982. 288 p. URL:
https://archive.org/details/robroymacgregorh0000murr_u1r2/page/102/mode/2up
 (access date 10.08.2021).
132. *Myths and nationhood* / G. Hosking and G. Schopflin (eds.). New York : Routledge, 1997. 256 p.
133. Nencini, A. *Narrative Constructions of Italian Identity. An Investigation through Literary Texts over Time*. *Social Cognition and Communication*. Psychology Press, 2013. Pp. 263-280.
134. Nesdale, D., De Vries Robbe, M., & van Oudenhoven, J. P. Intercultural effectiveness, authoritarianism, and ethnic prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 2012. 42(5). Pp. 1173–1191. URL:
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1559-1816.2011.00882.x>
 (access date: 03.11.2023).

135. O'Brien, E. Guests of a Nation; Geists of a Nation. *New Hibernia Review / Iris Éireannach Nua*. 2007. Vol. 11. No. 3. Pp. 114–130. URL: <https://www.jstor.org/stable/20558189> (access date: 18.02.2021).
136. O'Connor, F. A Frank O'Connor Reader (Irish Studies) / M.Steinman (Ed.). Syracuse University Press, 1994. 420 p.
137. O'Connor, F. The Irish Short Story. *Modern Irish Short Stories*. Oxford : OUP, 1957. Pp.9–15. URL: http://www.ricorso.net/rx/library/criticism/classic/OConnor_F/IS_Story.htm (access date: 18.02.2021).
138. Ogunde, S. E. African Literature and the Burden of History: Some Reflections. *African Literature and African Historical Experience*. Ibadan : Heinemann Educational Books, 1991. Pp. 1–10.
139. Ogundele, W. Devices of Evasion: The Mythic versus the Historical Imagination in the Postcolonial African Novel. *Research in African Literatures*. 2002. Vol. 33, No. 3. Pp. 125–139. <https://www.jstor.org/stable/3820686> (access date: 31.06.2021).
140. Piaget, J. Play, dreams, and imitation in childhood. New York : Norton, 1962. 296 p.
141. Pittock, M. G. H. The invention of Scotland: The Stuart Myth and the Scottish Identity, 1638 to the Present. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1991. 210 p.
142. Plaszow. *Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/plaszow> (access date: 20.08.2021).
143. Plaszow. *Yad Vashem*. URL: https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205719.pdf (access date: 20.08.2021).
144. Randall, D. Kipling's Imperial Boy: Adolescence and Cultural Hybridity. London : Palgrave Macmillan, 2000. 192 p.

145. Ricoeur, P. *Time and Narrative* / Translated by K. McLaughlin, D. Pellauer. Chicago : University of Chicago Press, 1984. 349 p.
146. Robson, W.W. *Kipling's Later Stories. Kipling's Mind and Art.* / A. Rutherford, Ed. Redwood City, CA : Stanford University Press, 1964. 288 p.
147. Romanucci-Ross, L. *Ethnic Identity: Creation, Conflict, and Accommodation.* Lanham : AltaMira Press, 1995. 400 p.
148. Said E. W. *Culture and Imperialism.* New York : Knopf, 1993. 380 p.
149. Sandu, C. M., Pânișoară, G., Pânișoară, I. O. Study on the Development of Self-awareness in Teenagers. *Procedia – Social and Behavioral Sciences.* 2015. Vol. 180. Pp. 1656-1660. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815033029> (access date: 01.05.2018).
150. Savchuk, V. A. The Interrelation Between National Self-Consciousness And Historical Myths. *Наукові записки. Національного університету «Острозька академія» Серія «Психологія».* / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Л. В. Засєкіна та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. С.9–15.
151. Savchuk, V., Balashova, O. The National Policy of Ukraine and the Question of Unity of the Ukrainians: 30 Years of Experience and Its Effectiveness through the Indicators of National Self-Consciousness of the Youth. *Education and Upbringing of Youth in New Realities: Perspectives and Challenges, Youth Voice Journal.* 2022. Vol. II. Pp.77–91.
152. Scheub, H. The influence of oral traditions on modern writers. *Encyclopaedia Britannica.* URL: <https://www.britannica.com/art/African-literature/The-influence-of-oral-traditions-on-modern-writers> (access date: 02.07.2021).
153. Scott, S. W. *Rob Roy.* *Project Gutenberg.* URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/7025> (access date: 01.03.2023).
154. Scott, S. W. *The Letters of Sir Walter Scott: 1815-1817* / H. J. Grierson, Ed. London : Constable, 1933. 560 p.

155. Segesten, A. D. *Myth, Identity and Conflict: A Comparative Analysis of Romanian and Serbian Textbooks*. Lanham : Lexington Books, 2011. 314 p.
156. Seton-Watson, H. *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Boulder, Colorado : Westview, 1977. 563 p.
157. Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Hoboken, NJ : Wiley-Blackwell, 1991. 332 p.
158. Smith, J. Z., Buxton, R. G. A., Bolle, K. W. Myth. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/myth#ref23605> (access date: 13.10.2018).
159. Smith, N. C. King Arthur and the historical myth of England: a child's guide to nationalism and identity in the Victorian era . *College of Arts & Sciences Senior Honors Theses*. 2016. Paper 124. 35 p.
160. Soyinka, W. *Myth, Literature, and the African World*. London : Cambridge University Press, 1976. 168 p.
161. Spivak, L. Psychological Support For The Development Of Student's National Self-Consciousness In Conditions Of Academic Mobility. *Актуальні проблеми теоретичної та консультативної психології : матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. (м. Київ, 21–22 квітня 2021 р.) Київ, 2021. С.49–51.
162. Stewart, J. I. M. Rudyard Kipling. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Rudyard-Kipling> (access date: 14.08.2021).
163. Strachey, J. *India*. London : Kegan Paul, Trench, & Co.,1888. 399 p.
164. Streth, B. A European Identity. To the Historical Limits of a Concept. *European Journal of Social Theory*. 2002. Vol. 5. No. 4. Pp. 387–401.
165. Stuckley, L. *Something of Himself: Textual and Historical Revision in Rudyard Kipling's Kim: Master's thesis*. University of Central Oklahoma, 2008. 88 p.

166. Suleri, S. *The Rhetoric of English India*. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 230 p.
167. *The Oxford English Dictionary* / J. A. Simpson and E. S. C. Weiner. 2d ed. Oxford : Clarendon Press, 1989. Vol. X. P. 177.
168. Thomas, R. A Historical Analysis of Rudyard Kipling's "Kim." *Owlcation*. 2022. 23 November. URL: <https://owlcation.com/humanities/Kim-A-Historical-Analysis> (access date: 09.08.2021).
169. Tismaneanu, V. *Fantasies of salvation: democracy, nationalism and myth in post-communist Europe*. Princeton : Princeton University Press, 1998. 256 p.
170. Torrecilla, J. Spanish Identity: Nation, Myth, and History. *Studies in 20th & 21st Century Literature*. 2009. Vol. 33. Is. 2. Article 2. Pp. 204–226.
171. Tranter, N. *Rob Roy Macgregor*. Scotland : Lochar, 1991. 182 p. URL: <https://archive.org/details/robroymacgregor0000tran/page/n5/mode/2up> (access date: 14.08.2021).
172. Trevor-Roper, H. *Invention of tradition*. London : University Press, Cambridge, 1988. Pp. 15–42.
173. Trumpener, K. *Bardic Nationalism: The Romantic Novel and the British Empire*. Princeton NJ : Princeton UP, 1997. 416 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv182jtdd> (access date: 12.04.2018).
174. Vasconcelos, S. G. T. Wavering over borderlines: history and fiction in Walter Scott. *Ilha do Desterro*. 2009. No 57. Pp. 139–155. <https://periodicos.ufsc.br/index.php/desterro/article/view/2175-8026.2009n57p139/14993> (access date: 15.08.2021).
175. Vescovi, A. Beyond East and West: the Meaning and Significance of Kim's Great Game. *Other Modernities. Essays*. 2014. No.11. Pp.10–20.
176. Vrettos, A. Displaced Memories in Victorian Fiction and Psychology. *Victorian Studies*. 2007. No. 2 (49). Pp. 99–107.
177. Watts, C. "A Bloody Racist": About Achebe's View of Conrad. *The Yearbook of English Studies*. 1983. Vol. 13. Pp. 196-209. URL: <https://www.jstor.org/stable/3508121> (access date: 10.07.2021).

178. Wegner, P. E. "Life as He Would Have It": The Invention of India in Kipling's "Kim." *Cultural Critique*. 1993–1994. Winter. No. 26. Pp. 129–159. URL: <https://doi.org/10.2307/1354458> (access date: 10.07.2021).
179. Wildt, M., Selwyn, P. The invented and the real: historiographical notes of Schindler's list. *History Workshop Journal*. 1996. No. 41. Pp. 240–249. URL: <https://www.jstor.org/stable/4289442> (access date: 25.08.2021).
180. Wilson, R. Eilol and Achebe: An analysis of some Formal and Philosophical Qualities of "No Longer at Ease." *Critical Perspectives on Chinua Achebe*. London : Heinemann. 1979. P.161.
181. Wright, C. M. How "St. Nicholas" Got Rudyard Kipling And What Happened Then. *The Princeton University Library Chronicle*. 1974. Vol. 35. No. 3. Pp. 259–289. URL: <https://www.jstor.org/stable/26403889> (access date: 08.08.2021).
182. Załoga SS KL Auschwitz. Niemieckie obozy zagłady i obozy koncentracyjne w okupowanej Polsce. *Truthaboutcamps*. URL: <https://truthaboutcamps.eu/th/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html> (access date: 30.08.2021).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика «Вимірювання рівня розвитку складових національної самосвідомості особистості» (В. Борисова та Д. Тхоржевського)

Вам запропонована анкета, яка містить твердження. Якщо згодні, тоді ставте знак «+», якщо ні, то знак «-», якщо маєте сумнів – не ставте нічого (але по можливості не лишайте питань без відповіді). Анкетування цілком анонімне і результати його буде використано тільки з науковою метою. Дякуємо за допомогу.

Перший блок

1.1. Зневага до власної нації неминуче переростає в нетерпимість до інших націй. ____

1.2. Гідність будь-якої національної культури полягає не в тому, щоб завойовувати нові життєві простори, й поглинати інші самобутні культури, а в повазі та підтримці будь-яких самобутніх культур. ____

1.3. Опорою для національних меншин в Україні є домінування їхніх (польської, російської, вірменської, румунської, болгарської та інших) культур у відповідних державах. ____

1.4. Всі національні культури повинні мати рівні умови для свого розвитку. ____

1.5. Звичай та традиції є ґрунтом для збереження самобутньої культури. ____

Другий блок

2.1. Представники титульної національності повинні мати переваги перед іншими, позаяк живуть на своїй території. ____

2.2. Представники титульної національності, які живуть на цьому терені, не повинні мати ніяких переваг перед іншими. ____

2.3. Представники кожної національності повинні жити на своїй території. ____

2.4. Представники однієї національності, перебуваючи серед інших національностей, повинні обов'язково підтримувати «своїх». ____

2.5. Представники однієї національності повинні підтримувати з усіма національностями добрі стосунки. ____

Третій блок

3.1. Слід відмовитися від Української держави та відтворити в якійсь формі раніше існуючу національну державу. ____

3.2. Серцевиною, яка об'єднує всіх громадян в єдину політичну націю, є українська етнічна нація. ____

3.3. Українська політична нація повинна мати українські культурні ознаки:

а) мову ____

б) державну символіку ____

в) основні державні традиції ____

Четвертий блок

Які із зазначених ознак зближують Вас з українською нацією?

4.1. Однакові економічні та юридичні права для всіх членів спільноти. ____

4.2. Звичайі та традиції. ____

4.3. Мова. ____

4.4. Спільна історична пам'ять. ____

4.5. Масова громадська культура. ____

П'ятий блок

Я нічого не маю проти, щоб представники інших національностей:

5.1. Мешкали в нашому місті. ____

5.2. Були моїми сусідами. ____

5.3. Були моїми друзями. ____

5.4. Були моїми родичами. ____

5.5. Були членами моєї сім'ї. ____

ДОДАТОК Б

Методика діагностики громадянських якостей

Позначте, наскільки зазначені характеристики відповідають особисто Вам, поставивши позначку у відповідній клітинці.

№	Громадянські якості	Ступінь вираження					Громадянські якості
		2	1	0	1	2	
1	Прихильність державним інтересам						Прихильність власним інтересам
2	Демократичність						Авторитарність
3	Мізантропія						Суспільна ініціатива
4	Громадська дисциплінованість						Громадська недисциплінованість
5	Байдужість до політики (маргіналь-ність)						Громадянська свідомість, інтерес до політики
6	Громадянська покірність						Громадянська мужність
7	Прихильність до загальнолюдських цінностей						Обмеженість цінностей національними інтересами
8	Угодництво, слабка воля						Готовність захищати
9	Ксенофобія						Терпимість до представників інших етносів
10	Піклування про державну мову, піднесення її престижу (намагаюся розмовляти державною мовою)						Нехтування державною мовою, байдуже чи негативне ставлення до неї (вважаю, що неважливо, якою мовою розмовляти)

ДОДАТОК В

Методика дослідження етнонаціональних уявлень (розроблена лабораторією психології особистості ім. П. Р. Чамати Інституту психології ім. Г. С. Костюка Академії психологічних наук України)

1. Оцініть, будь ласка, послідовно за зазначеними нижче характеристиками: а) себе; б) типового представника своєї національності

Оцінку кожної якості позначайте у відповідній клітинці за 4-бальною шкалою:

1 – зазначена якість відсутня;

2 – зазначена якість виражена слабо;

3 – зазначена якість виражена середньо;

4 – зазначена якість виражена повною мірою.

Якості	Особисто Ви	Типовий українець
1. Дипломатичний		
2. Активний		
3. Економний		
4. Темпераментний		
5. Нав'язливий		
6. Безхарактерний		
7. Упертий		
8. Педантичний		
9. Гордий		
10. Дотепний		
11. Винахідливий		
12. Обережний		
13. Товариський		
14. Поступливий		
15. Наполегливий		
16. Охайний		
17. Зарозумілий		
18. Хитрий		
19. Боягузливий		
20. Лицемірний		
21. Агресивний		
22. Жадібний		
23. Запальний		

2. Нижче наведені висловлювання різних людей щодо національних відносин, національної культури. Поміркуйте, якою мірою Ваша власна думка збігається з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду із поданими висловлюваннями за шкалою:

1 – згоден;

3 – з чимось згоден, з

4 – скоріше незгоден;

2 – скоріше згоден; чимось ні;

5 – незгоден.

Я – така людина, яка ...

- 1) надає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів ____
- 2) вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ ____
- 3) часто відчуває вищість людей іншої національності ____
- 4) вважає, що права нації завжди вищі за права людини ____
- 5) вважає, що в буденному спілкуванні національність не має значення ____
- 6) надає перевагу способу життя тільки свого народу ____
- 7) зазвичай не приховує своєї національності ____
- 8) вважає, що справжня дружба можлива лише між людьми однієї національності ____
- 9) часто відчуває сором за людей своєї національності ____
- 10) вважає, що будь-які засоби годяться для захисту інтересів свого народу ____
- 11) не надає переваги будь-якій національній культурі, включаючи й свою власну ____
- 12) часто відчуває вищість свого народу над іншими ____
- 13) любить свій народ, але шанує мову та культуру інших народів ____
- 14) вважає необхідним зберігати чистоту нації ____
- 15) важко уживається з людьми своєї національності ____
- 16) вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей ____
- 17) байдуже ставиться до своєї національної належності ____
- 18) відчуває напруження, коли чує навколо себе чужу мову ____
- 19) готова мати справу з представником будь-якого народу, не зважаючи на національні відмінності ____
- 20) вважає, що її народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів ____
- 21) часто відчуває меншовартість через свою національну належність ____
- 22) вважає свій народ більш обдарованим і розвинутим порівняно з іншими народами ____
- 23) вважає, що люди інших національностей повинні бути обмеженими в праві мешкання на її території ____
- 24) дратується під час близького спілкування з людьми інших національностей ____
- 25) завжди знаходить можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці ____
- 26) вважає за необхідне очищення культури свого народу від впливу інших культур ____
- 27) не поважає свій народ ____
- 28) вважає, що на її землі всі права використання природних та соціальних ресурсів мають належати лише її народові ____
- 29) ніколи серйозно не ставилася до міжнаціональних проблем ____
- 30) вважає, що її народ не кращий і не гірший за інші народи ____

3. Нижче наведена низка висловлювань. Позначте, чи згодні Ви з ними. Варіанти відповіді: згоден, не згоден, не знаю.

1.	Необхідно прагнути підтримувати звичаї, традиції та спосіб життя свого народу	
2.	В своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами ніж будь-якими іншими, в тому числі й національними	
3.	Взаєморозуміння в сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать члени сім'ї	
4.	Кожна людина несе на собі долю провини за помилки, зроблені її народом	
5.	Народам, які сповідують одну й ту ж релігію, легше зрозуміти один одного	
6.	В житті необхідно жити своїм розумом, не спираючись на норми й правила поведінки, прийняті у того чи іншого народу	
7.	Якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, це скоріше за все ускладнить взаєморозуміння	
8.	Людині необхідно відчувати себе часткою якогось народу	
9.	Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність	
10.	Народні звичаї та традиційний спосіб життя застаріли й непотрібні сучасній людині	
11.	За національністю людини завжди можна побачити її народ	

4. Нижче на сторінці Ви бачите 10 порожніх рядків. Напишіть, будь ласка, у кожному з них відповідь на просте запитання «Хто Я?». Відповідайте щиро, ніби відповідаєте собі, а не комусь. Відповіді давайте у порядку, в якому вони спадають Вам на думку.

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

Оберіть запропонований варіант, який відповідає Вам найбільше

5. Якою мовою Ви найчастіше читаете художню літературу чи пресу?
 А) Українською В) Обома мовами
 Б) Російською Г) Іншою:
6. Якою є мова радіо-, телепередач, подкастів які Ви слухаєте (дивитесь)?
 А) Українська В) Обидві
 Б) Російська Г) Інша:
7. Яку мову Ви вважаєте рідною?
 А) Українську В) Обидві

Б) Російську Г) Іншу:

8. Якою мовою Ви володієте вільно?

- А) Українською В) Обома мовами
Б) Російською Г) Іншою:

9. Скажіть, будь ласка, якою мовою Ви спілкуєтесь вдома?

- А) Українською В) Обома мовами
Б) Російською Г) Іншою:

10. Якою мовою Ви найчастіше розмовляєте в університеті на перервах?

- А) Українською В) Обома мовами
Б) Російською Г) Іншою:

11. Якою мовою Ви спілкуєтесь зі своїми друзями?

- А) Українською В) Обома мовами
Б) Російською Г) Іншою:

12. Які з вказаних нижче ознак зближують (споріднюють) Вас з людьми Вашої національності? Пронумеруйте всі ознаки за ступенем важливості для Вас:

	спільність походження
	національна література та мистецтво
	зовнішність
	рідна земля
	національний одяг, житло, їжа
	історія народу
	національна мова
	особливості поведінки
	національні обряди, звичаї, традиції
	релігія
	народна творчість: казки, пісні, оповідання
	риса національного характеру

13. Якою мірою Ваша національність відрізняється від інших за поданими ознаками? Пронумеруйте всі ознаки за ступенем важливості на Ваш погляд:

	спільність походження
	рідна земля
	національний одяг, житло, їжа
	національні обряди, звичаї, традиції
	народна творчість: казки, пісні, оповідання
	національна література та мистецтво
	мова
	історія народу
	релігія

	національний характер
	особливості поведінки

14. Представником якої національності Ви себе вважаєте? _____
Чому?

- А) відповідно до національності батьків;
- Б) через рідну мову;
- В) тому, що всі близькі для мене люди – представники цієї національності;
- Г) тому, що так записано у свідоцтві про народження;
- Д) тому, що я народився і живу серед людей своєї національності;
- Е) інша відповідь _____

15. Як часто Ви відчуваєте близькість із переліченими нижче групами людей, з тими, про кого Ви могли б сказати: «Це – ми»? Варіанти відповідей: «часто», «іноді», «практично ніколи», «важко відповісти».

- з людьми своєї національності _____
- з товаришами по навчанню _____
- з громадянами колишнього СРСР _____
- з людьми Вашого покоління, ровесниками _____
- зі студентами Вашої групи, університету _____
- з людьми, які мешкають у Вашому місті, селі _____
- зі своєю сім'єю, близькими, друзями _____
- з усіма людьми на планеті _____
- з громадянами України _____

16. Відомо, що в групі навчаються разом студенти різних національностей. Як, на Ваш погляд, цей факт впливає на стосунки в колективі?

- А) національний склад не має ніякого значення під час спільного навчання;
- Б) в багатонаціональному колективі навчатися більш складно, ніж в однонаціональному;
- В) інше _____

17. Як би Ви поставилися до того, якщо б хто-небудь з Ваших найближчих родичів одружився з людиною іншої національності?

- А) вважаю такий шлюб небажаним;
- Б) національність у шлюбі не має значення, якщо чоловік (дружина) дотримуються або хоча б шанобливо ставляться до звичаїв, традицій, мови народу, який є корінним в державі;
- В) надаю перевагу людині своєї національності, але заперечувати не став(ла) би;
- Г) національність у шлюбі не має значення;
- Д) важко дати відповідь.

18. Як краще, на Ваш погляд, святкувати весілля або народження дитини?

А) старі звичаї зовсім непотрібні, треба лише дотримуватися цивільного обряду;

Б) за сучасним цивільним обрядом але з дотриманням окремих елементів старовинного національного обряду;

В) бажано з дотриманням національного обряду, але скороченого, і з дотриманням сучасних цивільних правил;

Г) повністю за старовинним національним обрядом

19. Уявіть, що під час подорожі за кордоном Ви зустрічаєте свого земляка, людину тієї ж національності, що й Ви. Якою мовою Ви почнете розмовляти з ним? _____

20. Чи Ви можете сказати, що відчуваєте гордість за свою країну?

А) так, постійно, тому що _____

Б) так, в окремих випадках, тому що _____

В) практично ніколи, тому що _____

Г) важко відповісти

21. В яких життєвих ситуаціях Ви найбільше відчуваєтеся представником свого народу, представником цілої української нації? Позначте кілька ситуацій.

А) серед людей інших національностей;

Б) серед людей своєї національності;

В) під час національних свят;

Г) коли чую рідну мову;

Д) у колі своєї сім'ї;

Е) в усіх ситуаціях.

Ваша академічна група: _____

Ваш вік (повних років): _____

Ваша стать: _____

Дякуємо за участь в опитуванні!

ДОДАТОК Г

Зведені результати констатувального секцій 2 і 3 дослідження етнонаціональних уявлень студентів

Твердження	позитивна відповідь		негативна відповідь		невизначена відповідь	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
<i>Секція 2</i> надаю перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів	73%	84%	5%	-	23%	16%
вважаю, що міжнаціональні шлюби руйнують народ	7%	-	77%	92%	16%	8%
часто відчуваю вищість людей іншої національності	11%	16%	68%	53%	21%	32%
вважаю, що права нації завжди вищі за права людини	2%	-	77%	74%	21%	26%
вважаю, що в буденному спілкуванні національність не має значення	89%	71%	7%	8%	5%	21%
надаю перевагу способу життя тільки свого народу	11%	13%	64%	55%	25%	32%
зазвичай не приховую своєї національності	91%	87%	5%	11%	5%	3%
вважаю, що справжня дружба можлива лише між людьми однієї національності	-	-	98%	95%	2%	5%
часто відчуваю сором за людей своєї національності	57%	42%	9%	18%	34%	40%
вважаю, що будь-які засоби годяться для захисту інтересів свого народу	14%	13%	55%	45%	32%	42%
не надаю переваги будь-якій національній культурі, включаючи й свою власну	27%	37%	48%	37%	25%	26%

часто відчуваю вищість свого народу над іншими	2%	3%	89%	84%	9%	13%
люблю свій народ, але шанує мову та культуру інших народів	89%	92%	7%	-	5%	8%
вважаю необхідним зберігати чистоту нації	36%	18%	30%	61%	34%	21%
важко уживаюся з людьми своєї національності	9%	13%	80%	68%	11%	18%
вважаю, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей	7%	3%	80%	84%	14%	13%
байдуже ставлюся до своєї національної належності	14%	11%	80%	71%	7%	18%
відчуваю напруження, коли чує навколо себе чужу мову	9%	3%	84%	71%	7%	26%
готовий(а) мати справу з представником будь-якого народу, не зважаючи на національні відмінності	82%	90%	2%	-	16%	11%
вважаю, що її народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів	7%	-	73%	79%	21%	21%
часто відчуваю меншовартість через свою національну належність	14%	8%	68%	66%	18%	26%
вважаю свій народ більш обдарованим і розвинутим порівняно з іншими народами	9%	11%	55%	45%	36%	45%
вважаю, що люди інших національностей повинні бути обмеженими в праві мешкання на її території	5%	11%	86%	61%	9%	29%
дратуюся під час близького спілкування з людьми інших національностей	-	-	96%	95%	5%	5%

завжди знаходжу можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці	82%	76%	7%	3%	11%	21%
вважаю за необхідне очищення культури свого народу від впливу інших культур	23%	8%	48%	55%	30%	37%
не поважаю свій народ	-	3%	96%	84%	5%	13%
вважаю, що на її землі всі права використання природних та соціальних ресурсів мають належати лише її народові	27%	34%	41%	40%	32%	26%
ніколи серйозно не ставив(ла)ся до міжнаціональних проблем	11%	16%	57%	53%	32%	32%
вважаю, що мій народ не кращий і не гірший за інші народи	82%	84%	2%	-	16%	16%
<i>Секція 3</i> Необхідно прагнути підтримувати звичаї, традиції та спосіб життя свого народу	84%	90%	11%	3%	5%	8%
В своїх вчинках слід керуватися скоріше особистими інтересами ніж будь-якими іншими, в тому числі й національними	39%	37%	41%	26%	21%	37%
Взаєморозуміння в сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належ члени сім'ї	75%	82%	18%	13%	7%	5%
Кожна людина несе на собі долю провини за помилки, зроблені її народом	21%	21%	61%	74%	18%	5%
Народам, які сповідують одну й ту ж релігію, легше зрозуміти один одного	52%	58%	25%	18%	23%	24%
В житті необхідно жити своїм розумом, не спираючись на норми й правила поведінки, прийняті у того чи іншого народу	64%	53%	21%	29%	16%	18%

Якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, це скоріше за все ускладн. взаєморозуміння	9%	13%	77%	58%	14%	29%
Людині необхідно відчувати себе часткою якогось народу	77%	76%	9%	18%	14%	5%
Людина завжди повинна пам'ятати про свою національн.	91%	82%	5%	5%	5%	13%
Народні звичаї та традиційний спосіб життя застаріли й непотрібні сучасній людині	9%	11%	73%	82%	18%	8%
За національністю людини завжди можна побачити її народ	48%	24%	36%	42%	16%	34%

ЕГ – експериментальна група;

КГ – контрольна група

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

19.05.2023 № 487

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

Савчука Володимира Андрійовича

на тему

«Особливості розвитку національної самосвідомості студентів

ЗВО під впливом історичних міфів»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 053 – психологія

Матеріали дослідження Савчука В. А. використовуються в освітньому процесі Мукачівського державного університету в роботі кафедри психології. Методичні рекомендації щодо підвищення рівня національної самосвідомості здобувачів вищої освіти за допомогою історичних міфів складають цінність для роботи кафедри у контексті підготовки компетентних спеціалістів для ефективного розбудови майбутнього країни. Крім того, авторська модель формування елементів національної самосвідомості особистості засобами історичних міфів з урахуванням специфіки розвитку національної самосвідомості, громадянських рис та етнонаціональних уявлень студентської молоді сприяє кращому розумінню функціонування цих явищ.

Результати дослідження за тематикою особливостей розвитку національної самосвідомості особистості під впливом історичних міфів та відповідні теоретико-методологічні напрацювання є практично корисними не лише для підвищення рівня національної самосвідомості, а й для розширення практичного функціоналу студентів-психологів. Розроблені матеріали також можуть впроваджуватися в навчально-виховний процес здобувачів освіти інших спеціальностей гуманітарного спрямування.

Перший проректор

Володимир ГОБЛИК

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

вул. Семінарська, 2, м.Острозь, Рівненська обл., Україна, 35800, тел./факс (03654) 2-29-49, e-mail: osa@oa.edu.ua, www.oa.edu.ua

10. 10. 2023 р. № 44/2023-111
на № _____

ДОВІДКА

про використання у навчальному процесі
результатів досліджень і розробок, одержаних при виконанні дисертації
Савчука Володимира Андрійовича
на тему «Особливості розвитку національної самосвідомості
студентів ЗВО під впливом історичних міфів»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальності 053 – психологія

Результати дослідження «Особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО під впливом історичних міфів» були враховані у навчальному процесі кафедри психології Національного університету «Острозька академія». Зокрема, авторська теоретико-концептуальна модель розвитку компонентів національної самосвідомості під впливом історичних міфів поглиблює розуміння специфіки цього процесу.

Методичні розробки щодо розвитку національної самосвідомості засобами історичних міфів, які спрямовані на підвищення рівня сформованості компонентів національної самосвідомості студентів ЗВО та сприяння покращенню готовності студентської молоді до міжкультурної взаємодії, складають істотну цінність для підвищення показників національної самосвідомості та сформованості громадянських рис і використовуються при розробці навчально-методичних комплексів з циклу дисциплін з психології та педагогіки.

Проректор з науково-педагогічної
роботи, професор

Дмитро ШЕВЧУК

Завідувач кафедри психології,
доцент

Оксана МАТЛАСЕВИЧ

Національний університет
«Острозька академія»

The National University
of Ostroh Academy

XXVII Міжнародний
приз "За якість"
Париж 1999

XXVII International
Trophy for Quality
Paris 1999

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, факс (0542) 22-15-17, тел. (0542) 68-59-02
e-mail: rector@sspu.edu.ua, www.sspu.edu.ua
Код ЄДРПОУ 02125510

15.11.2023 № 2819 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
Савчука Володимира Андрійовича
на тему
**«Особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО
під впливом історичних міфів»**,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 – психологія

Матеріали дослідження Савчука В. А. впроваджуються у навчально-виховний процес Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Теоретико-концептуальна модель взаємодії між історичним міфом та компонентами національної самосвідомості, а також методичні рекомендації щодо підвищення рівня національної самосвідомості студентів ЗВО враховують специфіку формування національної самосвідомості молоді у віковій категорії 19–23 роки і характер чинників, що сприяють підвищенню її показників та особливості програм навчальних курсів фахового спрямування.

Теоретико-методологічний матеріал із проблематики вивчення особливостей формування національної самосвідомості студентів під впливом історичних міфів є практично корисними для вироблення навичок стимулювання розвитку національної самосвідомості та формулювання актуальних посилів для свідомих майбутніх фахівців. Напрацювання, здобуті в результаті дослідження Савчука В. А. використовуємо у викладанні навчальних курсів з психологічного напрямку.

Перший проректор,
кандидат наук з державного
управління, професор

Любов ПШЕНИЧНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Ст. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 63-42-24, факс (0362) 62-03-56
E-mail: rectorat@rshu.edu.ua, код ЄДРПОУ 25736989

17.11.23р. № 01-12/62

На № _____ від _____

ДОВІДКА

*про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
і розробок, одержаних при виконанні дисертації*

Савчука Володимира Андрійовича

**на тему «Особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО
під впливом історичних міфів»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальності 053 – психологія**

Використані в освітньому процесі науково-методичні розробки та результати досліджень аспіранта Савчука В.А., які були викладені в його дисертації «Особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО під впливом історичних міфів», забезпечують набуття здобувачами вищої освіти теоретичних знань і сприяють отриманню практичних навичок підвищення рівня національної самосвідомості.

Під час навчальних занять викладачами освітніх компонентів впроваджувались результати дослідження особливостей формування національної самосвідомості студентів під впливом історичних міфів. Теоретико-методологічний матеріал, присвячений проблематиці дослідження специфіки розвитку національної самосвідомості засобами історичних міфів, було апробовано у процесі вивчення студентами таких курсів: «Педагогічна та вікова психологія», «Психологія свідомості та самосвідомості», «Психологія інтелекту», «Психолінгвістика», «Сучасні психологічні практики в психолінгвістиці та психосемантиці (англійською мовою)» тощо. Матеріали дослідження можуть знайти практичне застосування під час викладання інших освітніх компонентів здобувачам вищої освіти освітньо-професійної програми «Психологія» та «Середня освіта. Англійська мова і література, психологія».

Особливе значення під час підготовки та проведення занять мала запропонована дисертантом модель впливу компонентів історичного міфу на структурні елементи національної самосвідомості особистості. Розроблені методичні рекомендації формування складових національної самосвідомості студентів ЗВО через вивчення міфологічних елементів у творах художньої літератури англійською мовою становлять цінність для підвищення рівня сформованості компонентів національної самосвідомості студентів та розвитку навичок глибшого розуміння ними культурного світу інших націй.

Результати дослідження та їх упровадження були обговорені й отримали схвальну оцінку на засіданні кафедри практики англійської мови та методики викладання (протокол № 7 від 26 червня 2023 р.).

Ректор

проф. Р.М. Постоловський

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
(ТНПУ)

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352) 43-58-80, факс (0352) 43-60-02
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
TERNOPIL VOLODYMYR HNATIUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
(TNP)

2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43-58-80, fax: +38 0352 43-60-02
e-mail: info@tnpu.edu.ua

Від « 22 » 11 20 23 р. № 1884/33-07 На № _____ від « _____ » 20 _____ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

Савчука Володимира Андрійовича

на тему

«Особливості розвитку національної самосвідомості студентів ЗВО

під впливом історичних міфів»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 – психологія

Результати дослідження Савчука В. А. щодо специфіки розвитку національної самосвідомості студентів вищої школи під впливом історичних міфів використовуються в освітньому процесі кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Матеріали дисертації є корисними у контексті підвищення загального рівня сформованості національної самосвідомості студентської молоді, а також їх готовності до міжнаціональної та міжкультурної взаємодії. Розроблена теоретико-концептуальна модель формування елементів національної самосвідомості особистості засобами історичних міфів сприяє глибшому розумінню особливостей перебігу відповідного процесу.

Методичні рекомендації щодо підвищення рівня національної самосвідомості студентів ЗВО за допомогою історичних міфів становлять практичну цінність для професійної підготовки студентів-психологів. Особлива увага до питання конструювання ідентичності студентів є вагомим чинником формування актуальних компетентностей майбутніх фахівців. Розроблені матеріали також можуть використовуватися в освітньому процесі інших спеціальностей гуманітарної та суспільствознавчої спеціалізації. Аналіз результатів дослідження дає змогу підтвердити його високий науково-психологічний рівень та практичну значущість і стверджувати про доцільність їх впровадження у практику освітнього процесу ЗВО.

Результати впровадження дисертації Савчука В. А. отримали схвальну оцінку науковців університету на засіданні кафедри психології (протокол № 4 від 2 листопада 2023 року).

Перший проректор

Надія ДРОБИК